

2024. NOVEMBER

ROMSOM

ROMANYA DEJAKA SHIBAKO, ZHANIMASKO THAJ KULTURALNO LIL • CIGÁNY ANYANYELVI, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

ROMSOM - CIGÁNY ANYANYELVI, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Ebben a számunkban Bátai Sándor grafikai szerepelnek.

Romanya dejaka shibako, zhanimasko thaj kulturalno lil
Cigány anyanyelvi, tudományos és kulturális folyóirat

Alapította

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF
KOVÁCS JÓZSEF HONTALAN
PÉLI TAMÁS

Megjelent

1973-1978 és 1994-1996 között és 2006-ban.

Főszerkesztő

NAGY GUSZTÁV

Szerkesztők

SZOLNOKI CSANYA ZSOLT
BRÉM-NAGY FERENC

Weboldal: romsom.hu

A folyóirat a Magyar Kultúraért Alapítvány támogatásával jelenik meg.

További támogatók

Nemzeti
Kulturális
Alap

BELÜGYMINISZTERIUM
Társadalmi
Esélyteremtési
Főigazgatóság

ISSN 1216-0067 (nyomtatott)
ISBN 3057-8310 (online)

Kiadja a Magyarországi Roma Galéria Egyesület • Kiadásért felelős személy: Vári Zsolt elnök • Szerkesztőség levélcíme: 1031 Budapest, Szentendrei út 200/b. • Email: ujromsom@protonmail.me • Lapterv: Brém-Nagy Ferenc • Nyomdai előkészítés: Euro Press Media Kft. • Nyomtatás: Pannónia Nyomda Kft. • Felelős vezető: Cseh Tibor

Tartalom

SZALAI ANDREA A cigányok és az iskola / 11

INTERJÚ

„Legyen családjuk, az a legfontosabb” / 31

„Úgy élem meg, hogy nem sikerült igazán
változásokat elérni” / 35

IRODALOM

BALOGH GYULA JÁKÓ Rozsdasorok balladája / 45

Az öreg halász hala / 45

PATAK MÁRTA Ormánsági képeim / 47

HORVÁTH GYULA Tér és idő / 53

Fehérben feketében / 54

KALLA ÉVA Tizenhat öregasszony vagyok / 55

SÁRKÖZI LÁSZLÓ Csikágó / 60

ANYANYELV

WEÖRES SÁNDOR Varázsnének / 61

Chiribiri / 61

MADÁCH IMRE Az ember tragédiája / 62

Le Manusheski Tragedija / 62

MATEO MAKSIMOV Pel droma luneke / 67

A Földgolyó útjain / 67

The paths of the Earthplanet / 67

La biblake pecimata / 68

GALÉRIA

Stalter György / 73

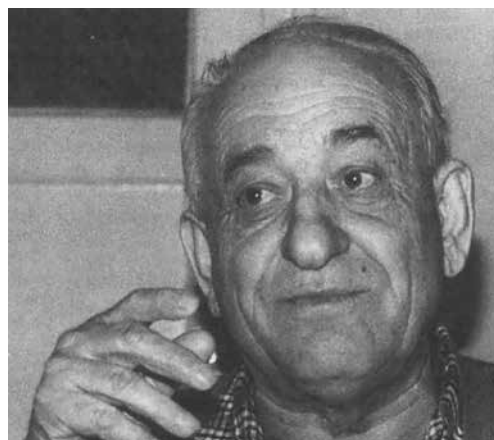
3

BOGDÁN PÉTER
A romák oktatásával kapcsolatos
kérdések a pedagógiai szaksajtóban
1978 és 1997 között

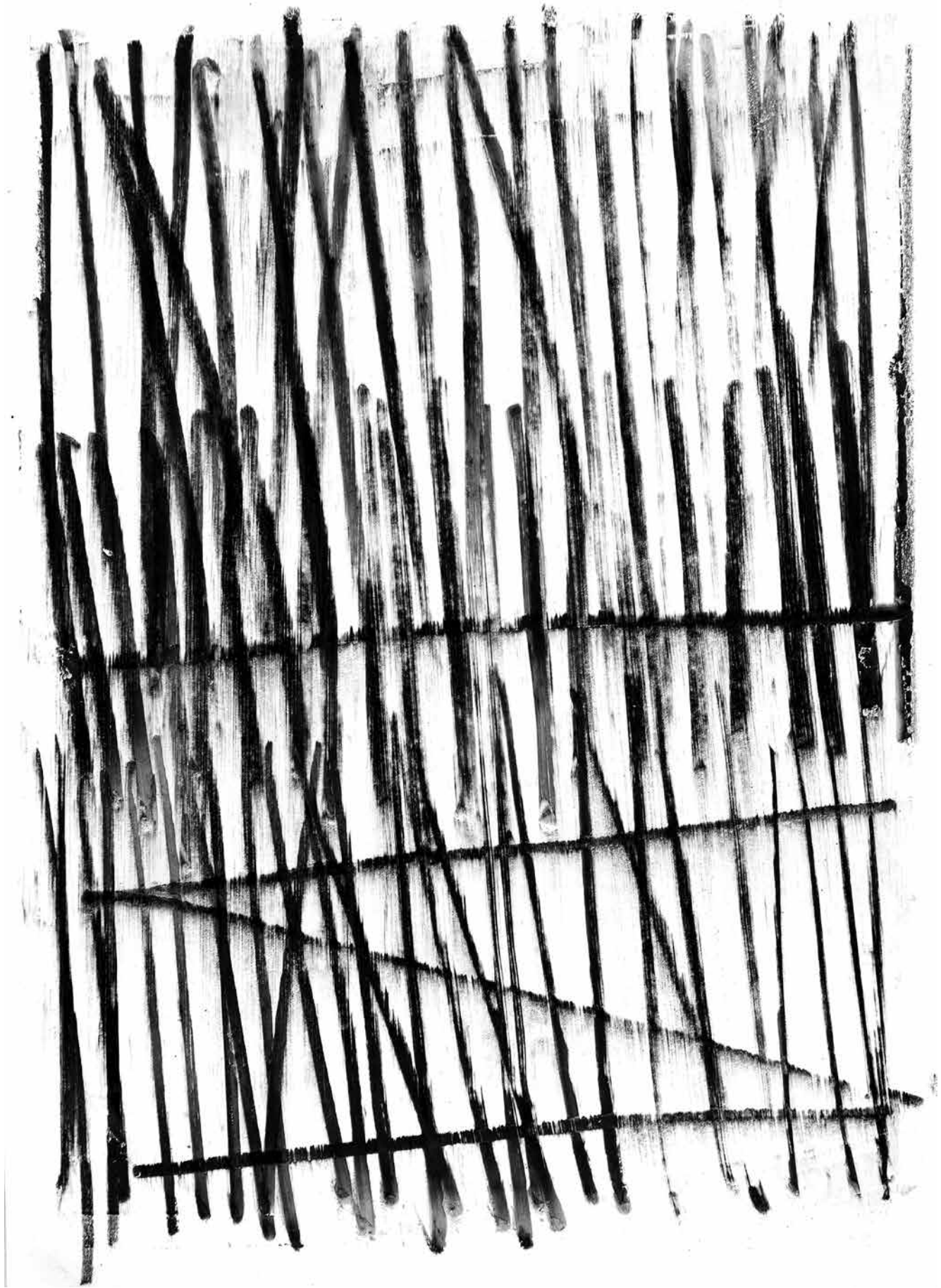
15

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY
Muzsikusok

69

ROMA ATLANTISZ
Orsós Jakab

A romák oktatásával kapcsolatos kérdések a pedagógiai szaksajtóban 1978 és 1997 között

Bevezető

A jelen tanulmányban elfoglalt kutatói pozíciómat Ingram és Abrahams Pierre Bourdieu „hasadt habitus” – elméletét továbbfejlesztő tétele szabta meg (INGRAM, N. és ABRAHAMS, J., 2016). Pierre Bourdieu a „hasadt habitus” fogalma alatt azt értette (a saját szocializációjából kiindulva), hogy a társadalmi mobilizáció (a munkásosztályból a középosztályba történő belépés) kettős szocializációt (kettős társadalmi háttérrel) eredményez, annak minden (olykor fájdalmas) „rejtett költségével” együtt. Ingram és Abrahams a publikációjukban azonosultak Bourdieu-vel, mivel ők is a munkásosztályból léptek át a középosztályba, de tovább is fejlesztették a francia szociológus ezen fogalmát, mert Bhabha-elméletére alapozva azt állítják, hogy a kettős szocializációs háttérrel rendelkező értelmiségiek belépnek egy olyan „harmadik térbe”, a *hibrid-entellektüellek* világába, amelynek segítségével értelmiségiként funkcionálnak, de egyenlő távolságot tartanak mindkét szocializációs szférájuktól is („outsider within”-ként (kívülálló-bennlévő-ként).

A személyes kutatói pozíciómat ezek a tételek úgy érintik, hogy Bourdieu „hasadt habitus”-elmélete meghatározta az én vizsgálati pozíciómat is, amennyiben én is azonosulni tudok vele annak révén, hogy egy marginalizált kisebbségből léptem át a többség középosztályi világába, azaz nekem is kettős szocializációs háttérem van, de igaz rám Ingram és Abrahams (Bhabha-elméletét továbbfejlesztésként használó) elmélete is: mi szerint a kettős szocializációm miatt olyan hibrid-értelmiségivé váltam, aki egyszerre tud távolságot tartani a kisebbségi és a középosztályi szocializációjától is („outsider within”-ként (kívülálló-bennlévőként), azaz a „hibrid-értelmiség” státuszom, az „outsider-within” (kívülálló-bennlévő) szemléletem nagy segítség volt a jelen tanulmány tartalmi elemeinek árnyaltabb érzékelésében, megértésében és leírásában.

A kutatás fókusza és célja

A hazai neveléstudományban és közéletben hosszú évtizedek óta vitatkoznak arról roma és nem roma értelmiségiek, oktatáskutatók, neveléstudósok, oktatási és nevelési szakértők, elméleti és gyakorló pedagógusok, közírók: miként lehetne elősegíteni – magyarországi és európai szinteken – a roma származású gyermekek/tanulók iskolai sikerességét, ezért a jelen tanulmányban az - előbbieken jelzett - diskurzus – roma gyermekek iskolázási problémáira adott – elméleti és gyakorlati válaszait, illetve azok médiareprezentációját, kívántam összegezni 1978 és 1997 között (A írás 20 éves periódust vizsgál).

Az 1998-as év már az 1995-ben elfogadott NAT első alkalmazási éve volt, azaz olyan pedagógiai történeti korszakhatár, aminek a vizsgálatba vonása már más szempontú vizsgálatokat is megkövetelt volna). Az elméleti, történeti szakirodalom feldolgozásának során kialakult bennem a hivatkozott neveléstudományi diskurzus oktatási-nevelési modellekkel való megjelenítésének igénye: Főként a jelentős teoretikus hazai szakirodalom, illetve empirikus kutatások általánosításaira támaszkodtam, vagyis a számontartott jelentős (és publikált) kutatások eredményeit, főbb meglátásait a modellalkotás szolgálatába állítottam. Később éppen e modellek árnyalásában szerepet játszottak a vizsgált folyóiratcikkek tanulságai is, azaz ezek a publikációk egyszerre forrásul s rendszerezésüket illetően egyszerre kutatási eredményként is szolgáltak. Ennek megfelelően a kutatás eredendő célja szerint, tükröt mutatva, segítség kíván lenni a pedagógus szakmának az által, hogy a pedagógiai szaksajtóban 1978 és 1997 között a roma gyermekek nevelésére, oktatására vonatkozó elképzelések rendszerezésével átfogó és

A kép a *Mit csinálnak a cigánygyerekek* című film forgatásakor készült (1973)

Forrás: Fortepan/Schiffer Pál

visszatekintő elemzést ad ahhoz, hogy segítségével meg lehessen rajzolni a jelen és a jövő roma gyermekeit érintő oktatási módszerek, stratégiák és modellek kiszámíthatóbb, adekvátabb, s eredményesebb útját.

A témaválasztás indoklása

Az 1989/1990-es rendszerváltás környéki gazdasági megrendülésnek, valamint a 21. század első évtizedének végén realizálódott világgazdasági válságnak – a hazai cigányság vonatkozásában különösen felerősödő – negatív ökonómiai, szociális, egészségügyi, oktatási, szocializációs, illetve munkaerő-piaci hatásai voltak, amik rendkívüli módon fontossá tették, hogy a roma integrációs pedagógiai eszköztárat szélesítsük a magyarországi cigányság beilleszkedésének minél hatékonyabb és gyorsabb elősegítése érdekében, ugyanis a jelenlegi ökonómiai realitások mellett Magyarország belátható időn belül nem tud megbirkózni a terheivel, ha a romákat nem sikerül visszaintegrálni a munkaerőpiacra és a társadalomba a hazai oktatási intézmények segítségével, a pedagógus szakma innovatív elméleti és módszertani felkészítésén keresztül.

Ez utóbbi cél realizálásához való hozzájárulásként tettem kísérletet a múltbeli oktatási-nevelési (iskolai szocializációs) modellek feltárására, ugyanis hiányzik a neveléstudományból annak feldolgozása, hogy Magyarországon a roma és nem roma neveléstudósok, oktatáskutatók, pedagógusok, közírók, oktatáspolitikusok korábban milyen olyan elfeledett, sikeres roma modellekben, stratégiákban gondolkodtak, amelyek napjainkban is hozzájárulhatnak a romák társadalmi integrációjához, a munkaerőpiacra való visszavezetéséhez. Ezen szakirodalmi hiányosság kitöltése céljából az tűnt számomra a legkézenfekvőbbnek, ha a neveléstudományi, pedagógiai szaksajtóban keresem meg a kijelölt pedagógiatörténeti korszak roma oktatási-nevelési modelljeit, azaz azt, hogy a roma gyermekek iskolázási problémái miként vannak reprezentálva a pedagógiai médiában. Tettem ezt azért, mert köztudottan a kutatási eredmények és a praxis között a sajtó tölt be nélkülözhetetlen közvetítő szerepet.

A vizsgált időintervallum kijelölése

A jelen tanulmány vizsgálati időintervallumának meghatározásakor olyan pedagógiatörténeti korszakhatárokat akartam kijelölni, amelynek a vége egybeesik az 1989/1990-es rendszerváltás utáni első alternatív és roma nemzetiségi modellértékű intézmények alapításával (azaz a máig ható jelennel), s mivel ezek a formációk 1992 és 1997 között jöttek létre, adott volt az, hogy a záróévet, az 1995-ben elfogadott és 1998-tól alkalmazott, új korszakhatárt jelentő NAT be-

vezetése előtti időpontra (1997) jelöljem ki, a kezdést pedig húsz évvel korábbról, az 1978-as tantervi reformtól, azt feltételezve, hogy ebben a – pedagógiatörténeti szempontból jelentős – két évtizedben megtalálom a jelenlegi (romákkal kapcsolatos) oktatási helyzet gyökereit, valamint a rendszerváltás időszakát átlépve, a kontinuitást is a múlt és jelen azon oktatási/nevelési gyakorlata között, amely a hazai cigányságot célozta/célozza.

A vizsgált lapok kiválasztása

A vizsgálat előkészítése során 55 olyan pedagógiai szaklapot találtam, amelyek – időintervallum tekintetében – az elemzés tárgyát képezhetnék volna, de a jelen tanulmányban nem lehetett az összes szaklapot feldolgozni, azaz szűkíteni kellett a kört, lehetőleg olyan módon, hogy a feldolgozott kiadványok tükrözzék a legfontosabb szakmai területeket, valamint azt, hogy általánosságban milyen pedagógiai diskurzusok zajlottak a roma gyermekek oktatási/nevelési problémáiról.

E szempontoknak megfelelően 10 neveléstudományi folyóiratot, szemlét, heti és havi lapot, illetve időszakos orgánumot választottam ki.

Ezen 10 szaklap tartalmaz szakági/módszertani médiumot (A Tanító/Tanító; Óvodai Nevelés, Gyógypedagógiai Szemle, Pedagógusképzés), általános (minden területet átfogó) minisztériumi oktatási, oktatáspolitikai magazint (Köznevelés), a hazai neveléstudomány vezető orgánumait (Iskolakultúra; Pedagógiai Szemle/Új Pedagógiai Szemle, Magyar Pedagógia), a rendszerváltás eufóriájában létrejött, népszerűsége törő nevelésügyi folyóiratot (Új Katedra), valamint az interdiszciplinaritásra fókuszáló, javarészt nevelésszociológiai, oktatáspolitikai narratívában megszólaló tudományos szemlét (Educatio). A társdiszciplínák (szociális munka, közművelődés, gyermek- és ifjúságvédelem, emberi jogok), a tantárgypedagógiák, a regionális folyóiratok, illetve a roma kisebbség periodikái nem képezték a kutatás tárgyát – szűrőpróbaszerűen villantottam fel egy-egy jelentős közleményt – utalva a tematika hangsúlyozottan interdiszciplináris mivoltára, egyben jelezve azt is: a pedagógiai szaksajtó biztonságosabban „érezte magát”, ha saját diskurzusán belül marad.

A kutatás módszertana

A vizsgálódás során nem volt mintavétel. A 10 pedagógiai szaklapot oldalanként tekintetem át, minden egyes szócikkben/mellékletben keresve a roma, cigány és a (romákra vonatkoztatott) „etnikum” szavakat.

Az elemzési módszerem: a tartalomelemzés, Szabolcs Éva tartalomelemzési metodikák alkalmazását leíró munkáin alapult. Ki kellett térnem a monografikus megoldás elől (ahogyan például Géczi János tette (GÉCZI, J., 2006), hiszen nem egy folyóirat bemutatásáról van szó, hanem több lap összehasonlító elemzéséről), és ki kellett térnem Somogyvári Lajos ikonográfiai módszerei elől is. Az újabban – a hazai kutatások között is – megjelenő számítógépes motívumelemzést sem alkalmaztam a témám érzékenysége, s terminológiai bizonytalanságai miatt. Jelzem, hogy kutatásom előzményeként felfogható két közelmúltbeli, kifejezetten a romakérdés médiareprezentációját (más lapokon, más szempontokkal) feldolgozó kutatás is hasonló módszereket alkalmazott.

Ezen eljárás eredményeként 1117 olyan írást találtam, amelyek a jelen értekezés vizsgálata alá kerülnek a következő bontásban (az első szám az összes olyan címre utal, amelyben – bármilyen kontextusban. a roma (cigány) kifejezés, fogalom megjelent, a / jel után pedig a tartalomelemzést követően az elemzésben maradt tartalmas/terjedelmes írások száma (az elemzésre nem, alig méltó kispublicisztikákat leszámítottam – hír, nekrológ, hivatalos közlemény, helyreigazítás stb., illetve csak akkor vettem számításba, ha ennek információértéke volt.):

A Tanító/Tanító: 39/8 írás, Educatio: 67/9 írás, Gyógypedagógiai Szemle: 35/4 írás, Iskolakultúra: 116/22 írás, Köznevelés: 552/53 írás, Magyar Pedagógia: 16/4 írás, Óvodai Nevelés: 69/26 írás, Pedagógiai Szemle/Új Pedagógiai Szemle: 145/27, Pedagógusképzés: 2/0 írás, Új Katedra: 76/17 írás.

A kutatás során „Kutatási Adatlap”-ot is használtam, amelyen rögzítettem a periodika címét (bibliográfiai feldolgozáshoz), a periodika típusát (a lap szakterületének rögzítéséhez), a perio-

dika megjelenését (az időszakosság megjelöléséhez és feldolgozásához), az írásmű szerzőjét/szerzőit (bibliográfiai feldolgozáshoz), az írásmű címét/alcímét (bibliográfiai feldolgozáshoz és az adott téma pontos megjelöléséhez), a megjelenés évét (bibliográfiai feldolgozáshoz), a megjelenés évfolyamát (bibliográfiai feldolgozáshoz), a megjelenés lapszámát (bibliográfiai feldolgozáshoz) és a megjelenés oldalszámát (bibliográfiai feldolgozáshoz).

Ezenfelül a „Kutatási Adatlap” tartalmazott egy – (8 oktatási-nevelési modellt magában foglaló) – kategorizálási rendszert (a romák oktatásával kapcsolatos konkrét programok, tervek, projektek besorolására), valamint rovatokat a „jellemző idézet”, a „jellemző problémafelvetés”, a „írásban történő szükséges kutatói észrevétel” számára, abból a célból, hogy a „jellemző problémafelvetés” – az elemzés szakaszában – röviden tájékoztasson az adott írás tartalmáról (még annak feldolgozása előtt), hogy a „jellemző idézet” orientáljon az értékelést/elemezést illetően vagy akár be is kerüljön az adott szócikket bemutató leírásba, valamint hogy a kutatási/olvasási szakaszban szerzett benyomások kutatói észrevételekként akár szövegszerűen is megjelenjenek az analízis során.

A írásban – a kutatás során feltárt – 1117 releváns közleményt, mint fentebb említve volt, elsősorban kvalitatív eszközökkel vizsgáltam, de emellett kvantitatív metódusokra is támaszkodtam annyiban, hogy miután a tartalomelemzés módszerével megtörtént a romák oktatásával kapcsolatos programok, tervek, projektek besorolása, illetve ezen programokról, tervekről, projektekről kvantitatív statisztikák/táblázatok is készültek a szerint, hogy az adott írásoknak mi a műfaji mibenléte, illetve hogy a tartalmuk szorosan vagy nem szorosan kapcsolódik a jelen tanulmány témaköréhez.

A kutatás során rögzítettem a szaklapok impresszumainak történetét is. Olyan adatokat kísérek figyelemmel, amelyek informálnak a közreadó, a megjelenési hely(ek), az időszakosság, az orgánus alcímének, a szerkesztő bizottsági elnök(ök), szerkesztő bizottságok, főszerkesztő(k), kiadó(k), szerkesztő(k), vendégszerkesztő(k), felelős szerkesztő(k) változásáról.

Folyóíratonként a „fontosabb írások” alfejezetekben kiemelttem több írást (néhol modellszemléltetést is alkalmazva), de szaklaponként közöltem egy-egy jelentősnek tartott publikáció részletesebb elemzését is. Ez utóbbiak tekintetében különösen nagy gondot fordítottam arra, hogy megjelenítsek roma származású szerzőket is, mert – a fentiekben már kifejtett – kutatói pozícióból adódóan nagy fontosságúnak éreztem azt, hogy a – pedagógiatörténet egy adott szakaszában hangsúlyosan jelenlévő, de mára elfeledett – roma oktatáspolitikai, pedagógiai gondolkodók újra figyelmet kapjanak, hogy a pedagógiai narratívákban – a szerzőket, értelmezést is magába foglaló „nemroma” megközelítésnek tekinthető írások mellett (szóljának meg azok akár elfogadóan, akár az egyetemes társadalom, vagy nemzet nevében, akár az ún. „többségi társadalomban” jelenlévő diszkrimináció felhangján) – szemléltessem a „roma hangot” is. Persze ezen szemléletem igaz az elfeledett nemroma szerzőkre is, ezért sokszor őket is a felszínre hoztam, mert azt gondolom, hogy a jelen tanulmányomnak éppen az az egyik erénye, hogy az évtizedek óta ismert és jelentős kutatók munkásságának bemutatása mellett, kiter a névtelenné és hangtalaná váló pedagógiai szereplők írásaira is.

A „szemléletmódok” definiálása

Nyolc olyan szemléletmódot definiáltam, s az elemzésben különítettem el, amely – szorosan vett értelemben – a jelen tanulmány vizsgálati tárgykörét képezi, s amelyet a besorolás során alkalmaztam is. Ezek a következők: *asszimiláció-modell* (a roma gyermekek roma önazonosságát felszámolni kívánó modell), *szegregáció-modell* (a roma gyermekek etnikai alapon való elkülönítését célzó modell), *integráció-modell* (a roma és nem roma gyermekek együttes nevelését-oktatását célzó modell), *szegregációs-integrációs-modell* (1. a roma gyermekeket kezdetben „felzárkóztatás” címszó alatt etnikai alapon elkülönítő eljárás, amely után – a kívánt kompetencia/norma, illetve „szocializációs állapot” [értsd középosztályi viselkedési normák] elérésével – integrált körülmények között való nevelést-oktatást javasolnak; 2. azonos szövegben a szegregációt és integrációt is relevánsnak tartó írás), *multikulturalizmus-modell* (a roma gyermekek kulturális sajátosságait tételező, ezek tiszteletben tartására és annak figyelembe vételére, ezekre mint [akár nemzetiségi] identitásfejlesztésre építő modell), *interkulturalizmus-modell* (a roma gyermekek kulturális sajátosságait tételező, ezek tiszteletben tartása és figyelembe vétele mellett, a nem roma gyermekekkel való, kölcsönös, kulturális interakciókra is fókuszáló modell), *a roma*

A kép a *Mit csinálnak a cigánygyerekek* című film forgatásakor készült (1973) Forrás: Fortepan/Schiffer Pál

tematika etnikus felfogása-modell (1. nemzetiségi alapon szerveződő iskola; 2. a roma gyermekek iskolai problémáit a roma kulturális [szocializációs és szociokulturális] sajátosságokra, deficitre visszavezető modell; 3. a roma gyermekek iskolai problémáit olykor – már-már rasszista módon – úgymond genetikai jellegzetességekre visszavezető modell), *a roma tematika szociális felfogása-modell* (a roma gyermekek iskolai problémáit a roma családok szociális depriváltságára, devianciájára visszavezető, a sajátosságokat szocializációs deficitként értelmező modell).

Az elemzett pedagógiai szaklapok szerzőiről

A 10 pedagógiai szaklapban feltűnő 507 szerzőt (jegyzett és nem jegyzett szerzők) a „jegyzettség” sokoldalú „foglalkoztatottság”, illetve „laphűség” alapján hat kategóriára osztottam és a neveiket ábécé sorrendben táblázatba foglaltam. A *jegyzettséget* a Keraban Kiadónál megjelent *Pedagógiai Ki Kicsoda?* című kötet alapján vettem számításba. Ezt a forrást néhány esetben kiegészítettem Trencsényi Lászlóval (a „*Maratoni sereg*” kutatójával) készült, kontrollnak felfogható interjú eredményeivel. Az adatok szerint a tíz leggyakoribb szerző: Novák Gábor (54 írás), Miksa Lajos (40 írás), Szunyogh Szabolcs (22 írás), Csillei Béla (18 írás), Forray R. Katalin (16 írás), P. Kovács Imre (15 írás), Hegedűs T. András (11 írás), Liskó Ilona (10 írás), Trencsényi László (9 írás), Várnagy Elemér (9 írás). A szerzők közül Novák, Miksa, Szunyogh és P. Kovács az adott lap alkalmazott újságíró munkatársai voltak, a többiek pedig kutatók, egyetemi oktatók. A szerzői lista további kvantitatív és kvalitatív elemzését végeztem el.

Roma szerzők közleményei a roma közösség iskoláztatásával kapcsolatban a pedagógiai szaksajtó tükrében

Az 507 szerzőből 12 volt roma származású (2,37 százalék), s az 1117 írásból 27-et (2,42 százalék) jegyezték. A 12 roma szerző a következő volt: 1. Bogdán János, 2. Burai Pál József, 3. Choli Daróczi József, 4. Czuczú Tibor, 5. D. Magyar Imre, 6. Farkas Kálmán, 7. Horváth Aladár, 8. Lakatos Béla, 9. Nagyné Volopich Mária, 10. Rácz Gyöngyi, 11. Vajda Imre, 12. Varga Gusztáv.

Kutatási eredmények

A 10 pedagógiai szaklap hasábjain 1117 olyan írás jelent meg, amely tartalmazta a „roma”, „cigány” vagy a roma értelemben használt „etnikum” szavakat, 29 műfajt fednek le, s csak 170 pub-

likáció esetében mondhatjuk el azt, hogy olyan megállapítások merültek fel, amelyekből roma oktatási-nevelési modellekre lehet következtetni, vagyis 947 mű esetében (5 műfajban) csak a tanulmány témájához kevésbé szorosan kapcsolódó írásról van szó.

Az 1117 szócikkről általánosságban a következők állapíthatók meg: 1978-ban, 1983-ban és 1985-ben kiemeltebb figyelem mutatkozott a roma tematika iránt, mint más években. Ez a megnövekedett érdeklődés 1986-tól (habár kissé ingadozott a mértéke) már folyamatosnak volt mondható, s a szocialista korszakot lezáró 1990-es évben kulminálódott is, 1991-ben pedig enyhén visszaesett. 1992-ben – az 1978-tól 1991-ig tartó időszakhoz képest – radikális mértékű odafordulás volt meg tapasztalható, az 1992-es (cigánysággal kapcsolatos) közlemények száma, az 1990. évi 40 írásnak több mint másfélszeresére emelkedett. Az 1993-as közoktatási törvény elfogadásakor 102 közlemény foglalkozott a romákkal, de a cigányság iskolázási kérdései iránti érdeklődés a '90-es évek második felében is töretlenül fennmaradt: a NAT elfogadásának évében 142 roma tematikájú cikk jelent meg, a Cigány Oktatásfejlesztési Program kiadásának évében is 119 megjelenéssel számolhattunk, míg az 1997-es esztendőben, az Alapelvek megjelenésekor 147 (roma oktatással kapcsolatos) közleményt adtak ki. Az adatokból az is kiderül, hogy a szocialista hatalom alatt hangsúlyos volt a romák iskolai problémáinak kezelése, a rendszerváltás rövid időszakában viszont kevésbé (feltehetően az általános, az új hatalom kialakulásának általános kihívásaival jellemezhető politikai helyzet hatására), ugyanakkor az is megállapítható, hogy 1991-től (különösen 1993 és 1997 között) radikális mértékben megnőtt (szakmai körökben) a kérdés iránti érdeklődés.

Az 170 (oktatási modellt tartalmazó, tükröző, értelmező modellben való gondolkodásra utaló) szócikkről általánosságban a következők állapíthatók meg: A vizsgálati anyagban azonosítható volt a kutatás elején tételezett és korábban már felsorolt nyolc szemléleti modell.

A roma tematikát illetően 1978-ban, 1983-ban és 1985-ben több – olykor egymásnak szembe forduló – szemléleti modellt kínáltak, mint más években. Ugyanakkor miközben 1986 és 1990 között növekedett az általános figyelem a romák iskolázási gondjai iránt, a szemléleti modellekben való gondolkodás olyannyira nem volt jellemző a szerzők körében, hogy miközben 1990-ben 40 írás foglalkozott a romákkal, aközben ugyanabban az évben csak 4 közlemény kínált valamilyen azonosítható modellként értelmezhető oktatási-nevelési felfogást.

Az adatokból kiderül: a rendszerváltás időszakában nem csak általánosságban csökkent a figyelem a cigányság iskolázási gondjai iránt, gyakorlatilag a szemléleti modellek megfogal-

mazása is visszaszorult, aminek az okát szintén abban lehet keresni, hogy az általános politikai történések jobban előtérbe kerültek, mint a romák oktatási gondjai.

1992-től megnövekedett az azonosítható szemléleti modelleket megfogalmazó közlemények, a NAT elfogadásának évében pedig radikális mértékben ugrott meg az írások száma, s ez a kitüntetett figyelem folytatódott a Cigány Oktatásfejlesztési Program megalkotásának időszakában is, valamint az azt követő évben. A kvantitatív adatokból az is kiolvasható, hogy a szocialista érában erőteljesen koncentráltak a cigányság oktatási problémáinak megoldására, aztán a rendszerváltás után még hangsúlyosabbá vált a kérdés.

Összességében az állapítható meg, hogy a romák oktatásával kapcsolatos publikációk a vizsgált szakfolyóiratokban döntő többségében etnikusan közelítették meg a vizsgált ciklus idején a cigányság iskoláztatásának problémakörét, amelyhez szorosan kapcsolódik az a tény, hogy a rangsorban a második modell a szegregáció-modell.

A pedagógus szakma és elitje megosztottságról tett tanúbizonyságot, mert az integráció-modell (közel azonos számban) volt jelen a 10 pedagógiai orgánum lapjain, mint a szegregáció, de hasonló jellegű szakmai megosztottságot jelez az is, hogy a szegregációs-integrációs-modell és az interkulturalizmus-modell ugyanolyan mértékben képezett megoldási javaslatot az írásokban a roma gyermekek oktatását-nevelését illetően.

Számosságát tekintve a roma tematika szociális felfogása-modell jelentős mértékben háttérbe szorult, s az asszimiláció-modell csekély számú jelenléte is csak megerősíti azt a tendenciát, hogy a romák iskolázási problémáit etnikusan kezelték, hogy a vizsgált ciklusban nem fogadták el a romák azon egyik törekvését (sok közül), hogy voltak, akik akár beolvadni is hajlandóak lettek volna a nemroma társadalomba. Ugyanakkor 1978-tól 1997-ig folyamatos változáson, fejlődésen ment keresztül a romák iskoláztatásának kérdéseiről való gondolkodás. A vizsgálati anyagban jól megfigyelhető, hogy a kezdetben uralkodó etnikus és szegregáló megközelítést folyamatosan támadták az integrációban hívők, s noha felmerült ennek ötvözete, a szegregálva integrálás gondolata is, az idő előrehaladtával a multikulturalizmus, az interkulturalizmus és a roma tematika szociális felfogása is egyre inkább teret nyert, aminek az oktatáspolitikai dokumentumokban és a neveléstudományi kutatások mainstream nézetrendszerében megvolt a lenyomata, azaz a pedagógiai szaksajtó mainstream nézetrendszere szinkronban volt a neveléstudományi kutatások nézetrendszerével, annak állásfoglalásait – többé-kevésbé – követte, néhány esetben elővételezte.

Jellegzetesnek mondható, hogy a vizsgált lapokhoz nem kötődik karakteresen egyetlen modell sem. Ez magyarázható azzal is, hogy a legfontosabb szerzők gyakorlatilag folyamatosan több lapban is publikáltak, vagyis pedagógiai sajtónkra – a vizsgált időszakban – az „irányzatosodás” e téren sem volt jellemző.

Felhasznált irodalom (válogatás)

ÁLTALÁNOS MŰVEK

INGRAM, N. és ABRAHAMS, J. (2016), *Stepping outside of oneself – How a cleft-habitus can lead to greater reflexivity through occupying 'the third space'*, In: THATCHER, J., INGRAM, N., BURKE, C. és ABRAHAMS, J. (szerk.) (2016), *Bourdieu: The Next Generation – The development of Bourdieu's intellectual heritage in contemporary UK sociology*, Routledge, Abingdon

PEDAGÓGIA

BÁTHORY, Z., FALUS, I. (főszerk.), BÁRSONY, CS., RÉT, R. és SZABOLCS, É. (szerk.) (1997a), *Pedagógiai Ki Kicsoda*, Keraban Könyvkiadó, Budapest

TRENCSÉNYI, L. (2011), *A maratoni sereg*, Önkönet, Budapest

KUTATÁSMETODIKA

BERNÁTH, G. (2003), *A magyar média romaképe*, Beszélő, 6.szám

GÉCZI, J. (2006), *Az iskola kultúrája: nevelés és tudomány*, Iskolakultúra, Pécs

SZABOLCS, É. (1999), *Tartalomelemzés a gyermekkép történeti kutatásában. Gyermekkép Magyarországon 1868–1890*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 7-14 és 68-74

SZABOLCS, É. (2001), *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*, Műszaki Könyvkiadó, 55-59

TERESTYÉNI, T. (2004), *A sajtó roma vonatkozású tartalmi a 2002-es parlamenti választások kontextusában* https://media-kutato.hu/cikk/2004_02_nyar/08_sajto_roma?fbclid=IwAR3-lw6oxRZ-37uqplrb_9WqwE5azxhmxRWvdD5U25kKxDz-Qs-VX7p_Uxc

ROMOLÓGIA

BORECZKY, Á. (szerk.) (2009), *Cigányokról – másképpen. Tanulmányok az emlékezetéről, a családi szocializációról és a gyerekek kognitív fejlődéséről*, Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest

CSONGOR, A. (1993), *Kisebbségek periferián*, Educatio, 2, 284-286

DARÓCZI, Á. (2006), „Mivé lettünk? Roma kulturális mozgalom az emancipációért”, Új Ifjúsági Szemle, 2, 51-57

EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER (1998), *A Pleasant Fiction – The Human Rights Situation of Roma in Macedonia*, European Roma Rights Center, Budapest

EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER (1999), *A Special Remedy – Roma and Schools for the Mentally Handicaped*

- in the Czech Republic*, European Roma Rights Center, Budapest
- EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER (2000), *Campland – Racial Segregation of Roma in Italy*, European Roma Rights Center
- EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER (1997a), *No Record of the Case – Roma in Albania*, European Roma Rights Center, Budapest
- EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER (1997b) *Time of the Skinheads – Denial and Exclusion of Roma in Slovakia*, European Roma Rights Center, Budapest
- FEJES, J. B. (2013), *Miért van szükség deszegregációra?*, Belvedere Meridionale (A szegedi és hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram. Öt év tapasztalatai), Szeged, 15-35
- FORRAY R., K. (1998), *A cigányság oktatásának egyes kérdései Európában*, Magyar Pedagógia, 1.szám, 3-16
- FORRAY R., K. és HEGEDŰS T., A. (1990a), *A cigány etnikum újjászületőben. Tanulmány a családról és az iskoláról*. Közoktatási Kutatások, Akadémiai, Budapest
- FORRAY R., K. és HEGEDŰS T., A. (1990b), *Többféle kultúrára támaszkodó nevelés*, Köznevelés, 2. szám, 4-5.
- FÜLÖP, I. (2011), *Szocio-kulturális hátrányok enyhítése az integrációs pedagógiai rendszer alkalmazásával*, Dávid-Educator Szolgáltató és Tanácsadó Kft. - Oktador Pedagógiai Szolgáltató Intézet, Gyomaendrőd-Hajdúszoboszló
- GYÖRGY, E. (2017), *A kisebbségi kulturális örökség létrehozásának kísérlete: A Rom Som cigányklub története (1972–1980)*, In: ÁDÁM, I. (szerk) (2017), *Populáris zene és államhatalom: tizenöt tanulmány*, Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 219-247
- KERTESI, G. és KÉZDI, G. (2006), *A hátrányos helyzetű és roma fiatalok eljuttatása az érettségéhez – Egy különösen nagy hosszú távú költségvetési nyereséget biztosító befektetés*, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet – Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest (Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek)
- KERTESI, G. és KÉZDI, G. (2014), *Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban*, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság – és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet – Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest (Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek)
- NAHALKA, I. (2009), *A roma gyerekek kognitív fejlesztése*, In: BORECZKY Ágnes (szerk.) (2009), *Cigányokról – másképpen – Tanulmányok az emlékezetéről, a családi szocializációról és a gyerekek kognitív fejlődéséről*, Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 185-238
- RÁCZ, GY. (1985), *Az óvoda és a cigánycsalád kapcsolata*, Köznevelés, 5. szám, 151-154
- RIBÓ PONGRÁCZ, É. (2001), *Madarakból lettünk. Cigány gyermekek képei*, Pro Pannonia Kiadó
- SZUHAY, P. (2012), *Sosemlesz Cigányország*, Osiris Kiadó, Budapest
- TAKÁCS, G. (2009), *Kiútkeresők. Cigányok iskolai reményei*, Osiris Kiadó, Budapest (Magyarország felfedezése)
- VÁRNAGY, E. és VEKERDI, J. (1979), *A cigány gyermekek nevelésének és oktatásának problémái*, Tankönyvkiadó, Budapest

A cigányok és az iskola

Véméendi helyzetkép – ahogyan a cigányok látják

Véméend cigányai tradicionális mesterségük szerint teknővájók voltak. Nem cigány környezetük részben így ismerte, illetve nevezte őket.

Az általam megkérdezett, cigánysoron lakó emberek nemzetiségükre, hovatartozásukra vonatkozóan egyöntetűen cigányoknak mondták magukat. Különbőség mutatkozott az arra a kérdésre adott válaszokban, amely a cigányságon belüli besorolásra irányult. A feleletek az életkor függvényében alakultak. Az idősebbek azt mondták, hogy ők „oláhok”, a fiatalabb generációkhoz tartozók viszont azonnal helyesbítették az idősebb rokonok szavait: „Á, dehogy, mi beások vagyunk! Az oláh-cigányok azok a kolompárok!”

Az idősebbek elfogadták a kiigazítást azzal a kitételrel, hogy régen őket oláhnak nevezték (a nem cigányok). (Andrásfalvy Bertalan adatai szerint „korábban ...a románul beszélő teknős cigányokat nem oláh-cigányoknak, hanem egyszerűen csak olájoknak, oláhoknak nevezték.”

Önmaguk megjelölésére tehát a beás kifejezést használják, ill. azt el is fogadják. A kezdeti tartózkodás talán azzal magyarázható, hogy nem cigány kívülállótól nem igen tételezték fel, vagy nem vették szívesen e terminus ismeretét vagy használatát.

Az elnevezés a „báias” román tájszóból származik, amelynek jelentése bányász. Papp Gyula összefoglalja és idézi Weigand: *Körös- und Maros-dialekte* (Leipzig, 1897.) című munkájának beásokra vonatkozó részeit. Weigand „kétfajta beásokról ír: a bányamunkás beásokról (főként német származásúak, de már elrománosodtak), és a cigány származású beásokról.” (...) „Elrománosodott cigányok ők..., maguk is tudják, hogy elődeik aranymosók (aurári, báiesi) voltak, s innen örökölték nevüket is”. Az Aranyos vidéki falvakban románok közé települt cigányokról tesz említést a német szerző. Felhívja a figyelmet arra, hogy a volt aranymosó cigányok körében foglalkozásváltás történt, a jobb megélhetés érdekében (már a tanulmány megírása idején) falmunkát végeztek.

Valószínűleg a romániai rabszolga-felszabadítás után kezdtek továbbvándorolni Erdélyből. Nyelvüket tekintve egy nyelvújítás előtti román nyelvet, pontosabban nyelvjárást beszélnek, mivel a hosszú román nyelvterületeken való tartózkodás során nyelvüket elvesztették, s így cigányul nem tudnak. Hovatartozásuk kérdését a beszélt nyelv aspektusából vizsgáló szakirodalom román vagy beás néven említi ezt a cigánycsoportot.

A beások életvitele inkább a paraszti kultúrához áll közelebb, tradícióik a fakitermeléshez és fagegmunkáláshoz kötik őket ma is, ellentétben az archaikus, indiai eredetű cigány nyelvet beszélő, hajdan vándor iparúzóként és kereskedőként ismert vlah csoporttal.

A vémeéendi beások ma is az erdő közelében laknak. Az 1960-as években még az erdő szélén éltek teleppé szerveződő „gunyhókban” (egyes adatok szerint ezek száma 12 volt), vagy ahogy ők mondták: „in kulibá”.

A kulibákat fából készítették. Levertek három ágat előre, ezekkel párhuzamosan három ágat hátra, a két középső ág egyforma méretű, a szélsőknél valamivel magasabb volt. A három pár ágasra három párhuzamos tartógerendát helyeztek. A kuliba oldalát az ágasokhoz, illetve a gerendákhoz erősített lécekkel oldották meg, a tetőt pedig a tartó gerendákra helyezett rövidebb deszkalapokkal, forgáccsal fedték. A falat belülről sárral tapasztották. Ahányszor megrepedt a belső vakolat, annyszor sározták újra. Ennek következtében előfordult, hogy majd méteres vastagságúra nőttek a falak. Általában egyetlen helyiségből álltak ezek a kunyhók, de a helybeliek említenek nagyobb belső terű, két részre osztott kulibát is.

1975-ben „megszüntették” a telepet, de a cigányok nagy része ma is a tömböt alkotó cigánysoron él, amelyből kettő található a faluban, egymáshoz viszonylag közel: a Rákóczi és az Arany János utcában. A cigányok régi cselédházakat vásároltak meg (még tanácsi segítséggel), amelyek vályogból készültek, s állaguk folyamatosan romlik. A cigánysor nincs közművesítve, a vizet az emberek a közkutakról hordják, fürdőszoba egyetlen házban van kialakítva, bár

a víz ott sincs bevezetve. Az útburkolatát csak a cigánysor elejéig készítették el, onnan csak földút vezet tovább (holott a településfejlesztési hozzájárulást a község valamennyi polgárától igyekeznek behajtani).

A Rákóczi utcában lakó beások nagy felháborodására a német nemzetiségű rokonokhoz hazalátogató turisták csalogatása végett az utca elejére egy háromnyelvű (magyar–német–angol) táblát helyeztek el „Szépasszonyok völgye” felirattal. (Az út egyébként a nagyrészt német tulajdonban lévő pincesorhoz vezet.) A beás asszonyok önérzetüket sértőnek tartják a „vigalmi negyed” beállítást sugalló táblát, és a hozzájuk, mint etnikai és szociális kuriózumhoz való, sokszor pejoratív közelítést.

Közérzetüket meghatározó tényként a cigány–nemcigány kommunikáció hiányát említik, amelyet burkolt formájú lenézésként értelmeznek. Megneveznek olyan helyeket, ahol nem szívesen, vagy csak gúnyos megjegyzések kíséretében szolgálják ki őket. Bizonyos munkahelyekre nem szívesen vesznek fel cigány alkalmazottat, mert vagy szakmai tudásukban kételkednek, vagy olyan előítéletek lépnek működésbe a munkahelyi alkalmasság során (például „a cigány piszkos, ápolatlan” stb.), amelyek a közfelfogás szerint összeegyeztethetetlenek a munkaadók alapvető követelményeivel. (Cigány etnikumú személyt épp ezért általában nehezen vesznek például az élelmiszeriparba.)

Alapvető probléma az, hogy – a más népcsoportok között is megtalálható antiszociális magatartásformák megjelenése esetén – a cigányokat nem mint individuumokat, hanem mint kollektív egészet stigmatizálják (nem nehéz ebben a törekvésben fellelni azt az intenciót, amely bármely negatív jelenséget igyekszik a felnagyítás eszközével egy-egy valamilyen szempontból (például szociális, gazdasági) hátrányos helyzetű másik csoporthoz mint feketebárányhoz kötni. E kivetítő gondolkodástól nem állnak távol az olyan veszélyes, diszkriminatív feltételezések sem, hogy e negatívumok eleve a kisebbség attribútumai, tőlük származnak és terjedtek el, s a velük szemben állók valójában saját, eredendőnek vélt „erkölcsi tisztaságukat” védik a stigmatizáció köntösében.)

Másként fogalmazva: az utóbb említett gondolkodás szerint ő „a cigány nem személyiséggel rendelkező ember, nem egyén, hanem fajtájának bármely más példányával felcserélhető típus-tárgy”, s talán jórészt épp ez az elszigetelésre való törekvés, az alanyi jogok semmibe vétele húzódik meg a cigányokat érintő nézeteltérések (jelentős részének) háttérében.

Megjegyzések a mesélőről és a beás történetekről

A mellékletben közölt meséket beás és magyar nyelven Buzás Zsolt (született 1980. március 30., Anyja: Orsós Rozália) vémenői tanulótlól vettem hangszalagra. Eddig 17 mesét rögzítettem több találkozás alkalmával, s ebből az anyagból az adatközlő elmondása szerint 12 szöveg nagyapai örökség. A jelen dolgozatban olvashatók az archaikusabbak közül valók.

A mesélőt erős érzelmi kötődés fűzte anyai nagyapjához, Buzás Mihályhoz, akit nekem már nem állt módomban megismerni, mivel 1994 márciusában meghalt. Az unoka visszaemlékezése szerint a mesék szeretetében, az ő mesélőkedvében és képességében is a nagyapai hatás érhető tetten. Kettőjük kapcsolatában kezdetben a mesélésnek szórakoztató funkciója volt.

Esetünkben tehát a mesék hagyományozódásában a magyar paraszti közösségekben is törvényszerűnek, tradicionálisnak számító nagyszülő–unoka viszony volt a meghatározó: az öregedő, aktív termelőmunkából kiszorult, ideje nagy részét otthon töltő felnőtt szerepvállalása különösen fontos az önfenntartásra még nem képes nemzedék kulturális, nyelvi, társadalmi szocializációjában.

Ezen túlmenően az örökül hagyás gesztusa egyfajta kulturális végrendeletként is felfogható. Zsolt elmondása szerint amikor nagyapja már öreg és beteg volt, tudatosan tanította őt a mesékre és mesemondásra. Meséről mesére haladva gyakoroltatta Mihály bácsi a szövegeket, s javította, kiegészítette unokája mesemondó próbálkozásait, ha az lényeges momentumot vagy fordulatot felejtett ki vagy cserélt fel. Csak akkor fogtak új mese tanulásába, ha az előző már biztonságosan rögzült. Az eltérő szóhasználat nem számított hibának, de a cselekményelemeket és a sztereotip verbális formulákat szöveghűen kellett elsajátítani, utóbbiak Zsolt saját meséiben is fontos szerepet töltenek be.

Véménci cigányok 1920-ban Forrás: MaNDA/Hernai Béla felvétele

Az ifjú tanítvány a nagyapai örökséget nemcsak megőrizte, hanem át is formálta. Önállóan is talál ki, illetve – hogy őt idézzem – „ír” meséket, történeteket, amelyeknek létrejöttében szerinte a következő tényezők játszanak szerepet. Fontosak a valóságból merített részletek (szereplők, szituációk, konfliktusok), s nélkülözhetetlen az ezeket kiszínező, mesévé transzformáló fantázia. Mindezt a nagyapától ellesett formulák és eljárások segítségével szerkeszti egybe, de nem tagadja az olvasmányélmények hatását sem.

A beások számára a cigány mese kizárólag orális műfaj (már csak az írásos gyakorlat hiánya miatt is). Zsoltnak is természetesebb az élőszóban elhangzó mese, ennél fogva nagy jelentőséget tulajdonít az előadó személyiségének, a mimikának, gesztusnyelvnek és a szöveg (el)hangzó elemeinek. A mesélő és a mese mindig konkrét címzethez, hallgatósághoz szól, számít annak visszajelzéseire, figyelembe veszi igényeit, hozzá igazítja a történetmondást. A mese írott formában – az olvasó és a narrátor közötti távolság következtében – az általam ismert vémenci beás epikus hagyományban pusztán szöveg, míg a mesemondás és a befogadás aktusa közös cselekvés. Paradox módon – annak ellenére, hogy adatközlőm a hallgatóság funkcióját hangsúlyozza a mese hatásmechanizmusainak érvényesülése érdekében – ritkán volt alkalma ilyen megerősítéseket szerezni.

A mese számára a hétköznapi problémák elfelejtésének eszköze, a korlátlan lehetőségek birodalma: „A mese által az ember egy másik világba helyeződik át, ahol ő az úr, éppenséggel ő a mesében szereplő király.” A mesebeli szereplőkkel, hősökkel való azonosulás lehetősége a szubjektum számára vágyteljesítő funkciójú. Meglepő, hogy ennek ellenére repertoárjából szinte teljesen hiányoznak a klasszikus tündérmese műfajára utaló szövegek.¹

Az adatközlő szerint a jó mese kíváncsivá teszi a hallgatót, leköti figyelmét, és olyan világba vezet, ahol otthon érezheti magát. A cigány mesék jellegadó tulajdonságaként az izgalmas, fordulatos történetalakítást nevezi meg és azt, hogy „nagyobb teret adnak a szereplőknek és az eseményeknek, és kisebbet a körülményeknek”. Ezért a cigány mesét „színesebbnek elevenebbnek” tartja, mint például a magyart. Hangsúlyozza még a beás nyelv „eredeti ízét”, amely fordítások során nem mindig őrizhető meg.

¹ Ellenkező tapasztalatokat ír le Szapu Magda (Szapu Magda: Mesemondó és közössége Kaposszentjakabon. Ciganisztikai Tanulmányok 4.), Bp. MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1985., 20. o.), viszont a tündérfogalom teljes hiányáról számol be Eperjessy Erről az őrtilos be-

ásoknál (Eperjessy Emő: A három sorsmadár – őrtilos beás cigány népmesék. Ciganisztikai Tanulmányok 8., Bp. MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1991. 10-11. o.).

A Buzás Zsolt által elsajátított első nyelv, az otthon nyelve a beás, de ma mindkét nyelven jól beszél, könnyen vált át egyikről a másikra, a magyart második anyanyelvének tartja. Ugyanakkor – bevallottan – a beáshoz nagyobb az érzelmi kötődése.

Ez az anyanyelvhez való, nyelvi, kulturális szocializáció által meghatározott pozitív viszonyulás kiaknázható lenne a beás anyanyelvű, de magyar iskolába járó kisiskolások nyelvi-irodalmi nevelésében, ha a beás folklóralkotások betölthetnék azt a kultúráközvetítő szerepet, amit a fiatal mesemondó szán a szövegeknek: „A cigány kultúra és a magyar kultúra között szerintem kéne lenni egy olyan kiskapunak, aminek mindig nyitva kéne lennie... Én azon vagyok, hogy ezt a kaput megnyissam, és nyitva is hagyjam.” Az inter- illetve multikulturális nevelés és kommunikáció szükségessége mellett aligha tudnék ennél hitelesebb érvet megemlíteni. A kisebbség nyelvén létrehozott nyelvi produktumok oktatásban, iskolai kommunikációban való alkalmazásának szükségességére és potenciális előnyeire enged következtetni az alábbi megnyilatkozás is: „Nem biztos, hogy magyarul fejezem ki magamat belülről. Egy magyarul hallott vagy olvasott hír nem biztos, hogy magyarul szólal meg belül.”

A kétnyelvű kisiskolás gyermek személyiségének kiteljesedéséhez úgy tűnik, az otthoni spontán kommunikáció nyelvén megalkotott közlemény nemcsak hozzájárulhat, hanem valójában elengedhetetlen. Segíthet az otthon és a gyermek számára eleinte idegen intézmény közötti távolság csökkentésében azáltal, hogy nem elfelejtetni igyekszik a családból érkezett nyelvi és gondolkodásbéli mintákat, hanem alapul véve kiegészíteni, árnyalni próbálja azokat. Felgyorsíthatnák a beás mesék a cigány szülők iskolával szembeni bizalmatlanságának oldását: a családok tapasztalhatnák, hogy az ő értékeik, szokásaik is fontosak, legalábbis feltétlenül tolerálandók az intézményes oktatás keretein belül. (Ezekon az elveken alapul a Heath-féle kulturális fordítást gyakoroltató módszer is, amelyet a tractoni fekete és a roadville-i fehér közösség gyermekei között megfigyelt, az otthoni nyelvi szocializáció különbségeiből fakadó iskolai kudarcok orvoslására dolgozott ki a kutató.)

Problémát okozhat, ha a kisebbség elzárkózással reagál az efféle törekvésekre, mert (a cigány etnikumot érintő, gyakran pejoratív, eleve elítélő megközelítések következtében) az intim szférába való erőszakos behatolásként éli meg. Ez a bizalmatlanság azonban talán feloldható lenne a gyakoribb családlátogatásokkal és az iskolai megbeszélések rendszeressé tételével.

(Eredeti megjelenés: ROM SOM, 1996)

(Folytatjuk)

KALEIDOSZKÓP

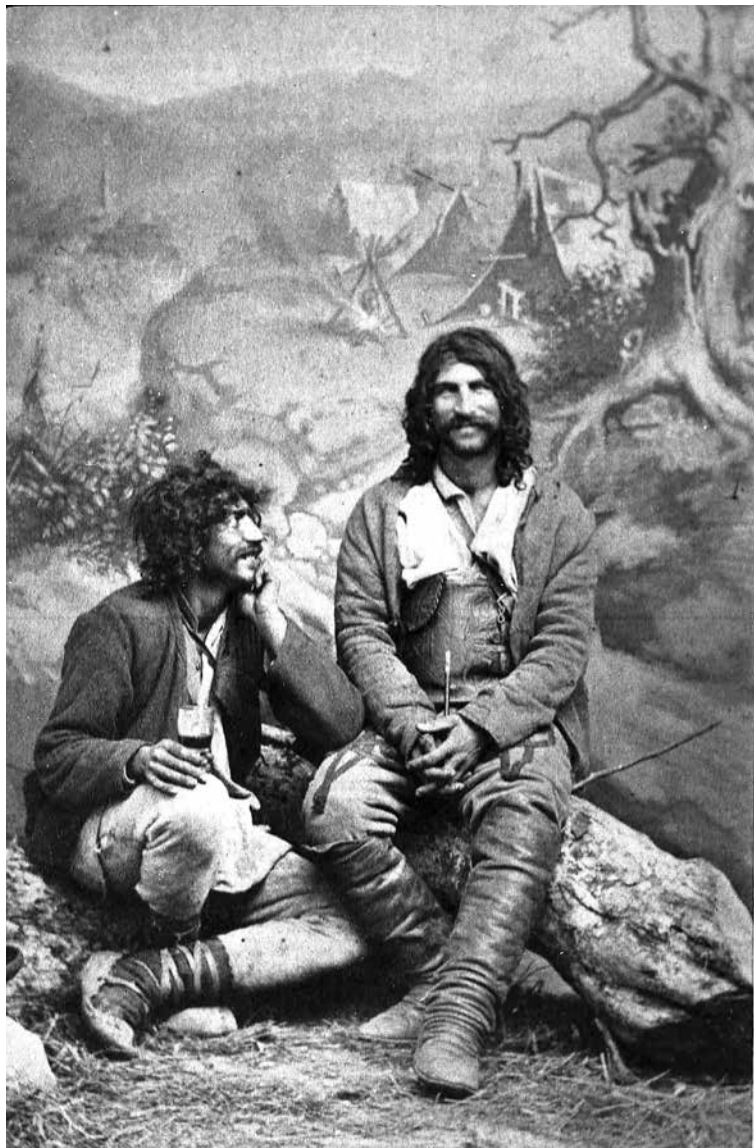

Ceglédi cigányok
Forrás: Fortepan/Erdélyi Mór

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY

Cigányok Magyarországon

Mikortól élnek Magyarországon cigányok? Maradjunk annyiban, hogy az 1400-as évek elején tűnnek fel, 1416-ban az erdélyi Brassó alatt találkozunk velük először. Azt is tudjuk, hogy az agrami (ma Zágráb) bíróság peres irataiban 1382-től közel száz éven át fordulnak elő Cigan, Cygan, Chikan nevű mészárosok ügyei, vagy hogy a magyarországi okleveles anyagban az 1370-es évektől kezdve felfelbukkan egy-egy, a „cigány” elnevezésre emlékeztető családi és településnév is, de mert ezek a családok letelepedettek, ráadásul nemes is van köztük, szinte biztosra vehetjük, hogy nem cigányok.

Forrás: A szerző felvétele

„Az ég madarainak vagyon fészük, a rókának barlangjuk, a farkasoknak tanyájuk, az oroszánoknak és a medvéknek búvóhelyük, és minden állatnak vagyon hova lehajtania fejét, de a nyomorult egyiptomi faj, amelyet csak czingarosnak nevezünk, méltán váltja ki sajnálatunkat... Ősi szokásaik szerint igen nehéz életet élnek a mezőkön és a réteken, rongyos sátrak alatt. Így tanulta meg öreg és fiatal, fiú és gyermek, hogy védelmet jelentő falak híján megküzdjön esővel, hideggel és nagy forrósággal. Nincsenek nekik öröklött javaik ezen a földön, nincsenek városaik, erődítményeik, településeik és hercegi lakhelyeik, hanem biztos hajlék nélkül vándorolnak a világban; nem ismerik a gazdagságot és nagyravágyást, hanem a magas égre nézve napra nap, órára óra, a tulajdon kezükkel, üllővel, fűjtatóval, kalapáccsal és fogóval küzdenek meg a betevő falatért és a testük ruhájáért.”

Thurzó György, Magyarország nádora 1616-ban írja a fentebbi sorokat Franciscus cigány vajdának és az ő katonanépének adott menlevelében.

Szép sorok.

Hát még ha belegondolunk, hogy általában miképpen vélekednek és írnak akkoriban – de még száz, kétszáz évvel később is – a cigányokról. A nagy tekintélyű Philippus Camerarius 1599-ben a következőket írja: „A mai cigányság legtöbbszörre nem egyébből áll, mint nem is túl távoli népekből összeverbuválódott tolvajbandákból, dologtalan és csaló emberek söpredékéből, amely a városokon kívül a földeken és az utak mentén verve föl sátraikat, bűn-

tettekkel, lopással, csalással és köpönyegforgatással, néha meg tenyérjósággal mulattatva a népet, becstelen módon koldulja össze a betevőt.” Jacobus Thomasius 1652-ben a lipcsei egyetem filozófiai tanszékének dékánjaként így beszél: „Maguknak s jószágaiknak szemtelenebbül követelnek élelmet, mint az koldusokhoz illenék. Csupán pénzt koldulni még istenes számukra, de lopni, rabolni s alkalomadtán különféle cselekkkel mindenkit kiforgatni pénzéből – ez sem számít bűnnek köztük. Sőt! Még úton állni, martalóckodni, marhát lopni sem átallanak. Összegezve tehát: gyerekkoruktól fogva a munkakerüléshez szoktak, s nincs olyan csirkefogászat, amelyben mesterré ne képezték volna magukat. Nincs bűn, amelyet ne mernének elkövetni: zseniális kupecsek, ravasz kockajátékosok, a bűn és a kény rabjai, a vallás megvetői, méregkeverők, gyilkosok, ráolvasók – különösen a mágikus tűzoltáshoz értenek –, a kereszténység árulói, a törökök ügynökei és kémei. Ezért aztán a teológusok egyöntetűen és helyesen állítják, hogy a cigányokat nem szabad megtűrni az államban.” Ahasverus Fritschius titkos tanácsos, aki a Jénai egyetemen doktorált jogból, 1660-ban szintén nagyon határozottan foglal állást a cigányok ügyében. Már a bevezetőjében leszögezi, hogy aljas, kóbor, gazember koldus embersöpredékkel van dolgunk, melyet távol kell tartani az állam határaitól. Csodálkozva állapítja meg, hogy akadnak olyanok, akik – „valamiféle idétlen könyörületesség kábulatában – nem átallják védelmezni e szélhámosok dologtalan és gyűlöletre méltó koldulását”. De mit csodálkozunk, hiszen Luther is cigányellenes, az ördög szövetségeseinek tartja őket. Az enciklopédista Denis Diderot – aki amúgy nem éppen a konvenciók embere, egyházellenes botránykönyvek szerzője, hajdanában ráadásul maga is késes és közsörűs, tehát már csak ezért is több megértéssel

lehetne a cigányok iránt – még a 18. század második felében sem lát bennük egyebet, mint csavargókat, akik különös tehetséggel lopnak. Voltaire sem akarja észrevenni az esendő embert: a nemzetek erkölcséről és szelleméről írott tanulmányában koldus népnek nevezi a cigányokat, „*akiket egyiptominak és bohémiaiinak is mondanak, s akik kasztanyettával utazzák be Európát, Ízisz papjainak táncát járnak, balzsamot árulnak és gyógyítják a rühöt*”.

Thurzó György, Magyarország egykori nádora okos ember lehetett és belátó. Iskolákat alapított, segítette a tehetséges fiatalokat, hogy külföldi egyetemeken végezhesék tanulmányaikat. Szociális érzékenységgel is megáldotta őt az Isten, hiszen támogatta az özvegyeket és az árvákat. Menlevelének idézett soraiból is egyértelműen kitetszik, látta és képes volt átérezni a cigányság gondjait.

De vajon valóban csak ennyire következtethetünk a fentebbiekből? Hogy Nyugat-Európa tudós koponyái együtt sem voltak olyan empatikusak, mint a magyar gróf? Nem hiszem. A legérdekesebbnek azt találom, hogy míg a nyugati szerzők minduntalan a tolvajlást és marta-lóckodást, olykor a jövendőmondást és a táncot említik, addig Thurzó szövegéből a kenyerét verejtékes munkával kereső cigány alakja rajzolódik ki, hiszen üllőt, kalapácsot, harapófogót emleget. Nyilván a menlevelet is azért állíttatja ki nekik, mert becsüli, értékesnek tartja a munkájukat.

Menlevelek oltalmában

Kezdjük rögtön a tévhitekkel.

A cigányok a honfoglaló magyarokkal érkeztek meg Európába. A kalandozó, villámgyors könnyű lovas magyar hadak három-négy emberöltőn át harcoltak számtalan szövetségben Dél- és Nyugat-Európában, annyiszor keltek át Itáliába az Alpokon, hogy az útvonalat, melyen haladtak, az itáliai krónikák még évszázadok múltán is Via Ungarorumnak, „magyarok útjának” mondták. Eljutottak Konstantinápolyig, átkelve a Pireneusokon a mór Andalúziáig, frank földön az Atlanti-óceánig. Mindezt a hihetetlen fegyvertényt mintegy hetven éven át szinte évről-évre megismételték. Talán azért sikerülhetett nekik mindez, mert a honfoglaló magyarok segédcsapatai cigányok lehettek? A történeti valósághoz nem sok köze van a feltevésnek, melyet az első, 1971-es Roma Világkongresszuson röpített a világba az akkor még jugoszláviai illetőségű, nemzetközi tekintélyű roma aktivistának mondott Slobodan Berberski. Az állítás alapja – tudhatjuk meg Nagy Pál kitűnő összefoglaló munkájából – mindössze annyi, hogy a hajdani Közép-Szolnok vármegyében létezett valaha egy Cigányi nevű család. A következtetés: a család nem csak nevében, hanem vér szerint, azaz etnikumát tekintve is cigány lehetett, ősei bizonyára a honfoglalókkal együtt érkeztek a sztyeppe nagy országúton a Kárpát-medencébe.

A magyar hadakat támogató cigányok ábrándja előkerül másutt is.

Némely forrásból azt tudjuk meg, hogy a cigányokat II. András királyunk hozta magával, midőn 1218-ban hadaival megtért a szentföldi kereszties hadjáratból. Mások azt feltételezik, hogy 1260-ban IV. Béla magyar király seregében cigány vitézek, esetleg cigány segédcapatok is harcoltak a csehek ellen Morvaországban.

Mi lehet a tévhit alapja?

II. Ottokár cseh király IV. Sándor pápához írt levelében felsorolja a IV. Béla seregében harcoló népeket. A latin nyelvű levélben kunok, magyarok, székelyek, oláhok, besenyők mellett a bolgárokat is megemlíti. Nagy Pál arra gyanakszik, hogy a tévhit közvetítői – Adriano Colocci, aki 1889-ben, még előtte pedig Francesco Predari, aki 1841-ben adta ki cigányokról szóló munkáját – az említett levélben a Bulgarorum népvét olvasták Zingarorumnak (bár akkoriban a latin nyelvű szövegekben a Cingarus név használata még nem gyökeresedett meg, inkább a görög atszinganosz elnevezés volt a gyakorlat). Ám az is lehet, hogy a szövegben előforduló „instar Pharaonis” kifejezés vitte félre az értelmezőket: Nagy Pál szerint ugyanis itt nem a fáraó népéről, azaz a cigányokról esik szó, hanem bibliai fordulattal élt az írnok, azt ecsetelte, hogy a harcoló felek szíve megkeményedett, mint hajdan (a zsidókkal szemben) a fáraóé.

Egy dolog látszik bizonyosnak: Magyarországon a 13. században nem voltak cigányok, vagy ha voltak, annak semmiféle nyoma nem maradt. Így nem lehettek segédcsapataik sem.

Akkor hát mikor jelentek meg az országban?

A magyarok őstörténetével, nyelvével, hunokkal és Attila királlyal is foglalkozó Ignaz Aurel Fessler 1815 és 1825 közt kiadott, egykor méltán elhíresült tízkötetes munkájában (*Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*) azt írja, hogy a cigányok első nagyobb csapata 1417-ben tűnt föl Magyarországon. Ezt az állítást – zsörtölődik Nagy Pál – azóta mindenki átveszi. És elmondjuk, hogy a cigányok a nyugat-európai városokban a magyar Zsigmond királytól kapott menlevelüket mutatták fel.

Az A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985 címet viselő, 1986-ban kiadott forráskiadványban megtalálható egy 1422 áprilisára keltezett, Szepesben kiadott menlevél fordítása. Rendben, de hol van az eredeti? Idézzük csak Nagy Pál sorait: „*a Zsigmondkori oklevéltárban nincs, a diplomatikai gyűjteményekben nem található, s nem tud róla a korszak kiváló ismerője, Mályusz Elemér és munkájának folytatója, Borsa Iván sem*”. Az említett dokumentumgyűjteménybe az állítólagos menlevélnek még csak nem is a korábban már emlegetett Heinrich Grellmann által 1783-ban, Lipcsében megjelent kötetben szereplő latin szövege, hanem az Enessei György által valamivel később kiadott változat rossz magyar fordítása került. „*Grellmann különben sem mondja meg, hogy a Zsigmond királynak tulajdonított menlevelet honnan ismeri. Ha feltesszük, hogy valamely nyugat-európai levéltárból vagy kiadványból, forrása akkor is mindenképpen hamisítvány volt. Bizonyítható ugyanis, hogy Zsigmond király a szóban forgó oklevél keltezésekor Prágában tartózkodott, nem Szepesben. Következésképpen nem bocsáthatta ki az oklevelet.*”

Mi legyen hát? Miben maradhatunk? Mikortól élnek Magyarországon cigányok?

Maradjunk annyiban, hogy az 1400-as évek elején tűnnek fel, 1416-ban az erdélyi Brassó alatt találkozunk velük először. Azt is tudjuk, hogy az agrami (ma Zágráb) bíróság peres irataiban 1382-től közel száz éven át fordulnak elő Cigan, Cygan, Chikan nevű mészárosok ügyei, vagy hogy a magyarországi okleveles anyagban az 1370-es évektől kezdve fel-felbukkan egy-egy, a „cigány” elnevezésre emlékeztető családi és településnév is, de mert ezek a családok letelepedettek, ráadásul nemes is van köztük, szinte biztosra vehetjük, hogy nem cigányok.

Az pedig, hogy a Luxemburgi Zsigmondnak tulajdonított két menlevél valódi-e vagy hamis, nekünk most tulajdonképpen mindegy. Egy dolog biztos: akik felmutatták őket, azok léteztek és cigányok voltak. A mese pedig Magyarországon is úgy működött, mint alig valamicskével később Nyugat-Európában. Zarándokok, megtért keresztények ők, akik vezeklésül vándorolnak. Az 1422-es, Zsigmond által kiállított menlevelet, melyet itáliai krónikákban említenek, az a Magyarországról érkező cigány csapat mutatta fel, melynek vezetője a hitehagyott András herceg volt. Neki és kíséretének hét évig kell vándorolnia a magyar uralkodó parancsára, és el kell látogatnia a pápához is. Állítólag külön engedélyt kaptak a tolvajlásra.

Szép mese! A szakemberek csak azon marakodnak, hogy a cigányok költötték a krónikások örömeire, vagy maguk a krónikások ölték ki az egészet.

Nádasi Edit írja egy tanulmányában – melyben amúgy a gróf Esterházy-család két uradalmán élő cigányok 17–18. századi helyzetét taglalja –, hogy amikor a cigányok megjelentek Magyarországon, éppúgy vándorló életmódot folytattak, mint korábban a kunok. Nemzetségi-nagycsaládi szervezetben éltek, keleties kultúrát hoztak magukkal, de nem volt harci szervezetük. Jóval kevesebben is voltak, mint azok, így tehát semmiféle fenyegetést nem jelentettek a magyarságra, a magyar államra nézve. Az, hogy idegenek, nem érdekes, hiszen azokban a századokban nemigen gondolkodnak az etnikumra. Jönnek ide németek, görögök, besenyők, kunok, taljánok, franciák, románok, bolgárok, örmények. Nincs ebben semmi szokatlan. Kunok, jászok, szászok önkormányzatokat, privilégiumokat, nemességet kaptak. A széttöredezett csoportokban érkező, vándorló cigányok nem is illettek bele a középkori magyar állam közigazgatási és birtokszervezetébe. Nem voltak jobbágyok, nem voltak parasztok, se bérlők, nem voltak katonák, nem simultak az egyéb szolgáltató népek rendszerébe sem. Szabadok voltak. Mentek, amerre a lábuk vitte őket.

Na, azért ez nem egészen így megy.

Egyetlen jól szervezett állam, így a keresztény feudális állam sem szereti a csavargókat, a megbízhatatlan elemeket. Az állam igyekszik felügyelni polgárait. Figyelni. Tudni róluk mindent, amit csak lehet. A keresztény feudális állam különösen szereti tudni mindarról, aki a területére lép, hogy hogyan is áll a vallás ügyeiben. Hogy vajon nem eretnek-e? És hogy mi módon tudná felhasználni az érkezőt, hogyan húzhatja valami hasznot belőle, miként lehetne beilleszteni őt saját hűbéri rendszerébe?

Miért éppen a cigányokkal tettek volna kivételt?

Abba most ne menjünk bele, hogy vajon a cigányok társadalma rétegzett volt-e, és ha igen, miképpen. Hogy valóban léteztek-e vezetőik – hercegeik, grófjaik, mestereik, kapitányaik, vajdák –, s ha léteztek, cigányok voltak-e? (Esetleg nem is léteztek? Csak a külvilág számára állították ki őket szószólónak? Valaki, aki egyenlő a többiekkel, de bizonyos képességei predesztinálják arra, hogy képviselje kifelé a közösséget?) Azt se firtassuk, hogy egyes vonuló csapataik utolsó tartózkodási helyüket, jellemző foglalkozásukat tekintve is mennyire különbözőek lehettek. A lényeg az, hogy megérkeztek. Ha pedig itt voltak, az uralkodók és a birtokosok nem hagyhatták ki a lehetőséget: arra törekedtek, hogy bevonják őket a földesúri gazdálkodás, az uradalom szervezésébe. A korabeli oltalom- és parancslevelekből arra következtethetünk, hogy akkoriban nem akarták vándorló életmódjuk feladására kényszeríteni őket.

Muzsikusok, kolompárok, csiszárok

Miskolczi Ambrus írja egyik munkájában, hogy a cigány sors természetesen Magyarországon is változatos volt. Erdélyi hűbértartóikon a havasalföldi vajdák meghonosították a rabszolgaságot, míg az ország többi részén – mint minden idegen bevándorló – kezdetben elsősorban királyi alattvalókká lettek, sorsukról és szabadságaikról a király rendelkezett, csakis az ő beleegyezésével kerülhettek városok és földesurak fennhatósága alá. Az első hiteles említés a cigányokról éppen a havasalmi vajdának a magyar uralkodó által hűbérként átengedett dél-erdélyi Fogaras vidékéről szól: az egyik bojárnak már a 15. század elején voltak itt sátoros cigányai. Huzamosan letelepült cigányokról egy 1455-ös oklevél 1501-es átiratából értesülünk először: Hunyadi János – mint besztercei ispán – engedélyezi Barcsay Péter és Tamás számára, hogy a Karachon, Mico-la, Mihály és Péter nevű cigányokat a birtokukon továbbra is jobbagyként tarthassák, s azok ott bárhol szabadon tartózkodhassanak.

II. Ulászló 1496-os *salvus conductusa*, vagyis oltalomlevele – Bolgár Tamás vajda és népe számára – kettős célból állítottatott ki: segítette a cigányokat a szabad mozgásban, de nemcsak védte, hanem ellenőrizhetővé is tette őket. Szabályozta és számonkérhetővé tette az együttműködést cigányok és letelepedettek között. Ez nem privilégium, nem kiváltságot, hanem védelmet biztosít a hatalmaskodások ellen. Célja az, hogy a hadieszközöket, golyókat gyártó, fegyvereket reparáló sátoros cigány csapat békében és vámentesen eljusson rendeltetési helyére, Pécsre. Hogy Dózsa vas trónusát és koronáját valóban cigány kovácsok készítették-e, nem tudjuk. Amint azt sem, hogy a másfél évszázaddal későbbi krónikás, Istvánffy Miklós emlegette „kóborló, hitvány és elvetemült” cigány népség, mely Szapolyai hadát kísérte, valóban részt vett-e a megtorlásban.

Magyarországon cigány települések soha nem jöttek létre, a cigányság soha nem jutott kollektív kiváltságok, jogok birtokába. A menleveleket és parancsleveleket mindig egy bizonyos, pontosan körülírt cigány csoport kapta, s nem automatikusan azért, mert cigány volt, hanem az elvárt szolgáltatás, munkavégzés fejében. A cigányok társadalmi helyzetét szabályozták ezek. Azt, hogy miképpen alkalmazkodjanak a vándorló (vagy időről-időre huzamosabban letelepedő) csoportok az uradalmakban, falvakban, várak környékén, királyi vagy fejedelmi udvartartás körül élőkhez, illetve azok hozzájuk. Próbálták őket megadóztatni is. A városok – például az erdélyi Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben – rendszeresen védekeznek, mert cigányait újra és újra megpróbálják illetéktelenül megsarcolni. A 16. század derekától megszaporodnak az írásos emlékek, amik erről tanúskodnak: 1552 tavaszán például I. Ferdinánd király egy bécsi oklevele szolgálataik fejében fölmenti az adófizetés kötelezettsége alól Dés város cigányait, s emellett a szabad mozgás lehetőségével is felruházza őket. Az 1500-as években a cigányok adományozása Magyarországon és Erdélyben is hétköznapi dolog. 1564-ben János Zsigmond erdélyi fejedelem huszonöt sátoralja cigányt adományoz az Apaffy családnak. A 17. században egyre szaporodnak az olyan főúri menlevelek, melyek a szabad mozgás lehetőségének fejében pontosan rögzítik szolgáltatásaikat, adóik összegét.

Az 1500-as évek közepétől az 1600-as évek végéig Magyarországon a cigányság már csak azért is némiképp különleges helyzetben van, mert az ország három részre szakadt, hatalmas területein szinte állandóan háború dúl. Az 1526-os mohácsi csatavesztést, majd Buda 1541-es elestét követően az ország középső megyéi török hódoltsági területekké lettek, a nyugati pe-

rem, a „gallér” Habsburg uralom alá került, míg a magyar államiság és kultúra igazi örököse és tovább éltetője a keleti országrészekből alakult, önállóvá váló Erdélyi Fejedelemség lett. A cigányokkal senki sem törődik különösebben: vándorló, minden ellenőrzési kísérlet alól kibújni akaró csapataikat nem üldözik jobban, mint bármilyen más csavargó, fosztogató, kóborló, megbízhatatlan népséget. Amiből van jócskán! A szinte évről-évre felvonuló, hatalmas hadjáratokra induló seregek, portyázó lovasok, támadók és felmentők által újra és újra feldúlt országban annyi a fegyveres zsoldos, gyilkos csavargó, hogy a cigányokkal van tán a legkevesebb baj. Azért persze adóznak, ha lehet: a pécsi cigányok 1554-ben kétszázötven akcse adót fizettek a töröknek. (Nem tűnik nagy összegnek, hiszen egy budai cigány dobos ugyanekkor hét akcse zsoldot kap, egy Gucsora Agota nevű cigány markotányosnő hagyatékában egy finom török kelméből készült szoknyát ötvenhat akcséra taksálnak, Budán napi három akcséért dolgoznak a töröknek cigány patkolókovácsok.) A magyarországi cigányok fém- és puskaműves, lakatos és kovács tudományukkal, szívósságukkal, lovas szakértelmükkel szolgálatára lesznek az ország védőinek. Igaz, kémszolgálatukat nyilván mindig azok veszik igénybe, akik éppen a kezükbe kaparintják őket.

A 16–17. századi országgyűlések nem tárgyalják külön a cigányok ügyeit: az 1600-as évek tekergő tolvajokról és más malefactorokról (gonosztevőkről) szóló rendelkezéseit nem cigányok, hanem az összes kóborló, bujdosó, marginalizálódott népség ellen alkotják meg. A törvényhatóságok, tehát a vármegyék és a városok az 1600-as évek elejétől rendszeresen határozatokat hoznak róluk, befogadják vagy kiutasítják őket. Megkülönböztetnek „saját” és idegen földről érkező, letelepült és vándorló cigányokat. Szabad mozgást biztosító oltalomlevelet idővel csak azok a cigányok kapnak, akik elfogadják az irányításukra – de saját kebelükből – rendelt vajdát. A menlevelek gyakorlattá lettek, de az ellenőrzés igényének fokozódásáról árulkodik, hogy a 17. század derekától a városi és megyei iratokban egyre többször találkozunk olyan kifejezésekkel, mint cigány útlevel, személyazonosságot igazoló kötelező okmány, cigány összeírás. Miskolczy Ambrus szerint az ország erdélyi részén külön törvényekben szabályozták adójukat, olykor még a vajda túlkapasait is tiltották. A cigányok országos vajdája legtöbbször a magyar nemesség soraiból került ki, általános felügyeletet gyakorolt a cigányság fölött. II. Rákóczi Ferenc 1704-i rendelete, melyben a Dunán inneni cigányság élére egyik kapitánya személyében fővajdát nevezett ki, a szabad cigányok védelmének hagyományát elevenítette fel.

A cigányság sok tekintetben szabadabb életet élt, mint a röghöz kötött magyarországi jobbagység. Nagyon sokan akkor is fenntarhatták vándorló életmódjukat, ha valamely földesúr uradalmához tartoztak. A gróf Esterházy család cseszneki várának és uradalmának cigányai szabadon jártak-keltek az uradalom területén, űzhették mesterségeiket, cserébe földesúri szolgáltatásokkal tartoztak. Első ma ismert szabadalomlevelüket Esterházy János győri vicegenerális adta ki 1675. szeptember 8-án. A kifejezetten díszes, különös gonddal megírt oklevélben a cigányok neveit arany betűkkel írták. A vajdát, fiait és testvérét említi Esterházy oklevele, „*szabadságot engedvén és adván nékiek, hogy az szentséges Magyar Korona alatt akármely Vármegyében lévő jószágimban és botom alatt szabados mesterségek, úgymint kovácsolások s cserélések után megbántódás és háborítás nélkül szabadon élhessenek, táplálván abbéli keresményekkel mind magokat s mind pedig cselédeiket*”. Esterházy tovább megy, arra kér mindenkit, akit illet, hogy Vörös Mihály vajdát és fiait, valamint azok születendő maradékait, ráadásul a vajdaságukhoz tartozó összes más cigányokat is az ő kedvéért, „*az én tekintetemért más Méltóságos Urak és Nemesek jószágiban is szabados utazást és mulatást nékiek engedni ne nehezteljének*”.

A cigányok muzsikáltak, kolompárokodtak (fémmedényeket készítettek), csiszárok, vagyis puska- és fegyverművesek, kovácsok és szegkovácsok, puskaportörők, teknővájók, lókupecsek, kemencetapasztók, vályogvetők voltak. Értettek a golyó-, harang- és csengőöntéshez, az ágyúk, seregbontók, szakállas puskák tisztogatásához és reparálásához, a zárakhoz és lakatokhoz, úrbéri szolgálataikhoz gyakran a postai vagy kengyelfutó szolgálat is hozzá tartozott. A 16. és 17. századi török háborúskodások idején a váraknak is voltak cigányai, akik a védelmi eszközök karbantartásán ügyködtek. A városi cigányok olykor alantas feladatokat is elláttak, hóhérok, sintérek, dögeltakarítók voltak.

Az úrbéri iratok és a különféle menlevelek alapján azt látjuk, hogy a cigányok szabad költözködését az 1500-as és 1600-as években nem akadályozták, inkább segítették. Nem kényszerítették őket életmódjuk megváltoztatására, s helyzetük közel sem volt olyan rossz, mint amilyen

lesz a felvilágosult abszolutizmus idején, amikor tűzzel-vassal próbálnak hasznos állampolgárt faragni belőlük.

A nagyidai cigányok

A történetet Thuróczi László jezsuita történetíró említi először Hungaria cum suis regibus című művében, 1729-ben. A kortárs Istvánffy Miklós krónikája is tud a nagyidai vár 1557. esztendei ostromáról, de mit sem tud cigány védőkről. Ami bizonyos, hogy két testvér, Perényi Ferenc és Perényi Mihály együtt voltak a vár birtokosai, mígnem Ferenc kizárta testvérét jogos tulajdonrészéből, s Habsburg Ferdinánd helyett Szapolyai János király özvegyének, Izabellának pártjára állt. Ferdinánd egyik csapata és Perényi Mihály emberei együtt ostromolták a várat, rommá lőtték, s húsz nap után be is vették azt. A legenda – Thuróczi valamint Tóth Béla nyomán – csak annyi, hogy a várat hősiesen védő cigány katonaság sokadszor verte vissza az ostromot, dörögtek az ágyúk és a puskák mindkét oldalon, s a Habsburg-párti sereg már éppen cihelődött, hogy felhagy a várvívással, amikor – ezt látva – a lelkes cigányok nekidühödvé ordítani, fenyegetőzni kezdtek: „*Takarodjatok, hitványak! Köszönjétek Istennek, hogy még éltetek! Egyetlen hatalmas sírba hánynánk mindannyiőtokat, ha csak egy maroknyi puszkaporunk volna!*” Amire persze a kedveszegett sereg visszafordult, elfoglalta a várat, s mind egy szálíg lemészárolta a gúnyolódó cigányokat.

Hogy voltak-e a vár védői közt cigány katonák, esetleg a falakra rendelt cigány jobbágyok, kovácsok vagy puszkamesterek, nem tudjuk. A mondás mindenestre sokáig élt, Szirmay Antal 1804-es Hungaria in parabolis-ában így találjuk: „*Elfogyott a puszkapora, mint a nagyidai cigányoknak*”. Dugonics András 1820-ban kiadott szólásgyűjteményében is majdnem ugyanúgy szerepel: „*Kár, hogy puszkaporuk elfogyott, mint a nagyidai cigányoknak*”.

Lippai Balázs – A cigány hajdúkapitány

Féktelennek mondták, Bocskai szabadságharcának sokáig jelentős alakja volt. Cigánynak született, Lippa várában közlegényként kezdte a katonáskodást. Vakmerő volt, remek vitéz, az irányításhoz is volt tehetsége. Az ilyenre mondják: parancsolásra termett. Lippán előbb Rákóczi Lajos várkapitány lovászmestere, majd a vár mezei hajdúinak kapitánya lett. Innen vezényelték gróf Belgiojoso kassai császári főkapitány seregébe. 1604. október 14-én már hajdúkapitány, amikor vitézeivel – és négy kapitánytársával együtt – az elsők között fogadja meg, hogy csatlakozik Bocskai kisebb létszámú házi seregéhez. Október 15-én éjjel Álmosd és Diószeg között Bocskai Belgiojoso seregeire támad, a hajdúk – az egyezség szerint átállnak –, a császári had maradéka menekülőre fogja. Másnap Bocskai a hajdúi élén bevonul Debrecenbe. Október 30-án már az erős Kassa is megnyitja kapuit Lippai Balázs hadai előtt.

Néhány nappal korábban, midőn a menekülő Belgiojoso a Tisza tokaji gázlójához ért, az őt üldöző Lippai Balázshoz elküldte követként azt a Duvall grófot, aki korábban maga is a hajdúk parancsnoka volt, hogy kérje számon rajta és emberein a császárnak tett esküjüket. Bethlen Farkas emlékiratai szerint Lippai így utasította el a főparancsnok vádjait: „*Fel vannak oldozva esküjüktől, mert a császáriak megszegették a magyaroknak tett hitüket, és a hitszegőknek adott hit mit sem ér, tartja helyesen a szólás-mondás. Egyébként is értéktelen minden eskü, ami a haza és a hitvallás romlásával jár. Legigazibb ügy, amiért ők fegyvert fogtak maguk és a köz szabadságának felforgatói ellen. Inkább tartoznak hűséggel Istennek és hazának, mint az ő ellenséges hatalmuknak, mellyel a magyar nemzet annyi sok csapása után még a szent hitet is végső romlásra juttatják, melyért minden jámbor jó ember habozás nélkül kész meghalni.*”

Lippai Balázs főkapitány és alvezére, Németi Balázs még Kassán tanyázott, amikor november elején a császári seregek vezére, Basta generális tizenötezer emberrel a város felé tartott. Németi Balázs, az előörs parancsnoka, Lippai tiltása ellenére vakmerően, vagy inkább botorul („hübelebalázs módjára”?) nekiment a sokszoros túlerőben lévő császári hadnak, így csapatát levágták, ő maga fogságba esett, amikor szökni próbált, elfogták és kivégezték. Basta megkísérelte megvesztegetni a hajdúkat, fűt-fát, aranyat, nemességet, büntetlenséget ígért, de Lippai

ellenállt, sőt levélben fenyegette meg a császáriak vezérét. November 28-án Basta Edelénynél megütközött Bocskai hadával, miután a hajdúk többsége – a túlerő elől – Göncre vonult. A csata után Bocskai Lippait bízta meg Kassa védelmének megszervezésével. Amikor Basta beüzent a falak alól, s a város feladására szólította fel az ostromlottakat, Lippai kitört a kapun, felgyújtotta a falhoz támaszkodó vagy közel eső házakat, hogy az ostromlók ne bújhassanak meg bennük, hogy ne robbanthassák fel onnan a falakat. Lippai kitörését visszaverték, többen elesetek. Basta még három napig kísérletezett Kassa támadásával, majd – tartva Bocskai felmentő seregeitől – Eperjes felé menekült. Két nap múlva Bocskai beérte, alaposan el is páholta a császári sereget, nem sokkal ezután Basta kimenekült az országból.

Eredményes, hűséges, jó vitéz a cigány főparancsnok. Hogyan lehetséges, hogy alig egy hónap múlva éppen Bocskai parancsára végez vele a merénylők vasa? Azt mondják, Rákóczi Lajos lippai várkapitánynak is szerepe lehetett a dologban. A nagyúr féltékeny volt hajdani „szolgája” sikerére. A sértett nemes katonai támogatást ígért Bocskainak, de csak ha nem Lippai a felkelő hadak parancsnoka. Azért egyéb magyarázat is lehetséges. A felemelkedett, dölyfös pór megvadult. Vad volt mindig, harcban, mulatozásban is féktelen. Fejébe szállt a dicsőség, így aztán Bocskai fejére nőtt. Tekintélyt követelt személyének, beleszólást a politikai vezetésbe, állítólag vakmerően és tiszteletlenül vezére szavába vágott a haditanácsban, azt mondogatta, hogy ő emelte a fejedelmi tekintély magas csúcsára. Istvánffy Miklós, a kortárs krónikás így ír róla: „*Lippai Balázs Lippán született, az emberek egy nemtelen és mocskos fajtájából, amit cigánynak neveznek. Hírhedt volt sok rablásáról, esküszegéséről, lopásáról és árulásáról, ezért a halálnak ezt a nemét mindenképpen megérdemelte volna, ha más öli meg, és nem Bocskai, akinek gonosz, de mégiscsak hasznos szolgálatokat tett utolsó árulásával és az adorjáni csatával. Feleségét megfosztották a zsákmánytól, amit férje kegyetlenséggel halmozott fel, és azoktól az aranyláncoktól, melyeket szemérmetlenül hordott a nyakában – hisz nem oly nyakra illettek azok –, így hát előbbi szegény és szolgasorsú életére kényszerült visszatérni.*”

Bocskai három bizalmas emberét bízta meg a gyilkossággal „*Ezek ebédre hívták Lippait Kátay szállására, s midőn keskeny, homályos helyen a szomszédos szobába ment át, mellébe és hasába töröket ütve meggyilkolták.*” Testét szolgálai a kassai harangtorony lábánál temették el 1605. január 6-án.

Embertelen felvilágosodás?

A 18. században a cigány népesség száma hirtelen megnövekedett Magyarországon. Nyugat-Európából német színtű cigányok menekülnek az országba, főleg a Dunántúlra. A Duna-Tisza közén töröknek mondott cigányok nyomulnak északnak. Havasalföld és Moldva felől annak a nagyszámú cigány népességnek a csapatai szállingóztak Erdélyen át Magyarország központi területei felé, melyet később oláh-cigányoknak nevezünk. Nem mondanám, hogy Magyarország a cigányság Kánaánja, de mégis hazája. Hiszen Nyugaton szigorú cigányellenes rendelkezéseket hoznak már régóta, román földön pedig rabszolgasorban tengődnek. Magyarország egy kicsit jobb dolguk van. Karavánok poroszkálnak a poros, kátyús utakon, a folyók mentén, táboroznak az erdőszéleken, a városok falai alatt, a falvak határában. A parasztok és a városi polgárok mind többen panaszkodnak, és a jövőnyek olykor a már letelepült, de legalábbis félig-meddig helyhez kötött életmódot folytató, az úrbéri rendszerben helyét régen meglelt cigány közösségek tagjaival is összerúgják a patkót.

Mária Terézia és II. József reformjai a társadalom minden rétegét érintették, a cigányság helyzetét is „rendezni” kívánták. A cél az, hogy beolvadjanak a dolgos többségbe. Hogy észvehetlenné váljanak. Ne is lássuk őket!

Pietizmus, tisztaság, hitélmény, kegyes szeretet. És persze felvilágosodás. Milyen szépen hangzik. Jól indul a 18. század. A cigányoknak nem sok jót hoz majd. A polgárosodással a helyzetük megváltozik, folyamatosan romlik. Tulajdonképpen ekkor keletkezik a ma is tátongó szakadék cigány és nem cigány közt.

Az abszolút monarchia számára fontos az állampolgár, az adóalany jóléte és boldogsága. Mindennél fontosabb. Mária Terézia és II. József segíteni akar. Mindenkin. Bujdosón, betyáron, szegénylegényen, csavargón, kolduson, árván, betegen, prostituálton. És persze a cigányokon is. Az 1700-as évek derekán az osztrák örökös tartományok területére halálbüntetést kockáztatva

Karánsebes

Forrás: Fortepan/
Glázer Attila

óvakodhatott csak be csavargó koldus és vándorló cigány. A művelt, felvilágosult hatalom nem tűrte a barbárságot. A vadembereket távol kell tartani, vagy meg kell tanítani – ha kell, akaratuk ellenére is – az emberhez méltó életre. A népesség szaporodik, az adó nő, az állam erősödik. A jobbágy csak földesura írásos passzusával utazhat, a rosszalkodó, engedetlen gyermekeket szűk és alacsony karcerba dugják az iskolában, a jozefinizmus az eltunyult, pohos szerzeteseket sem kíméli, jezsuiták futnak szerte a világba – majd éppen a cigányokat fogják kímélni. A 18. századi erőszakos rendeletek sok szenvedést okoztak a cigányoknak, ezzel szemben – valószínűleg – fikarcnyi hasznuk sem volt.

1760 után Mária Terézia inspectori hivatalokat állíttatott fel Magyarországon nemesi vármegyékben, melyek a cigány gyermekek ügyeit intézték, sorsukat kísérték figyelemmel. Nem is volna rossz találmány ez a hivatal – kivált, ha nem varrják a nyakába az amúgy is túlterhelt szolgabírónak. A rendeletek megalkotói úgy képzelték, hogy másként kell bánni a letelepült és a vándoréletet élő cigányokkal, ám a helyi végrehajtás nem feltétlenül akart – nem is biztos, hogy képes lett volna rá – egyénileg bírálni. Nyilván előfordult olyan is, hogy az adminisztráció a füle botját sem mozdította, ha meg mégis meglódult, akkor bizonyára értetlen és érzéketlen, szűklátókörű, sőt akár kegyetlen is lehetett. De talán nem ez a jellemző. Emlékezzünk csak Thurzó György másfél évszázaddal korábbi menlevelének szövegére: „...a nyomorult egyiptomi faj, amelyet csak czingarosnak nevezünk, méltán váltja ki sajnálatunkat...” Mai világunk felől nézve a felvilágosodás korának polgára sokszor tűnhet durva lelkűnek, pedig lehet, hogy szociálisan érzékenyebb volt, mint a korábbi korok embere. Segíteni akart. Rendeletek sora született, melyek segítségével megpróbálták betiltani, használatból kivonni a cigány nyelvet, a cigány viseletet. Egy 1773. évi rendelet azt mondja: „*Zingari vestitum suum, foci, in quo habitant, Incolarum vestitui conforment*”. Vagyis hogy a régebben cigánynak nevezett népesség ruházatában is hasonlítson környezetéhez, a cigányok beszéljék azok nyelvét, akik közt élnek. Mária Terézia rendeletei nyomán lerombolják putrijaikat és kunyhóikat, eltüzelik sátraikat, megtiltják nekik a tisztességtelen kupeckedést, néhol magát a lótarast is, paraszti öltözetet írnak elő számukra.

Mária Terézia idején a cigány gyermekeket elragadták szüleiktől és távolabbi helységekre adták nem cigány nevelőszülőkhöz. Sajnálhatjuk, sajnáljuk is ezeket a „kis árvákat”, mert

– ahogy Nagy Pál írja – ők voltak a nemesi kúriák „szerecsenjei”. De azért ne feledjük, hogy a korban éhbérért dolgoznak bányákban és manufaktúrákban látástól vakulásig nők és gyermekek, hogy a parasztlányok cselédnek szegődnek, és a nem cigány kisinások, tanoncok helyzete sem éppen rózsás. Különbösen a városi iparosok, bányavárosi polgárok, de még a módosabb parasztlányok számára sem volt rossz üzlet a cigány gyermekek befogadása, mert a cigány gyermek után járó állami támogatás tetemes összeg volt. Ismét Nagy Pál adatát citálom: az 1770-es években például a Somogy vármegyei Szulok község dohánytermesztésre szakosodott német telepesei egész évi robotváltásukat kifizethették egyetlen kis „új magyar” után járó fejpénzből.

II. József 1782-ben arra utasította a vármegyéket és a városokat, hogy foglalják össze a cigányügyre vonatkozó elképzeléseiket. A cigányokat le kell telepíteni, földhöz kell kötni, bányákba, manufaktúrákba kell kényszeríteni, közmunkákon kell dolgoztatni, be kell sorozni. Ne félj, nem akarunk bántani! Ellenőrizni, látni akarunk. Látni akarjuk, hogy valóban dolgozol és boldogulsz. Civilizálni szeretnénk téged. A magad és a közjó érdekében. Hasonulj a többséghez! Légy engedelmes, boldog polgár, és akkor engedelmes, boldog polgár lehetsz! De ha azon érlek, hogy cigányul karattyolsz, deresre huzatlak, s kapsz huszonötöt a képes feledre.

II. József elrendelte, hogy azokat a cigányokat, akik letelepedtek, földet művelnek, vagyis paraszti életmódot folytatnak és nem tolvajkodnak, ki kell emelni a cigányság sorából. Ők hivatalosan is megszűnnek cigánynak lenni.

Mit akar ez jelenteni?

Azt, hogy akármilyen kegyetlenül is próbálták megoldani a cigánykérdést, bármennyire is az volt a cél, hogy beolvasszák, észrevehetetlenné tegyék őket, ez nem etnikai alapon történt. A cigány elnevezés olyan negatív tartalommal bír, hogy megszabadítani tőle az érintetteket uralkodói kegy, jutalom, kitüntetés számba ment. Ekkor kezdték használni a cigány helyett a *neocolonus*, *új telepes*, *új paraszt*, *új lakos*, *új magyar* kifejezéseket. Mária Terézia egy 1761. évi rendelete már korábban is megtiltotta a cigány név használatát. Nem egyedülálló próbálkozás ez: több mint száz évvel korábban IV. Fülöp ugyanígy kereszteltette át újkasztíliaiakká a spanyol gitanókat. II. József 1783-as rendelete ismét előírja, hogy a vándorcigányok két éven felüli gyermekeit vegyék el anyjuktól, s a szomszéd megyékben adják parasztlányokhoz, a muzsikálást hagyják abba, zeneszerszámaikat kobozzák el és törjék össze.

Sok magyar kutató szerint a felvilágosult Habsburg uralkodók módszerei humanusabbak voltak nyugat-európai kollégáikénál, de mégsem voltak emberségesek. Nem lehettek azok, hiszen ha eredményre vezetnek, a cigányság megszűnik létezni. Egy népesség beolvastása, akarata ellen történő asszimilálása pedig nem lehet humanista eszme. Akkor sem, ha a diadalmas abszolút uralkodó azzal érvel, hogy jót akar. Mindenüvé elérő karjával, mindent látó szemével, vagyis abszolút államának egész apparátusával azon van, hogy mindenütt ott legyen, ahol csak jót tehet. És ő jót is fog tenni. Bitanggal, betyárral, kuruccal, jövendőmondó koldussal, kurvával, zsebmetsző kéregetővel, szilaj pásttorral, marhatolvajjal, elmeháborodottal, lézengő mutatványossal, passzus nélkül úton lévővel, örmény árendással, erdő- és pusztalakó csavargóval, zsidó uzorással és az adóssal, zsvány csárdással, pestises és leprás beteggel. Valamennyi izgó-mozgó, marginális helyzetben lévő emberrel. A cigánnyal is.

A rendeletek célja, írják a történészek, elérhető lett volna, hiszen a magyarországi cigányság többsége már a 18. században is letelepedett volt. Csakhogy a kor rendeletei rossz eszközökkel törtek a cél felé, ezért nem is vezethettek eredményre.

Itt persze felmerül a kérdés, hogy mi a jó és mi a rossz. Mikor jó egy rendelet, s mikor rossz? Mi van, ha okosabbak, megfontoltabbak, célszerűbbek az eszközök? Ha sikerül elérni a célt? Akkor most nem lenne miről beszélnünk? Hiszen mindig a győztes írja a történelmet. És a győztes vajon írta a nem létező cigányságról?

A cigányok végső romlásáról szóló széphistória

(1767-ben született, újra és újra kiadták. Ponyva volt a javából, gúnyos, de nem érzéketlen, nem részvét nélkül való munka. Tulajdonképpen kitűnő összefoglalása a cigánytörvényeknek. Az idézett szöveg az egyik 1769-es változatból való.)

*„Hatvannyolcadikban, ezerben, hétszázban,
Romlott, pusztult Tzigány nemzet borult gyászban,
Rongyos sátorokból szállott paraszt házban,
Vándorló rút népet szedték jó pórásban.*

*Végső napja vala böjt első havának,
Eb harmincadjára midőn ők jutának,
Helységenként hamar egybe-hivatának,
Világból az urak rajtok kiadának.*

*Parasztok legyenek megparancsoltatott,
Jobbágyok számába ki, ki irattatott,
Ház építés, szántás, vetés meghagyatott,
Szent János napjáig terminus adatott.*

*Lóval kereskedés, cserélés-berélés,
Kóborlás falunként, szabad járás-keles,
Sátorbeli lakás, ingyen, könnyen élés,
Nagyon megtiltatott, ringy-rongy folt viselés.*

*Prémezett szoknyában, szurkos lepedőben,
Nem lesz szabad járnai házanként kérésben,
Nem hajadon fővel, hanem főkötőben,
Ködmönök, kankójok legyen jövendőben.*

*Mezítelen rajkó hátulját, eleit,
Fedezze ruhával test minden részeit,
Parashti munkától ne ója kezeit,
Mesterségben töltse gyenge esztendeit.*

*Tzigány név, nyelv és szó erősen tiltatik,
Új lakóknak neve nékiek adatik,
Más nyelven szóljon, ha tud, parancsoltatik,
Ha nem tud, ám elmés, tanulni hagyatik.*

*Tzigány sereg hallván ezeket, egymásra
Könnyes szemmel néztek, fakadtak sírásra,
Férjfiak, asszonyok szörnyű jajgatásra,
Fejre kúcsolt kézzel vének zokogásra.*

*A napot, esztendőnt némelyek átkozták,
Őket ily véletlen romlásban mért hozták,
Némelyek urokat, tiszteket okozták,
Szabados élettől, hogy őket megfoszták...*

*Nagyidai harcnak keserves nótáját,
Faraó siralmas veszélyét és baját,
Ki vonja ezután, ha tzigányok nyáját
Veszteni kívánják, tiltják muzsikáját?*

*Mi bírtuk világot, laktunk, hol akartunk,
Falukról falukra mentünk, keltünk, jártunk,
Sok lopott jószágot ládáinkban zártunk,
Ily mostoha időt nyakunkra nem vártunk...*

*Vajdának kezéből a pálcát kivették,
Adózó paraszttá és jobbággyá tették,
Magas polcról komát ugyan leültették,
Vajdaság levelét pad alá vetették...*

*Mikor ingyen éltem, bezzeg boldog voltam,
Legnagyobb uraknak is bátran odaszóltam,
Magam szemetén mint kakas parancsoltam,
Hogy mi erre jussunk, sohasem gondoltam.*

*A Tzigányok nevét no hát temessük el!
Ringy-rongy ruházatot nyakunkból vessünk el!
Kankóba öltözzünk, mivel lenni meg kell!
Isten jobban tudja ügyünket oda fel!”*

Mendikáció – faluzás

Nagy Pál és Tóth Péter is használja a fogalmat, melyet tapintatosan faluzásnak mondanak. Tudjuk, hogy aki mendikál, az köszöntőt mond, amiért esetleg kisebb jutalmat is vár, vagy alamizsnát gyűjt, koldul. Magyarországon a cigányok esetében vidékre történő kivonulást, kirajzást jelent a kifejezés. A vándorcigányok karavánja megáll a falu, esetleg városrész határán, piacán, a férfiak kipakolják áruikat – edényeket, üstöket, fából faragott vagy vesszőből font portékáikat –, felkínálják szolgáltatásaikat, mialatt a nők kisebb-nagyobb csoportokban járják sorra a parasztportákat, kismemesi kúriákat, jósolnak, bájolnak, kötnek és szabadítanak, gyógyítanak – a többiek ezalatt kiszemelik az alkalmas helyet, majd kifosztják azt. A vándorcigány csapatok a faluzást szervezetteren és hatékonyan, meglepően sokáig igen eredményesen csinálták. Nagy Pál maga is idéz korábbi forrásokat, amik szerint a faluzás gyakorlata már a 17. században is létezett – 1635-ben például a szerencsi vár cigányai „széledtek ki a falura” –, de igazán jellemzőnek, elterjedtnek csak a 18. századtól tartja.

Cigány perek

Tagadhatatlan, hogy a cigányság, illetve a cigányság egyik-másik rétegének megélhetési forrásai közt mindig is létezett számos olyan tevékenység, amit a befogadó környezet, vagyis a többség bűncselekménynek minősített, de a cigányok nem tartották annak. Nagy Pál a könyvében és a tanulmányaiban sem győzi eleget hangoztatni, hogy a cigányság életmódjára is következtetni engednek azok a perek, melyek igen nagy számban maradtak fenn a megyei törvényszékek, vagyis a *sedria*, illetve az úriszékek iratanyagában. Találhatók ezekben az anyagokban olyan esetek, melyekben betörés, ámitás, mérgezés, istenkáromlás, állattal való közösülés, vagyis baromkodás, tolvajlás vagy éppen gyilkosság a vád.

1762-ben a siklósi úriszék előtt Kalári Kata, huszonhat esztendőes cigány asszony például azt vallja, hogy ő ugyan soha nem lopott, nem is lop. Mikor társaival szembesítik, s azok szemébe mondják, hogy gyermekségében is ellopta, amit csak ellophatott, azt feleli, ha lopott volna, most jobb ruhában állhatna a bíróság előtt. A kérdésre, hogy tyúkot s ludat lopott-e, azt feleli, nem volna cigány, ha nem lopott volna tyúkot vagy ludat, de az nem lopás, csak megfogás, elvevés.

Somogy megye törvényszéke előtt istenkáromlás vétségéért áll 1820-ban a negyvenhat esztendőes Sárközi Nyífa Kati, aki Itáliából tért haza, amikor katona férje elhalálozott. Pápista vallásúnak mondja magát, a kérdésre, hogy az országban nevelkedett-e, azt feleli, szanaszét nevelkedett. – Közönségesen mivel szoktad keresni kenyeredet? – kérdik tőle. – Gatyamadzag csinálással, borostával és a túmmel – feleli az asszony. – Hát a Kurafidnak minő mestersége vagyon? Hol vetted a három icce pálinka és a hét icce bor árát? Hol vetted a korcsmára való pénzt? Ha ezeket számon adod, nem leszel gyanús a tolvajság elkövetésében. – Néha kapál és

dolgozik, feleli az asszony. – Ha van mit, akkor eszünk, ha nincs, akkor koplalunk. Én nem vagyok sem vásáros, sem falusi tolvaj. Azt a pénzt az Isten adta, én nem tudom, honnan, de csak volt.

Danika Márton és csapata

1775-ben gróf Károlyi Antal megbízásából egy cigány csapat Lugosról a fél országon keresztül vágva, több száz kilométert lovagolva egészen Baranya vármegyéig hajszolt egy csapat cigányt. Előbbi Danika Márton vajda kompániája volt, utóbbiak szökött jobbágyok. Útjuk során az üldözőket rendre feltartóztatták a vármegyékben, mert a szolgabírák nemigen hitték, hogy ne lenne hamis a megbízólevelük, mely éppen az üldözésre adott felhatalmazást nekik.

Cigány üldözi a hanyatt-homlok menekülő cigányt? Hogy van ez?

Ha teheték, a cigányok igyekeztek elkerülni a paraszti létformát, a feudális kötöttségeket, próbálták megtartani függetlenségüket, a szabad mozgás lehetőségét. Idénymunkát vállaltak, szénagyűjtést, méhészkedést, kőművesmunkákat, sokszor inkább csak bontást, fuvarozást, postaszolgáltatást, kengyelfutást mindig szívesen. Földesuruk uradalmának összes településébe elszállították fémedényeiket, faluról-falura járva kínálták portékájukat, kovács- vagy fémműves szolgáltatásait. Ha mód nyílt rá, inkább egy összegben fizették évi adójukat. Községeik élén a földesúr által kinevezett vajdák álltak. A vajdák feleltek a rendért, a közösség adójának beszedéséért, kisebb horderejű ügyekben ők bíraskodtak. A rendszer hatékony volt, mindkét fél megalégedésére, remekül működött. Így aztán az 1600-as évek végén már az is előfordult, hogy az uradalomból megszökött cigányok után nem a tisztartó emberei, hanem maguk a cigányok eredtek. Csakhogy a felvilágosult abszolutizmus állama minden hatalmat egy kézben akar összpontosítani: 1767. december 10-én eltörölték a vajdaság intézményét. Hiába, mert az annyira bevált, hogy sem a cigányok, sem a földesurak nem akartak tudomást venni a rendeletről: minden maradt a régiben.

Csak néhány évvel a rendelet kiadása után, 1774-ben történt, hogy a gróf Károlyi Antal egyik uradalmához tartozó cigányok egy nagyobb csapata – akik a gróf örökös jobbágyai voltak – a terhes függőséget elunva fogta magát és megszökött. 1774 július 24-én Lugoson kelt Zoltai József tisztartó meghatalmazása, melyben Danika Márton vajdát és kompániáját, vagyis az el nem szökött cigányokat megbízza azzal, hogy bárhol az ország területén elfogja és hazaszállítsa a szökevényeket. A tisztartó a felhatalmazásban arra kérte a vármegyék, a települések, várnok és révek tisztjeit, hogy Danika Mártont ne akadályozzák, neki szabad utat biztosítsanak, sőt, ha a szökevények fegyveres ellenállást kísérelnének meg, akkor őt és csapatát segítségükkel támogassák. 1774. augusztusától a következő év januárjáig tartott a hajsza, és bár Danikáékat a helyi előljáróságok valóban segítették, néhol még igazolást is adtak nekik, hogy kompániájuk „igaz járatbéli személyek”-ből áll, az üldözött cigányokat mégsem érték utol.

A menekülők és az üldözők útvonalát vizsgálva Nagy Pál arra a következtetésre jut, hogy a menekülő cigányok kerülni igyekeztek a helységeket, a forgalmasabb utakat, de mert vízre szükségük volt – maguknak még talán vihettek volna kellő ivóvizet, csakhogy a lovakat is itatni kellett –, ezért mindig a folyók közelében haladtak. A hosszú úton mégsem maradhattak rejtve, hogy nem fülelték le őket sehol, arra enged következtetni, hogy hamis okmányokat mutattak a gádzsó tisztviselőknek. Az útvonal imponáló. Danika július végén ered a szökevények után. Augusztus 8-án Nyírtéten jár, Nyíregyháza közelében, szeptember 19-én Abaújban, a Hernád mellett, Kiskinizsen bukkannak fel, másnap Borsod északi részén, Abodban fűjják ki magukat, két napra rá Teleki következik, majd a Bódva és a Rima völgyén át Losoncig vonulnak. Az október már az Ipolynál éri őket, ahol délnek fordulnak. Ipolynyitra, Balyk, Galsa után, október 8-án a Hatvan közelében lévő Versegre ügetnek be. Október 27-ig nyomuk vész, addigra viszont átkeltek a Dunán, Ráckeresztúron lovagolnak át. November 5-én már a Tolna vármegyei Kölesden szimatolnak. November hátralévő napjaiban Észak-Baranyában – Gyüre, Szász, Mágocs környékén – mozognak, majd december elején hirtelen északnak fordulnak megint. Danikáékat december 18-án a Tolna vármegyei Ireg falu előljárói igazoltatják, onnan a Balaton felé iramodnak tovább. Karácsony vigíliáján Somogy vármegyében, Endréden tartanak szusszanásnyi pihenőt, hogy aztán három hétre ismét nyomuk vesszen. 1775. január 17-én újra Baranyában bukkannak fel, Mindszenten, ahol feltartóztatják őket a gyanakvó előljárók.

Hogy a szemfüles szökevényeknek ez az előny elég volt-e ahhoz, hogy végképp köddé váljanak? Nem tudjuk. Erről már nem maradtak fenn dokumentumok.

Micsoda hajsza! Üldözöttől és üldözőtől egyaránt szép teljesítmény! Az is igaz, hogy a cigányok agyafúrtságát ismerve még tán az is megfordulhat a fejünkben, hogy mindent kiterveltek – szökést, menekülést és üldözést – jó előre, együtt.

Személyleírások egy körözőlevélben

Jován Novák, másképpen Haud, cirka 68 éves, görög nem egyesült vallású, Erdélyből elmúlt esztendőben származott, kopasz, fekete vagy inkább ősz hajú, hosszú ősz szakállú, középszerű köpcös, kék szemű, kerek ábrázatú, gesztenye színű szemöldökű, beszél rác, oláh, cigány nyelveken, kék köpönyegben, világos kék, viselt nadrágban, bocskorban. Felesége Éva, alacsony, öreg, száraz, barna, négy fiai vannak, akik véle együtt szöktek, úgymint először Nikola Haud, vagyis Novák, legöregebb cirka 46 esztendős, kövér, széles mellyű, az anyjánál valamivel magosabb, kondor, fekete hajú, szemöldökű és bajuszú, gesztenye színű szemű, széles képű, setét kék rongyos mentében, nadrágban és bocskorban jár, feleséges, gyermekes, ennek az egyik fia Kratsun Háncz, cirka húsz esztendős, középszerű, vékony, fekete szemű, szemöldökű s hajú, képű, bajusza most jön ki, setét kék viselt mentében, nadrágban, hol magyar bundában jár. Második Thodor Novák, vagy Háncz, alacsony barna, fekete kondor hajú, bajuszú, s fekete beretvált szakállú, kerek ábrázatú, ritka fehér fogú, erdélyi koszu fekete bárány kucsmában, setét kék viselt mentében, nadrágban, hol bocskorban, hol csizmában jár, cirka 38 esztendős, feleséges. Harmadik Lázár Háncz, feleséges, középszerű és igen kondor fekete hajú, bajuszú, fekete vastag szemöldökű, alacsony homlokú, beretvált fekete kemény szakállú, cirka 36 esztendős, szakállán vágás nem régi ismerszik, setét kék viselt mentében, nadrágban jár, és fekete koszu bárány Süveget visel. Negyedik, legfiatalabb s legmagosabb, cirka 30 esztendős, csorba koszit ábrázatú, vékony barna ritka szemöldökű, beretvált gyenge szakállú, fekete mind hajú, mind ábrázatú, smind bajuszú, smind a négyen rác, oláh, cigány nyelveken beszélnek.

Ezek mindnyájan együtt szöktek és mint testvérek, együtt társalkodtak (vagyis szövetkeztek), mind a négy ötvös, aranybúl, ezüsből gyűrűket öntenek, de ki vágni nem tudnak, szöktek pedig négy taligával és annyi lóval.

Ezen írást mutató Vajda Jován György Méltóságos Libera Baronissa Nalácý Iosefné Aszony eő Nagysága jobbágya ötvösmíves cigánya hat sátorokból álló compániájával mégyen szerteszélyel Nemes Hunyad és Zaránd Vármegyékben életek keresésére, kérek annak okáért minden rendben helyhesztetett tiszturaimékat, ismerjék a Méltóságos Libera Baronissa Aszony eő Nagysága jobbágy cigányának lenni, és bocsássák s bocsáttassék békességgel.

*(Egy 1779-ből származó körözőlevél melléklete
Nagy Pál nyomán)*

Embrevő-per Hont vármegyében

1782. szeptember 2-án II. József császár az Ephemerides Vindobonenses, vagyis a Bécsi Napló című újságot lapozgatta, midőn egy cikkbe botlott, mely a felvilágosult uralkodót egészen kihozta a sodrából. A bécsi újság magyarországi, pontosabban pozsonyi laptársától vette át a hírt, miszerint Hont vármegyében kegyetlen rablóbandát fülelt le a hatóság, melynek tagjai közül tizenöt embrevőt már ki is végeztek. II. Józsefet megindította az ügy, valamint az a tény, hogy egy ilyen súlyos esetről neki, a császárnak, a birodalom első hivatalnokának újságból kell értesülnie.

Lássuk, mi volt maga az eset.

1782 márciusában őrizetbe vett a megye néhány cigányt, akiket azzal gyanúsítottak, hogy az egyik éjszaka betörték a vizokai mészáros portájára, valamint a felsőalmási jegyző kamrájába. Valamennyien beismerő vallomást tettek, a tárgyalás során bevallottak más kisebb-nagyobb tolvajlást is, majd váratlanul előrukkoltak egy gyilkosság történetével, megnevezve mindazokat, akik tettetársaik voltak abban.

Család, 1955

Forrás: Fortepan/
Göcseji Múzeum
Morandini-Schlem-
mer hagyaték

Az állítólagos áldozat holttestét sokáig hiába keresték, a gyanúsítottak mindig újabb és újabb „tethelyre” vezették a nyomozókat, míg végül bevallották, hogy szétdarabolták, megfőzték, majd bekebelezték a holttestet. (Hogy vajon a csontokat is befalták-e, arra a vádlók valahogy elfelejtettek rákérdezni.) Közben a pandúrok egy rablóbanda nyomára jutottak, melynek vezére, Sárközi György 24, társai pedig még 7 rablógyilkosság elkövetését ismerték be. Hogy, hogy sem, a vizsgálat során a feltételezhetően húsz esztendeje működő zsványszövetkezet egyetlen áldozatának kilétére sem derült fény, s egyetlen tetem vagy legalább csontváz, egyetlen koponya sem került elő. A vádlottak végül ezúttal is beismerték, hogy áldozataik holttestét feldarabolták, megfőzték vagy megsütötték, aztán megették.

Hogy kik az áldozatok? Ismeretlen útutazók: vászonkereskedők, olajárusok.

A megyei törvényszék Sárközi Györgyöt és két alvezérét felnégyelésre, hat férfit keréketörésre, tizenhatot kötél általi halálra ítélte. Tizenhat asszonyra – akik állítólag a szakácsnői teendőket látták el a kannibál bandában – fejvesztés várt. A vádlott cigányok közt egyetlen férfi volt, aki végig tagadott. Belőle a megye tortúrával akarta kicsikarni a beismert vallomást.

A megyei törvényszék 1782. augusztus 10-én hozta meg a ítéletét. A bírák többsége

(az alispán és két táblabíró kivételével) – az ügy súlyosságára, a környező erdőkben bujkáló zsványok magas számára, valamint a cigányok ellen a környékben támadt lincshangulatra való tekintettel – az azonnali végrehajtás mellett döntött. A negyvenegy elítélt kivégzése 1782. augusztus 21-én megtörtént.

A császár, mint láttuk, csak tíz nap múlva, a reggeli kávé mellett szerzett tudomást a dologról. A kancellária a megyétől újabb két-három nap múltán kapott hivatalos értesítést.

Ez azonban nem is annyira érdekes, mint az ügy ismertetéséhez csatolt helytartótanácsi állásfoglalás. Utóbbi ugyanis a tömeges kivégzésre szinte nem is reagál, ezzel szemben mit feszeget? Hogy talán vissza kellene állítani a tortúrát. És miért? Mert a Sárközi-féle bandából az egyik zsvány megátalkodottan tagad, és – ami a legfelháborítóbb! – ugyanezt teszi az antali cigány közösségből letartóztatott ötvenöt emberből ötvenöt. Engedelmet! Hogy néz az ki, hogy a rendben vallomást tevők szépen, rendben meghalnak, míg az együttműködésre képtelen, töredelmes vallomástételre nem hajlandó, renitens haramiák pedig büntetlenül maradnak? A tortúra tilalmát tehát fel kellene függeszteni, hiszen így sérül az igazság!

A Helytartótanács másik javaslata az, hogy felül kellene vizsgálni a cigányrendeleteket, mert azok miatt tetemesen megnőtt az adózók terhe. A cigány családokból kiszakították a gyerekeket, s nem cigány családokhoz adták őket, amiért nevelőszülei napi 3 krajcárt kaptak a megye pénztárából. Csakhogy a cigány purdék visszaszökösnek szüleikhez, akik állatok módjára élnek, henyélnek, rablásra és emberevésre tanítják kölykeiket. Megregulázásuk lehetetlen, mert tavaszoként eltűnnek a falusi bíró szeme elől, állítólag Selmece, Körmöcre mennek, hogy ott munkát keressenek, valójában az erdőn tanyáznak a viperafajok, gyilkolnak, fosztogatnak, ártatlan utasokra vadásznak.

Mi következik mindebből?

Sokkal szigorúbb intézkedésre volna szükség.

A kancellária kiderítette, hogy Hont vármegyében még mindig négyszáz fegyveres hajszolja az erdőben a további „emberevőket”, s hogy a szomszéd megyékben pontosan úgy gondolkodnak a cigányokról, Bars alispánja például retteg, hogy a császár még a végén megajándékozza őket az étellel, büntetésüket börtönre változtatja, holott „*tanácsosabb lenne ezt a népséget hatékonyabb eszközökkel kiirtani*”.

Az ügy máig megoldatlan.

Hogy miért vallottak önszántukból önmaguk ellen a cigányok egy olyan ügyben, melyről a kihallgatóik nem is tudtak? Ki tudja. Megkínózták, kínzással fenyegették, félrevezették, lépre csalták, gyermekeikkel megzsarolták őket? Nem tudjuk. Mit jelenthet az, hogy míg az antaliak közül senki sem vall önmaguk ellen, a másik csapatból egy híján mindenki? Mások a vallatók, mások az eszközök? Vannak, akik koncepciók perről beszélnek. Mások szerint nem az volt, hanem anakronizmus. Babona? Ostobaság? Hisztéria? És biztosan előítélet.

Heinrich M. Grellmann, a cigánykutatás első igazi tudósa, akinek munkájával feltehetően éppen a cigányok elleni további fellépést kellett előkészítenie, a kényszercivilizálás elkerülhetetlen voltát és jogosságát megalapoznia – és aki a magyar nemességnél talán csak magukat a cigányokat utálta jobban –, röpiratban és magánleveleiben is gúnyolódott: ha Hontban jár, ajánlja császáranak, érdeklődjön, hogy itt van-e a hazája azon ostoba embereknek, akik hisznek az emberevésben, és hiszékenységből embereket végeznek ki? II. József megrendült, 1782 októberében javaslatokat kért az összes törvényhatóságtól a cigányügy megoldására. 1783-ban a Helytartótanácsban is létrejött a Departamentum Zingarorum, vagyis a Cigány Ügyosztály. Három évig vegetált, aztán kimúlt csöndesen, halálát senki sem vette észre.

(A szerző 2007-ben megjelent Cigányok című esszéalbumának szövegéből)

INTERJÚ

„Legyen családjuk, az a legfontosabb”

A kiszolgáltatott, nehéz sorsú gyermekek fejlesztése, segítése, valamint a roma hagyományok és értékrendszer ápolása érdekében töretlen elszántsággal folytatott tevékenysége elismeréséért Balogh Jánosné Ibike Budapestért díjat kapott november 17-én, a főváros születésnapján.

– Gratulálok a díjhoz!

– Köszönöm! Dolgoztam a hátrányos helyzetű gyerekekkel, de annak örültem volna, hogyha akkor kapom, amikor férjem, János is élt, mert akkor együtt örültünk volna neki, biztos nagyon büszke lett volna rám!

– Szeretném, ha egy picit mesélnél a gyerekkorodról nekem. Mi a legrégebbi emléked?

– Sok mindenre visszaemlékszem nagyon, szinte csecsemő koromig, még érzem a számban az anyatej ízét. Képzeld én iker vagyok Ágival, csak Ági nem hasonlít rám mert képzetűjük vagyunk. Volt egy húgunk, Baba, aki sajnos már nincsen, de én jelen időben beszélek róla, mert mindig itt van velem, a szívemben. Így hárman vagyunk lányok.

”

Nagyecseden születünk, ott is laktunk sokáig, óriási nagy szeretetben. Nagyon szerettek bennünket a szüleink. Szegények voltunk, de szerintem ez a szegénység nagyon összehozott bennünket. Mindent együtt teremtettek meg a szüleink, és az volt az igazi öröm, hogyha, mondjuk, apukám Pestről hozott nekünk egy rádiót vagy egy szalagot, bármit, annak úgy tudtunk örülni. Apukám nagyon okos, értelmes ember volt, érettségizett.

Sajnos korán megbetegedett. Villanyszerelő volt és kapott egy tüdőasztmát, én ezt jól meg is örököltem tőle, pedig soha életemben nem cigarettáztam. Bár János mellett annyi dohányfüstöt szívtam, nagy dohányos volt. Anyukám a régi hagyományos dolgokat tanította nekünk. A faluban a magyar asszonyokhoz járt dolgozni, most ilyen mai szóval azt mondják, hogy házvezetónő, de akkor cseléd-lánynak hívták. Egy magyar asszony hívta őt, hogy segítsen neki, mert egyedül volt a férjével, gyerekei nem voltak. Anyám nagyon tiszta cigányasszony volt és megbízott benne. Mindig vitt bennünket is, mind a hármunkat Eszti nénihez. Ő mindig adott nekünk ezt-azt, aztán hasznunk is lett ebből, mert amikor Eszti néni nagyon beteg lett, képzeld el, nem végrendeletet írt, hanem úgy, mindenki előtt kinyilvánította, hogy a házát anyámnak adja, mert ő gondozta, ő ápolta. Végül ő is temettette el. Hiába volt neki két lánytestvére, ők nem foglalkoztak vele. Egy nagy parasztház volt egy hektár földdel, kukoricával. Azt megörökölte anyám. Arra emlékszem, hogy apám minden este mesélt nekünk. Minden áldott este. Anyám nem, ő szigorú volt. Nem feküdhettünk le addig, amíg nem fűrödtünk. Ott nem volt fürdőszobás házunk, de mindegyikünket megfürdette és utána már nem engedte, hogy az utcán szaladgáljunk. Szigorú volt ilyen téren, de más téren meg egy falat kenyér volt, nagyon szerettem. Anyukám nem járt iskolába, akkor nem volt divat, hogy a nők, a lányok járjanak iskolába. Nagy családjuk volt és anyukám volt a legnagyobb lány a családban, ő nevelte a testvéreit. Anyaként viselkedett. Apukám okos ember volt, de soha nem érezte vele, hogy ő okosabb, mert anyu nagyon talpraesett volt. Ha bármiben segíteni kellett, megölelte a vállát és azt mondta neki „madárkám megmutatom neked”, és akkor mutatta neki, hogy mit csináljon. Sokan jártak hozzánk cigányemberek, cigányasszonyok, akik kérvényeket írtak az akkori tanácsnak, hivatalos papírokat, hogy ha ki kellett tölteni. Nem volt semmi káros szenvedélye, viszont citerázott. Csak Sanyi unoka játszhatott rajta és végül az övé is lett. Úgy mondta, az a gyereké lesz, mert a fiú volt nálunk a „gyerek”. Olyan szép melengető érzés amikor rájuk gondolok. Képzeld el, ahogy anyám főzött, azokat az ízeket néha-néha úgy érzem a számban. A babot például miféleképpen úgy csinálták, hogy káposztával és tejjel, és úgy rántották fel. Az ő anyja Nagykarolyból jött és mindig azt mondta, hogy ő román. Románul imádkozott, románul énekelt és amikor húsvétkor ételt szenteltek, ő abból nem evett, mert ő református volt.

Apámnak az apja az megsérült a fronton, lenyomorodott, de emlékszem rá, hogy egy nagyon szép öregember volt. Hófehér, kék szemű és a család tagjai mind ilyenek voltak. Apukám is fehér

bőrű, kék szemű volt, mert a papunk sokat volt a parasztlányokkal a mezőn és akkor ebből születtek a fehér, kék szemű gyerekek. Otthon, a lányokat nem engedték, vagy nem szívesen engedték ki a falu határán kívül, és emiatt mindenki mindenkivel ismerős, vagy mindenki mindenkinek a rokona volt, mert így kötöttek akkor régen a házasságok.

– *Apukád a meséket olvasta neked?*

– Nem olvasott apám. Fejből mondta a mesét, nem is tanított olvasni. Iskolába jártunk, ahol volt az ecsedi láp régen, azt lecsapolták és egy iskolát tettek oda, mi oda jártunk iskolába. Mici-nek hívták a tanár nénit, nagyon szerettem. Nagyon jó tanuló voltam, ezt az apámtól örököltem. Matematikából is jó voltam egészen a gimnáziumig.

– *Mici néni nagy hatása volt, hogy végül pedagógus lettél?*

– Képzeld megtanult cigányul beszélni, abban az időben Nívó-díjat is kapott. Akkor hazamentünk mind fiatalok, akiket tanított és csináltunk neki egy nagy-nagy rendezvényt, és nagyon sírt, emlékszem rá, azt mondta, hogy neki ez a rendezvény sokkal többet jelent, mint a Nívó-díj, és hullottak a könnyei. Nagyon szigorú volt, de szeretetben megtanított mindenre bennünket, nemcsak a tanulásra az élet dolgaira is. Ha arról volt szó, hogy nem volt cipőnk, abban is segített. Amikor fákat rajzolok, mindig ő jut eszembe, mert amikor az első osztályt elkezdtük, mindenkinek adott egy papírt és az volt az első megnyilvánulása, hogy mindenkinek egy nagy fát rajzolt mindenféle levelekkel, és az volt a dolgunk, hogy kiszínezzük, szóval amikor fát rajzolok, mindig ő jut eszembe, hogy engem akkor megdicsért. A nagyecsed hiros táncosokat, énekeseket mindenki ismeri, de volt nekünk híres magyar iskolatársunk is, Homonyik Sándor. Arrafelé nagyon jó tanuló, okos értelmes emberek voltak, szerettem azt a közeget. A másik tanító nénim Muci volt, ő nagyon szép, mindig néztem őt, és el is döntöttem, ha lesz egy lányom Mucinak fogom hívni. Így is lett. Azt jelenti kismacska.

Nagy Béla tanár bácsi mindenkit Zsuzsinak hívott, minden kislányt. Mindig mondta nekem, Zsuzsikám, te tanító leszel, olyan kedvesen megmondod a többi gyereknek, amit tudni kell. Igen, hatással voltak rám a tanáraink!

A gimnáziumban már nem voltam olyan jó tanuló, mert János elterelte a figyelmemet és harmadikban már együtt is voltunk és megszületett a lányom Muci. Azután csak elvégeztem levelezőn a negyediket és leérettségiztem.

– *Mikor ismerted meg Jánost*

– Születésem óta ismerem. Az én szüleim keresztelték, mi harmadunokatestvérek vagyunk. Egy padban ültünk egészen nyolcadik osztályig. Később úgy gondoltam, ha nekem van érettségim, legyen meg neki is. Hogy néz az ki, hogy a cigányasszonynak van érettségije a férjének meg nincs? Le is érettségizett.

– *Muci lányodat nagy veszteség érte.*

– Igen, a tragédiát hamar meg kellett ismernem. Én a szüleimet huszonhárom éves koromban elvesztettem. A nagyecsed mocsár elfertőzte a légkört, a levegőt, a vizet, szerintem ez betegítette meg az öregeket. Muci lánya betegen született és a mi szeretetünk tartotta életben. Amanda olyan vigyori kislány volt, és szerintem lemondtak róla az orvosok, de olyan földönkívüli szeretetben élt. Rozi – én így hívtam – a János szakállába csattokat rakott és ő hagyta. Cigányul beszélünk hozzá mindig, az apja, az anyja pedig magyarul. Én meséltem neki, ő pontosan tapsolta le a monodókákat. Nagyon nagy veszteség volt, nagyon megtört bennünket. Oxigénhiányosan született szegénykém, sokkal tovább élt, mint megjósolták, Isten így akarta, biztos célja volt vele. Én nem haragszom az Istenre. Biztos, hogy volt neki valami elhatározása vagy terve, miért vitte el őt, vagy miért tartotta eddig, huszonegy éves koráig.

– *Erős nőnek tartod magad?*

– Hát lelkileg biztos. Fizikailag nem, de lelkileg igen. János is nagyon beteg volt és őt is húsz évig ápoltam, emellett jártam dolgozni és az óvodában nem mutattam azt, hogy nekem bajom van. Szerettem a gyerekeket, mindig kérdezték, hogy mi a baj, mondom „semmi, csak egy kicsit fáj a fejem”. De soha nem érezték a gyerekek, hogy nekem valami nem jött be, vagy nem tetszik ahogy viselkednek, és soha nem emeltem fel a hangomat, ha rosszak voltak.

– *Mit jelent ez neked, hogy te óvónőként élted le az életedet?*

– Természetes dolog volt, mint egy anyának, hogy vigyázzon a gyerekeire, gondoskodjon róluk. Persze a dolgokat, amit kellett, hogy tudjanak, azokat megtanítottam nekik. Ha nem figyeltek, akkor sem voltam szigorú. Elő kellett készíteni őket az iskolára, mellette nagyon sokat

tanítottam nekik a cigány népismeretet. A Wesley-ben, Iványi Gábornál majdnem tizenhat évig voltam, és ott a Gábor kifejezetten kérte tőlem, hogy ezt tanítsam a gyerekeknek, a nyelvet, a táncot. Mindent tanítottam és figyeltek, érdekelte őket. Tudod, hogy hol van a dzsumbuj? Az Illatos és a Gubacsi út sarkán volt hat nagy ház, háromemeletes, és azt elnevezték dzsumbujnak. Én ott voltam tíz évig. Ott volt drogprevenció is. A nagyoknak volt klub és volt orvosi rendelés, volt családgondozás, családterápia és volt az alagsorban egy óvoda, ahova járt húsz-huszonöt gyerek egy csoportban. Az ottani lakosok gyerekei, általában Borsodból, Sajószentpéterről és Szabolcsból, Nyíregyházáról.

– *Volt olyan az életedben, hogy aki óvodásod volt és már nagy gyerek, vagy felnőtt lett, az megkeresett téged?*

– Volt ilyen, a mai napig írunk is egymásnak, vagy találkozunk. Volt, aki férjhez ment és megkérdezi, hogy most mit csináljon, vagy most hova menjen a gyerekével, amikor belázasodott. A fiúk például élém állnak a metrón, vagy az utcán és megijedek, mit akarnak. Nem ismered meg? Akkor mondja ki ő, átölel és megpörget. Én meg nevetek, hagyjál már békén. Elhívnak kávézni. Volt egyszer, hogy egy nagy fiú követett, nem tudtam, mit akar ez az ember, és ő is a tanítványom volt. Volt egy néma gyerek, derék fiatalember lett belőle, nem tudott beszélni, csak mutogatott, a nyakamba ugrott és elsírta magát.

– *Szerinted mi volt a legfontosabb, amit átadtál ezeknek a generációknak?*

– Hát lássuk... Elsősorban az, hogy családcentrikusak legyenek, nagyon szeressék a gyerekeiket. Más gyerekeit és egymást is. Ne legyenek kicsapongóak, mert én nem ilyen példát tanítottam nekik. Általában szoknyában jártam, az az anyaság jele, ez a nőiesség a kislányoknál. A kislányoknál meg a határozottság, az erő, a gondoskodás a fontos. Hogy egy lányt ne azért szeressenek csak, mert bejön neki, mert szép ez a csaj, hanem mert szereted. Nem csak azért, hogy a tied legyen, a te saját tulajdonod, hanem engeddd kibontakozni. Lásd meg milyen ügyes.

– *Mit kívánsz az életedbe így, a hatvanhatodik születésnapodra?*

– Gyerekekkel akarok még sokáig foglalkozni. A karácsonyt Nagyecseden töltöm a gyerekekkel, unokatestvéreimmel, akik még ott vannak. Sok fiú születik mostanában, remélem majd találnak maguknak lányokat. Legyen családjuk, az a legfontosabb.

KÖKÉNY ANNA

„Úgy élem meg, hogy nem sikerült igazán változásokat elérni”

Daróczi Ágnesről bevezetőt írni igen nagy kihívás, mivel annyira sokrétű mindaz, amit ő egyszemélyben képvisel, hogy nehéz eldönteni, mit emeljen ki az ember. A roma kultúra védelmének, a romák emancipációs törekvésének megkerülhetetlen alakja, a múlt században ott volt azok között, akiket napjainkban „nagyoknak” nevezünk. Megmaradt annak a sokösszetevős, elemi igazságokat vágyó ősi erőnek, aminek a román határ melletti kis faluban, Bedőben született. A bedőiséget pedig nagy élmény volt akként megtapasztalni, hogy románul is szót váltottunk egymással.

– *Beszélgetésünk egyik apropója az az elismerés, melyben november 17-én részesült: Budapest díszpolgárává választották. A főváros legújabb díszpolgára nem a budai hegyek árnyékából indult, hanem...*

– Bedőből. Bedő a háromnyelvű, háromnemzetiségű picike falu, amelyik különleges, mert megtanította nekünk nagyon korán – és amikor azt mondom, hogy nekünk, akkor a kortársakra gondolok és az egész falura –, hogy türelmesnek és emberségesnek kell lenni a másikkal. Én leginkább az iskola felől néztem mindig a világot. Ugyanakkor a napokban mesélte az öcsém, hogy rendben, hogy rendesek voltak velünk a tanáraink, aminek nyomán nagyon sok bedői gyerekből lett tanító és ment aztán haza tanítani a faluba, de amikor valaki a három nemzetiség közül belépett a helyi kocsmába, akkor a bent lévők annak függvényében köszöntötték a betérőt, hogy az melyik nemzetiség tagja: cigányoknak cigányul, románoknak románul, ha pedig nem, akkor magyarul. Ezzel is méltányolták egymás kisebbségi mivoltát és anyanyelvét; erre nagyon büszke vagyok, és tulajdonképpen ez az én otthonlételményem, amit egész életemben kerestem. Ez nagymértékben hozzá tett ahhoz, hogy én már középiskolás koromban is emelt fővel vállaltam azt, hogy cigány vagyok, hogy cigány anyanyelvű vagyok. A kollégiumban a társaimat tanítottam cigányul versekre, egyfolytában azt kérdeztem tőlük, felismerik-e a verselése alapján ezt vagy azt. Akkor már ismertem a Choli unokanagybátyám műfordítói tevékenységét, és volt, mit idézzek nekik. Ady Endrétől Fölszállott a páva – hát azt nem lehetetlen fölismerni vagy éppenséggel Petőfitől a Szeptember végéig. És csodálkoztak a lányok. Ez egy kitűnő játék volt, őket is nevelte és közösséget teremtett.

– *Annak, aki semmit nem tud Bedőről, hogyan mutatná be?*

– Közel a román határhoz, de Magyarországon, egy alig 300 lelkes falu, amelynek a legnagyobb nevezetessége éppen az, hogy háromnyelvű és hogy az ottani emberek nagyon kemény kétkezi munkások. Abban az időben, amikor én gyerek voltam, akkor a termelőszövetkezet tagja volt mindenki, talán egy-kettő működött magángazdaként, de a juhok mellett igazán nehéz is lett volna télesztagnak lenni. Ebben az együtt dolgozásban, együtt tanulásban formálódtunk olyanná, amilyenné, ez a milyenségünk az élet számtalan pontján megmutatkozott. Előbb kaptam díszpolgári címet az én szülőfalumban, mint Budapesten.

– *Azt mikor kapta?*

– November 10-én. És Cholit is posztumusz díszpolgárrá avatta a szülőfalunk.

– *Talán ez az igazi nagy elismerés, visszaigazolás, hogy ahonnan minden indult, onnan kap egy efféle respektet.*

– Nagyon büszke is vagyok rá.

– *...tehát három nemzetiség: románok, cigányok és magyarok.*

– A többség volt a román, kisebbségben voltak a magyarok is meg a cigányok is.

– *A bedői románok a „méhkeréki román nyelvet” beszélik?*

– Persze. Egy olyan százötven-kétszáz évvel ezelőtti nyelvjárási állapotot tükröz a nyelvük. Úgyhogy amikor a Szegedi Tudományegyetem román szakos hallgatói nyelvi térképet, nyelvjárási térképet próbáltak vázolni, akkor előszeretettel jöttek Bedőbe is, és az ország egy teljesen másik szegletébe, a beásokhoz is, mert a beások is egy kétszáz évvel ezelőtti dialektusban vagy nyelvfejlődési állapotban maradtak meg, amit aztán hoztak magukkal. Éppen ezért aztán majd sokkal később, amikor már együttesmozgalmat szerveztem, akkor a beás együtteseinket szeretettel tolmácsoltam Románia felé, azaz, hogy menjenek oda is fellépni. Orsós Feri – Isten nyugosztalja –, mesélte, hogy „Te, hát én ott mindent értettem!” Mondtam neki, hogy persze, hát ez ugyanaz a nyelv, legfeljebb egy dialektusa annak.

– *A bedői cigányok az oláh-cigányok csoportjába tartoznak?*

– Igen. Azok voltak valaha, csak iszonyatos a nyelvfejlődés, a nyelvvesztés.

– *A cigány nyelvnek melyik dialektusát beszélik?*

– Lovaricka das duma – ami azt jelenti, hogy egy világnyelv birtokában jöttünk el a szülőfalunkból, mert aki ezen a nyelven tud, az a világ romáival megérti egymást. Jöjjön az éppenséggel Finnországból, Németországból, Moszkvából vagy nem tudom, Washingtonból.

– *Az ön gyerekkorában milyen volt a nyelvi állapot Bedőben?*

– A szülői nemzedéknél volt néhány beházasodott meny, aki nem tudott cigányul és ebből adódott, hogy a gyerekeiket se nagyon tudták megtanítani, mert az apák hétközben dolgoztak, legfeljebb hétvégén voltak otthon. De kicsi korukban hallotta mindegyikünk a romanit és értenek még azok is, akik nem már nagyon beszélnek.

– *A múltban, az ön gyermekkorában tapasztalható volt-e bármiféle nyelvi tudatosság, szándékoság a cigány nyelvhasználattal kapcsolatban?*

– Inkább játékosságnak nevezném, de már akkor is fordítottak: dalokat, verseket ugyan, de fordítottak. És persze Choli, aki ugyanott nevelkedett, ugyanott volt gyerek, mint én; aztán később, mikor előkerült az a gyönyörű fordítása, hogy „Kinek van, kinek nincs kút az udarában”, akkor azt mi tele szájjal, szívvel énekeltük. És persze megmaradt a mai napig.

– *De mégis hogyan? Nekem, mint a többségi nemzet gyerekének, nagyon nehéz elképzelnem és megértenem azt, hogy miként létezhet egy nyelv intézmények nélkül. Hogyan tud megmaradni egy nyelv, mikor művelői nem estek át semmiféle cigány nemzetépítésen, mindezek mellé pedig nemcsak nyelvüket tiltották be, hanem a valójukat, cigányságukat is. Hogyan lehetett mégis létezni és megmaradni?*

– Nagyon egyszerű. A nyelvek között szerepkörű megoszlás van, ahogyan ezt Réger Zita, nyelvész tanította. Az otthon nyelve az a romani, a hivatal nyelve a magyar volt. De ugye, hogyha mi elkerültünk iskolába, akkor volt, hogy ott kevésbé tudtunk... magyarul. Ez leginkább mondjuk az öcsémmel fordult elő. Tibike sajnos Heine-Medin-kórt kapott kicsi korában, és amikor bekerült a kórházba, akkor nem tudott csak cigányul, amikor hazajött, akkor nem tudott csak magyarul. Fel-nőttként persze már mind a kettőt bírta, de talán ez a sok élmény is hozzájárult ahhoz, hogy aztán a következő gyerekeket már kevésbé tanították meg. Ügyeltek arra, hogy a gyerek tudjon magyarul is, és ez a családon belül iszonyatosan meglátszik. Tehát a Tibi meg én még perfekt tudunk, a Jani öcsém mindent megért és gyakran tud is válaszolni, de szívesebben beszél magyarul. És ugyanez igaz Évire meg Gabira is. Öten voltunk testvérek. Ez valóban jelenti az intézménynélküliséget is, még akkor is, hogyha – köszönhetően a folklórmozgalomnak vagy a Rom Som folyóiratnak –, nagyon tudatosan igyekeztünk arra, hogy visszatanítsuk a nyelvet. Ha ma valaki autentikus cigány zenét szeretne játszani, akkor azt cigány nyelven teszi; ez nem véletlen. A Kalyi Jag együttesben – amelyiknek az első vezetője 1978–1984 között Bársony János, az én férjem volt –, gondosan közre van adva minden egyes dalnak a szövege, ezt pedig nem egy véletlen következménye: tudtuk, hogy a nyelvi kérdésben nagyon nagy szerepe lesz a mi folklórunknak, a mi dalainknak. Ha ez nem lett volna, ha nem adjuk közre a dalszövegeket, még csak ilyen sem lenne a jelen, mint most, még ennyire sem maradt volna meg a nyelv. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy a Magyar Országgyűlés többszörösen is alkotmányértést követ el, mulasztásos alkotmányértést, amikor nem teremti meg a kisebbségi intézményeket a romák számára is. Nincsen múzeumunk... és ugye azt is tudjuk, hogy a Rom Som kiadása is vékonyka hajszálon függ. Nincsen könyvkiadás, nincsen kulturális központunk, országos intézményeink. Mint a mesében – hol volt, hol nem volt... Egyszer volt, és az is méltatlan körülmények között, méltatlan helyen, méltatlan vezetők kezében.

– *Bedő az én értelmezésemben olyan, mint a régi Magyarország, még a határszabdálás előtt.*

– És milyen nagy adomány az...?

– *Párhuzamot vélek felfedezni a bedői multikulturalitás és a helyi romák elfogadása, valamint az egynyelvű Magyarország és a romák kirekesztése között.*

– A nyelvi türelmetlenség, igen. Évtizedekkel korábban, gyakran jártunk át Szlovákiába. Különösképpen, amikor szabadságon voltunk, nagyon szeretünk Donovalyba menni és megnézni az egész környéket. Besztercebányán álltam a ház előtt, és azt mondtam, hogy én innen nem megyek, mert én emlékszem, hogy itt jártam az előző életemben. – Az ámbituson ott jövök! – És a fürdőkben tapasztaltuk, de az utcán is, hogy gond nélkül beszéltek a népek. Magyarul is, szlovákul is, cigányul is. Ebben az időben Magyarországon ilyet nem lehetett tapasztalni... sokkal előrébb jártak, sokkal türelmesebbek voltak, ettől pedig jobban érzi magát az ember.

– *Bedőben a többségi románok nyilván tisztában voltak azzal, hogy a bedői romák beszélnek cigányul, tehát, hogy van a román és a magyar mellett egy anyanyelvük, ugye?*

– Olyannyira tisztában voltak velem, hogy volt, aki megtanult cigányul. Aztán volt egy eset gyermekkoromban, valamikor 1958–59-ben, amikor anyuék együttesét – merthogy volt nekik –, versenyezni hívták – azt hiszem, hogy ez még a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének a vetélkedője lehetett –, szóval bedői cigány viselet híján bedői román viseletben léptek színpadra. Ez volt a szépség benne, hogy a román nemzetiségi ruhában a mieink szépen felöltözve, cigányul énekelték és táncoltak, és így nyerték el Debrecenben a Csokonai Színházban a megyei első díjat. A jutalom egy világvevő rádió volt, a cigánytelepen viszont nem volt áram, ezért a Tanácsháza helyezte a működésbe: az egész falu a „kihangosító lármafáról” hallgatta a cigányok

által elnyert rádión fogott zenéket. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy más lett a falu hangulata: hogy mit fogyasztott a falu és hogy azt fogyaszthatta közösségiként, az éppenséggel a cigány együttesnek volt köszönhető; sokat jelentett ez az ő presztízsük, megbecsültségük szempontjából.

– *Helyi szinten a románok és a magyarok romákhöz való viszonyulásában szerepet játszott a tény, hogy a bedői romák birtokolták és művelték a cigány nyelvet?*

– Mindenképpen, de természetesként fogadták el, mert köszöntek a mi nyelvünkön is.

– *Én azt tapasztalom, hogy a többségi társadalom nagyobb része nincs tisztában azzal, hogy létezik, él a cigány nyelv vagy ha tudják is, hogy így van, akkor fogyatékos a tudásuk, a romákkal szembeni negatív előítéleteikből gyökerezik a romani nyelvhez való viszonyuk.*

– Nem véletlenül nem tudják. Ugye egyik részről László Mária, aki elérte, hogy 1957-től végre megengedte a párt központi bizottsága, hogy a cigányoknak is legyen a többi nemzetiséghez hasonlóan szövetsége. Ez volt a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége. 1957-től 1961-ig működhetett. Többek között ilyen apróságokat csináltak, mint az a kulturális verseny, ahol anyuék nyertek. A kultúra fényét próbálták eljuttatni a legkisebb faluba is. És ne felejtjük el, hogy 1961-ben azért megszületett az a bizonyos párthatározat, ami kijelentette, hogy márpedig a cigányság nem nemzetiség: ezzel gyakorlatilag betiltottak bennünket, mint népet. Azt a szemléletmódot, ami a Horthy-érában megkeserítette az életünket, azt szépen tovább vitte a '61-es párthatározat. És senkit nem zavart, hogy akadémikus lehetett olyan figura, aki azt bizonygatta, márpedig a cigány nyelv alkalmatlan a kommunikációra. Miközben az ország tele volt ilyen gyökerét tekintve rasszista előítélettel, közben a falu végén bárki hallhatta, hogy a cigányok cigányul beszélnek egymás között. És az igazi döbbenet – gondolom – akkor következett be, amikor 1972-ben, nyíltszíni versenyben én elkezdtem verset mondani cigányul.

– *Tudta, hogy mit fog elkövetni ezzel?*

– Hogyne tudtam volna! Én akkor már 17-18 éves voltam, és nem véletlenül éppen azt a verset választottam a Cholitól.

*„Magyarország, te szent nagy béke, gazdagságtól dagad melled.
Van kenyered, bővek vizeid,
mégis éheznek szegény gyermekeid.
Éheznek kenyérért,
Éheznek szóért,
Éheznek nagyon
Emberségért.”*

(Choli Daróczi József: Magyarország)

Csak éppen a csavar az volt benne, hogy én ezt előbb cigányul mondtam el.

– *Erről az „akcióról” tudtak? Nem próbálták eltéríteni?*

– Persze, tudtak. Az nem tetszett nekik, hogy „éheznek szegény gyermekeid...”, mivel a szocializmusban nincsenek szegények, és azok gyermekei nem éheznek vagy ha mégis, akkor azok cigány gyerekek, tehát arra próbálták rávenni, hogy költsem át a verset és azt mondjam: „mégis éheznek cigány gyermekeid”. Én játszottam a naivat: dehát a szerző azt írta, hogy szegény gyermekeid – pontosan tudván, hogy nem csak a cigányok szegények. Tehát a főpróbákon szót fogadtam és úgy mondtam, ahogy kérték, de én tudtam, jön az élő műsor. Egész nyugalommal mondtam nekik, ahogy ők szerették volna, de élőben mondtam, ahogyan kell. Tíz év szilencium. Addig nem kerülhettem képernyőre. Hát... de megérte.

– *A műsor nagy vízváltó volt az életében?*

– Sok szempontból igen. Nem csak az én egyéni karrieremet tekintve, mert ezt bizonyára elérhettem volna más verssel is, mint ahogyan mondtam aztán József Attilát, Bari Károlyt, de cigány nyelven megszólalni, na az volt a valami: egy betiltott nép betiltott nyelvén megmutatni, hogy nem csak hogy alkalmas a kommunikációra, de emelkedett gondolatokat is el lehet vele mondani. Cholinak köszönhetjük...

– *A Ki mit tudot megelőzte egy pár év, ami azzal indult, hogy Bedőből felkerült Debrecenbe.*

– Igen, a Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziumba, kémia-fizika tagozatra, mivel kezdetben vegyészmérnöknek készültem. Bedőben zseniális tanáraink voltak, akik nagyon meg tudták szeretetni velünk a tantárgyakat: én imádtam a kémiát, a matekkal is jól elboldogultam. Amikor pedig

felvételiztem a gimnáziumban, akkor meg a talpraesettségem volt a meghatározó. Két évig jártam kémia-fizika tagozatra, azzal az osztállyal mai napig tartjuk a kapcsolatot, nagyon nagy barátságok születtek, kitartanak máig; tavaly volt az ötvenedik érettségi találkozónk. Tehát két év eltelt a kémia-fizika szakon, közben megnyertem a Sárospataki Diáknapokon a versmondás kategóriát, és az igazgatónő azt mondta, hogy jobb lesz, ha átmegegyek sima, tagozat nélküli osztályba. Az addigi, olyan 3,7–3,9-es átlagom rögtön egy fél jeggyel javult, arról nem beszélve, több időm jutott olyasmivel foglalkozni, ami igazán érdekelt. Én annyit olvastam, olyan felkészült voltam a kortárs- és világirodalomból, hogy körülbelül nem volt versenytársam az osztályban. És megint barátságok fűződtek... nyáron kaptam egy iskolatársamtól kilószámra könyveket, aztán postán visszaküldtem, amikor már elolvastam mindet. Megtettem, amit meg lehetett. A műveltség egy olyan gyerek számára, aki nem úgy nő föl, hogy könyvtár lenne otthon – bár nagyon jó könyvek voltak nálunk és könyvtárjáró voltam kicsi diákként is –, duplán jelent kihívást, hiszen megszerezni is a saját erejéből kell: az irodalom, a képzőművészet, a zene szeretetét, azt ott tudtam igazából elmélyíteni, a középiskolában. Ezután pedig gond nélkül tudtam venni az egyetemi felvételi jelentette akadályt (ELTE Bölcsészettudományi Kar, magyar–népművelés szak). Meghatározó volt a Ki mit tud, ott találkoztam először a volt vőlegényemmel, aki még most is... na jó, nem a vőlegényem, de a férjem, ötvenkét éve. '79-ben, alighogy befejeztem az egyetemet, meghívást kaptam egy konferenciára, amit a Népművelési Intézet szervezett Békésben. Ekkor bemutattak Vitézy Ivánnak. Azt kérdezte, „Te vagy az, aki annak idején verset mondott? Ha megvan a diplomád, jelentkezéssel nálam! Gyere az intézetbe dolgozni!” 1979. augusztus 15-én elkezdtem az intézetben dolgozni a friss diplomámmal, két hét múlva már úton voltunk, és a Roma Képzőművészek I. Országos Kiállítását készítettük elő. Nem én egyedül, becsatlakoztak a munkatársaim közül is páran: Karsai Zsiga bácsi, Papp Oszkár „Japi”, aztán jött Choli, Menyhért, Péli Tamás, Bársony Jani, Kalla Éva. Tehát az ifjúság is megvolt, mint aktivizmus, és mentünk, hogyne mentünk volna, jártuk az országot!

– *Balázs János festőművészt, költőt először 1975-ben keresték fel. Akkor még egyetemi hallgató volt. Már ekkor priorizálta a művészetben, képzőművészetben rejlő fontosságot és lehetőséget?*

– Nem. Azzal is János állt elő, Bársony János, hogy nézzük már meg János bácsit élőben.

– *Honnan lehetett hallani Balázs Jánosról akkoriban?*

– Ő akkor már világszerte ismert volt, 1968–69-ben már kiállításai voltak. Könyveket írtak róla, vele kapcsolatos cikkekkel voltak tele az újságok: rácsodálkoztak.

– *A művészetére csodálkoztak rá vagy arra, hogy roma és festőművész?*

– Mind a kettő benne volt szerintem. De nem lett volna akkora felhajtás, ha nem zseniálisak a munkái. Winterthurban mai napig őrzik a képeit, a fél világ ideszaladt, gyorsan vásárolni tőle. Szóval a János javasolta, hogy menjünk el, nézzük meg személyesen. „Hát ismerni kell a »nagyokat«, ő pedig mégiscsak cigány.” Jánosnak szokása, hogy ha föltűnik egy roma értelmiségi úgy a nagyvilágban, pláne Magyarországon, akkor azt ismerjük meg.

– *De ekkoriban még nem beszélünk roma képzőművészetről, ugye?*

– Nem, nem. Tehát elmentünk és én szabadkoztam. „Én rendes cigány asszony vagyok, nem mehetek oda egy öregemberhez úgy, hogy nem ismerem... még azt hiszi, hogy ki akarok vele kezdeni.” Engem akadályozott az én kultúrámmal. De hát mellettem volt a férjem. Leszálltunk a vonatról Salgótarjánban, szétszéledt a nép, mi ott egy kicsit ácsorogtunk, aztán János leszólított egy embert, hogy nem ismeri-e Balázs Jánost, a festőt. Az illető meg megsértődött. „Hát azt hiszik, hogy nekünk csak egy cigány festőnk van?” Ezen a módon álltunk, mint akit leforráztak. „Miért, van több is?” És akkor elkísért bennünket ez a férfi Balázs Andrásához. Nagy ámulatba estünk, mikor megláttuk a képeit: valóban igazat mondott a cigány férfi, hogy nekik több művészt is van. Ekkor, az első találkozó alkalmával mondtam Andrásnak, hogy neki bizony nevet kell változtatni, mert nagyon könnyen összekeverhető a két Balázs, és mégis csak Balázs János volt „hamarabb”, ezért András kell, hogy átnevezze magát. Így lett az édesanyja után Balogh Balázs András. És aztán így is vonult be a köztudatba. Megyék arrébb... otthon volt Jolán is, András felesége. Kérdezem tőle „Mi a neved?”, mondja, hogy „Balázs Jolán?”. „És mi a leánykori neved?”, „Oláh Jolán”. „Na, akkor te meg leszel Oláh Jolán”. És az is külön érdekes, ahogy Jolán bánt velem. Akkor még javában emlékeztek a Ki mit tudra, a férfiak közben bent beszélgetnek, ha ért hozzá, ha nem, de férfi, az már elég. Ekkor mondja nekem Jolán „Jaj, Ágikám, gyere már ki, beszéljünk!” És kivitt a konyhába. „Te! Olyan jó volt, amikor voltál a Ki mit tudban! Hú, itt mindenki azt nézte, büszkék voltunk ám rád! Nézd csak meg, én mit csinállok!” És kihúzta az asztalfiókot. „András nem tudja, de én összeszedem azo-

kat a tubusokat, amikről ő már azt hiszi, hogy üresek, a gyerekektől meg csenek rajzlapot és én is festek.” Elájultam! Szébbnél szebb képek, de azok a nagyon mély, nagyon eredeti, a gyermekkori látásmódot megidézõ, igazi naiv képek. Ekkor kérte, hogy válasszak egyet az asztalfiából: mai napig a falamon van a Tűznél című képe. Két asszony guggol a tűz körül és az a határtalan szomorúság, ami van a szemükben, az annyira meghatározó, ugyanakkor olyan meleg fényű, hogy nem a tűz világít egyszerűen, hanem az asszonyoknak a ruhája. Tehát úgy megtalálta a színharmóniát, a fényeket, a komponálást, szóval lenyűgözõ. Utána mentünk Balázs János bácsihoz és akkor jött a következõ sokk. „Festmények? Hát én verseket is szoktam írni!” És János bácsi a kezembe nyomott egy kötetet, amit a saját költségén adott ki, Füstölgések címmel. Tehát ami nekünk van kötetünk, az tőle van, a saját kezébõl. Nem telt bele öt perc, jöttek a városházáról: valaki jött hozzájuk vendégségbe, azaz a tanácshoz, és mutogatják az öreget, hogy milyen csodálatos képeket fest. „János bácsi, ajándékozzon már egyet!” A kezükbe is nyomta valamelyik képet, nem is tudom, melyiket, mert én olyan ideges lettem, elviselhetetlennek tartottam a helyzetet. És ez elég gyakran volt így, úgyhogy a mostani önkormányzat van mit visszaadjon. És nem csodálom, hogyha ott vannak a képei a múzeumban... jó helyen vannak. Becsületükre legyen mondva a mostaniaknak, hogy igyekeznek ahhoz a nagysághoz felnõni, ami Balázs János jelent. Azzal, hogy állandó kiállításukban szerepeltetik a ránk hagyott örökségét, adóznak a filozófus-remete emléke elõtt, különösen, hogy a Pécskõdombon már köztéri szobrot is állítottak neki. Ugyancsak emléktábla örökíti Balogh Balázs András és Oláh Jolán életét és munkásságát.

– *Tudja, hogy kezdõdött az egész? Hogyan kezdett Balázs János festeni?*

– János bácsinak a kortársai közül két-három személlyel volt jobb kapcsolata, akikkel együtt nõtt föl. Mindegyikük családot alapított, egyedül János bácsi nem, õ különc volt. Nem állt hivatalos munkába, mindig magánzó maradt. A remete. Három kölyökfiú elkezdett rendszeresen járni hozzá, kíváncsiskodtak; olyan fontos filozófiai dolgokról beszélgettek, amikről talán még a középiskolában sem tanultak: Szepesi József költõ lett, Botos Zoltán festõmûvész, Szabó Tamás Munkácsy-díjas szobrászmûvész. Egy szép napon Botos Zoli – aki már akkor is próbált festeni –, mint aki mérgében sarokba vágja az összes felszerelését, gondolt egyet, és átvitte azokat János bácsinak. „Hallottam ám, hogy gyermekkorában maga rajzolt, most próbálja meg ezekkel! Nekem már nem kell, megharagudtam.” „Jaj, fiam, dobd oda le a sarokba” – mondta János bácsi. Még aznap megszületett az elsõ kép. És attól kezdve, mint vulkánból a láva: törtek elõ belõle a képek. Nagyon-nagyon rövid ideje volt alkotni, és mégis, micsoda életmûvet hagyott hátra!

”

Ez az elfojtott sors... nem tudok mást mondani. De amikor találkoztam János bácsival, az üveggyári munkás Balogh Balázs Andrással és a leszázalékolt, gyereket nevelõ Oláh Jolánnal... azt hiszem, ez a gondolat indította el az egészet, hogy hányan lehetnek „ilyenek”? Akiknek nem adatott meg a sors, hogy amiben a legtehetségesebbek, azt megmutassák a világnak, hogy elmondják, ami bennük rejlik; és mindazt nem az iskolások nyelvén, nem filozófiai írásokkal és nem könyvvel, hanem mondjuk ecsettel. És akkor elkezdtük más szemmel nézegetni a világot.

Az egyetemi klubban volt egy kiállítás, ahol népmûvészek mutatkoztak be. Gyönyörû csipkék, hímzések és faragások és a vitrinben, középen egy cigányzenekar, és ráírva, Horváth Vince. „Horváth Vince? Cigányzenekar? Ki ez? Kérdezzük meg!” Horváth Vince bácsi eredetileg nagybögös, magát hangszerkészítõvé átképezõ, egyébként faragó. Valamikor ’57-ben kapta meg a

Szepesti József,
Balász János,
Mészáros
György kutató
és Bari Károly

jelent, hogy a technikát tanítja meg neki, persze azt is, de segíti-e a személyiségét fejlődni? Nem elnyomja, nem kockákat rajzoltat vele napestig, hanem engedi kibontakozni. Ha belegondolok Bada Márta sorsába, akit kisegítő iskolába küldtek, de azt vette észre a tanára, hogy nagyon ügyesen rajzol a gyerek, és olyan jól elvan, hogyha színeket kaphat. És amikor felnőtt Márta, középiskolás korú lesz, azt javasolják neki, hogy menjen képzőművészeti körbe. Az már isteni szerencse, hogy Remsey Ivánék keze alá kerül, ugye. A „gödöllői iskola” legutolsó képviselője Bada Márta. Hát az ő habkönnyű, gyönyörű, színes festményei nélkül nem tudnánk eleget a világról meg a tavaszról. Az borzasztóan fontos, hogy minden gyerek tehetséges. Nem mind ugyanabban. A kérdés az, hagyjuk-e, hogy a bennük rejlő tehetség kibontakozzon. És az is kétségtelenül tény, hogy utat nyitott sokak számára ez az egész, mindaz, ami elindult a művészetben, a roma képzőművészetben. Egyik oldalról Balázs János, másik oldalról Péli Tamás, aztán az utóbbi időkben Szentandrassy István által. A képzőművészet, mint olyan járható úttá vált a roma fiatalok számára is: lehet azt a szakmát is választani.

– Önök mellett, hogy felkarolták a roma művészeket, közösséggé formálták őket és lehetőséget, teret biztosítottak kiállításuk számára, a képzőművészetet egy csatornájaként is használták a roma emancipációs törekvéseknek, ugye?

– Igen, kétségtelenül. Az imént el akartam mesélni, hogy ’79-ben milyen nagyszerű rendezvényt csináltam, alig kijöve az egyetemről, az Egyetemi Színpadon. Tehát engem bántott, hogy előzőleg nem jöttek velem a hallgatótársak az eseményeinkre, holott én tudtam, kincset ér minden egyes heti fellépésünk vagy próbánk. „Na, ha nem jöttök, akkor viszünk mi nektek” – és egy sorozatot indítottam el, ahol folklór – amiben az anyanyelv jelentős szerepet játszott –, tehát zene és tánc együtt jelent meg a színpadon. Fölhoztuk a legjobb együtteseket. Annyian voltak, mint a hajam szála. Jöttek a munkásszállásokról, terjedt a híre, mint a szélvész, és jöttek az egyetemisták is. Gombostűt nem lehetett leejteni. Amikor lejöttem a színpadról és vissza kellett menjek konferálni, úgy lökdösték egymást széjjel, hogy föl tudjak menni. Iszonyatosan nagy tömeg volt. A bevezetőt Martin György akadémikus, tánckutató tartotta. Én pedig már nem csak műsorvezetőként akartam részt venni, hanem a mondanivalóm is szerettem volna tolmácsolni, tehát vers is volt. És mi volt a mondanivalóm? Bari Károly akkoriban szabadult ki a börtönből. És ott volt a vers, a Száműzetés – már a címe is... És csak odáig mondtam a verset, hogy „üzenem nektek, élek és írok”. Eléggé tudta akkoriban mindenki, pláne az egyetemi ifjúság, hogy a Bari ki van vonva a forgalomból. A lázadó, a forradalmár, a magát megverető márciusi ifjú. Mint a régiek, próbálta eldugni a mondanivalóját a jól megfogalmazott cím mögé. A versben ilyen apróságok voltak – ’72-ben írta, ne felejtjük el! –, hogy „idegen mérnökök mérik ki sorsomat.” És végre kiengedték, és én el akartam mondani, hogy „üzenem nektek, élek és írok”. Hogy is van?

Népművészet Mestere címet, tehát teljes joggal állított ki a népművészek között. És aztán nőtt szépen a névsor. Volt, akinek azt mondtuk, hogy nem. Hogyne, szükségképpen. De attól fogva kézről-kézre adtak bennünket. „Cigányokat keresel? Én hallottam Keszthelyen.” És vittek bennünket Kiss Józsi bácsihoz a szálak. Vagy ott volt Komlón Koltai Magda képzőművészeti szakköre, ahonnan Orsós Teréz került ki, vagy egy másik nemzedékben ismertük aztán meg Ráczné Kalányos Gyöngyit. Tehát tömegével voltak nagyon tehetséges gyerekek.

– Mit gondol, hogy miért termelt és termel ki ennyi tehetséges művészt, képzőművészt a roma társadalom?

– Mert kézművesek voltak évszázadokig és az a tudás, az valahol, valamilyen módon tovább megy, ami látásmódot is jelent egyszersmind. Másik oldalról ne felejtjük el, hogy nagy pedagógusok vannak a háttérben, akik képesek arra, hogy a gyerekekben rejlő tehetségeket kifejlesszék. A kérdés csak az, van-e lehetőség erre és van-e olyan pedagógus, aki meglátja a bennük lévő lehetőséget és biztatja őket. Ez nem feltétlenül azt

*„Énektudó testvéreim,
madársorsú fivéreim,
szólítalak, lombosul nyelvem,
aszály táborát megjárt
szavakat: bánattal erezett levélkéket
hajszol fényre a tűnődés, koponyámat
tenyerébe képzelte már a sírásó csönd:
hiányom jelvényeivel ékszerezte föl magát
minden hír meghalt, kiégett, mondták,
halál porába hajlított szemöldökét
férges csipeszei zaklatják, lilium-jogarral
kezükben keresték síromat a kertek,
rókabőrű alkonyat lopakodott
utánuk: lázította körmei ötágú
szikráit, hallgatózott, sugarak vörös nádszállai
között meglapult, ha visszanéztek, szél
érkezett a gyászért rajongó
tartományba, szíve kamrácskáit
ragyogásom hamujával bebútorozó szél,
háttal a vélt tragédiának
káprázatok páváit simogató férfiak
susogtak: végzetét ellenőrzi
születésével, kit kavicsnak szegődtet
nyelve alá a tajtékszavú tenger:
ábrándok mozdulatait utánozó időnk
– amíg a létige ezüst húrjaival
vesződtek a fekete ujjak, elcsatangolt hitem
lábnyomaira rátaláltam, kisarjadt
ajkamon egy elfelejtett eskü:
őszinte leszek, akár a tűzvész, ha belenémulok is...”*

– és így tovább... El akartam nekik mondani. És értették. A koncepcióm pedig nem több, nem kevesebb volt, minthogy azt tudják a népek rólunk, hogy nagyon jól tudunk énekelni, táncolni, zenészek vagyunk, de azt is akartam, hogy betörjünk végre a magaskultúrába, lássanak és méltányoljanak bennünket. Ezért vált különösen hangsúlyossá mind az irodalom, amit ugye a fiaink csináltak, mind a képzőművészet.

– *Sikerült?*

– Szerintem igen. Bari Károly a kortárs irodalom legnagyobbjai közé nőtt, szinte azonnal. Magyar irodalom, a kortárs magyar irodalom nagyjai közé. Nagy Lászlóhoz és Juhász Ferenchez hasonlították. Akik nem kapták meg életükben a nekik kijáró tiszteletet és megbecsülést, Péli Tamás és Choli voltak. Ugye Lakatos Menyhért könyvét tizenhat nyelvre fordították le. Hírhozók voltak, úttörők, meghatározó figurák. De a nekik kijáró tiszteletet sem Péli, sem Choli nem kapta meg – sajnos.

– *És aztán most, az ő örökségükkel jól sáfárkodunk?*

– Nem eléggé. Nagyon nem. Péli Tamás képei gyakorlatilag szétszéledtek. Egyedül a Molnár István Gábor vezette Rácz Gyöngyi Közösségi Központ, amelyik igyekszik minden róla szóló, vele kapcsolatos anyagot gyűjteni, illetve amit szerény forrásokból meg tudott vásárolni képek közül, azokat egy nagyobb teremben be is mutatják. Egyébként nagyon érdekes, ha a világ száz tájáról Magyarországra érkeznek, elmennek megnézni Péli képeit. A cigányoknak meg itt van, de nem szervezik meg magukat, és nem mennek el megnézni.

– *De mi az oka ennek?*

– Egyik részről nekem úgy tűnik, hogy hiába van egyetemre járó ifjúságunk, most már hál' Istennek szép számmal, nincsen eléggé, hogy úgy mondjam, a gyökereihez, a büszkeségeihez közel, nem látom, hogy erre törekedne. A roma szakkollégiumok mintha nem lennének eléggé érdekelték abban, hogy öntudatos roma értelmiséget neveljenek; kivéve a Romaversitást, amelyik

ugye független, nem egyházi finanszírozású. A többiektől ezt nem látom. És ne tagadjuk, nagyon is közrejátszik az, hogy a mindennapi túlélésért vergődnek a tömegeink. Nagy a szegénység, nagy a nyomor, és a kenyérért való harc mellett nem igazán jut a kultúrára.

– *Mi a feladata a – budapesti – roma értelmiségnek? Én egy bodrogi roma többségű faluból származom, s a szülőfalum példáján keresztül azt látom, hogy ez a fővárosi közösség nem szólítja meg a vidéket. Holott ez a mi felelősségünk volna, nem?*

– Hogy tudja megszólítani? Van rádiónk? Van televíziónk? Vannak újságjaink? El tudnánk menni minden faluba? Vagyunk annyian? Van annyi öntudatos roma értelmiségi, aki ezt meg tudná csinálni? Sajnos nincs. És ne feledjük, az értelmiségnek éppúgy megélhetési gondjai vannak. És megint oda lyukadunk ki, hogy nincsenek intézményeink.

– *Bámulattal olvasok és hallok azokról a törekvésekről, amelyeket a '70-es években már nagy erővel és sikerrel foganatosítottak. Úgy érzek, hogy ahhoz képest napjainkat erőteljes stagnáció, akár visszalépés jellemzi. Mi történt?*

– Megváltoztak a körülmények. Egyik részről a hetvenes években jelentkezett az a kevés számú értelmiségi, aki úgy akarta megélni a maga szakterületét vagy művészeti területét, hogy büszkén, emelt fejjel tudta vállalni a maga cigányságát is. Ami nem azt jelentette, hogy abból éltünk meg, hanem azt, hogy megvolt a magunk szakmája, akár pedagógus, akár képzőművész, akár író, akár népművelő, de mellette fontosnak tartottuk, hogy tegyünk valamit a népünkért, és ez nagyon össze is tartott bennünket. Nagyon szívesen fogadtuk az új arcokat, az új értelmiségi fiatalokat és így tovább. Meghatározó volt, hogy Bársony János '77-től a Fővárosi Tanács Cigány Koordinációs Bizottság titkára volt. Hogyan kezdtük el, hogy egyik részről beépüljünk a rendszerbe, másik részről, pedig kritizáljuk azt? Eleve, már a beépülésünk is maga a kritika volt, hiszen addig nem voltak cigányok az adott területen. Ő elérte, hogy a kerületeknek legyen cigány szociális gondozója vagy családgondozója. Így került Kalla Éva, Zsigó Jenő, Vörös Borbála, Choli Daróczi József, Daróczi Gyula, Bogdányi József, Osztóján Béla, Szőke Judit és sorolhatnám még a névsort, egy-egy kerületi tanácshoz, vagyis attól kezdve a romák ügyeit intézhették hivatalból. Ennek köszönhetően nagyon sok családot segítettek lakáshoz, a gyerekeket iskolába, nyáron pedig eljuttattak az olvasótáborokba, megkapták az őket megillető családi pótlékot vagy éppenséggel az emelt családi pótlékot. Egyáltalán, hogy megpróbálták a romák mindenféle gondját az adott szakterületbe becsatornázni és kivenni a részünket onnan. Ez minőségileg egy nagyon más életet jelentett, és igen nagy fejlődést. És egyben – még egyszer mondom –, kritikája voltunk az akkori rendszernek, hiszen nem vettek addig tudomást rólunk. Egy pezsgés indult el, ami aztán elvezetett bennünket, értelmiségieket, romákat és nem romákat együtt a rendszerváltás idején például a Miskolci Gettóellenes Bizottságba, hogy aztán példát mutassunk az országnak. A Gettóellenes Bizottságban bizony a körénk gyűlt értelmiség nagyon komoly munkát végzett. Nem hagytuk magukra a miskolci romákat és megakadályoztuk a városi vezetés cigánytalanítási akcióját. 1989 februárjától márciusig, egy hónap leforgása alatt sikerült elérnünk, hogy az a képviselőtestület, amelyik februárban azt mondta a kitelepítési akcióra, hogy igen, kerek egy hónap múlva azt mondja, hogy nem. És hogyan tudtuk ezt megvalósítani? Együtt mozdultak meg mindazok, akik felelősséget éreztek az országért és pláne, véleményt nyilvánítottak romaügyben. Azt is mondhatnám, hogy ez a miskolci kitelepítési akció mutatta meg legjobban a rothadó szocializmus minden rákfénjét. A rendszerváltás nagyon lelkesítő és illúziókkal teli volt. A Phralipe olyan fontos közéleti szerepet játszott itthon és külföldön, hogy az példaértékű volt. A marosvásárhelyi fekete márciuskor is állást foglaltunk, tüntetni voltunk, petíciót adtunk át – hogy csak egy példát emeljek ki, de hozzánk jöttek tanulni a környező országokból, Ukrajnából, Jugoszláviából, Bécsből, számos helyről. Ugyanakkor pontosan éreztük, a kultúránk felszabadulhat az elnyomásból és most bennünket kezd nyomni, hogy szabaduljunk ki és tegyünk valamit ezzel az egésszel, éreztük az ebben rejlő lehetőséget. Próbáltuk a politikát is afelé mozdítani, hogy ezt akceptálja, és leírtuk a követeléseinket. A Phralipének megvoltak a maga politikai tézisei. A francia forradalom 200. évfordulóján meghívtuk az akkorra már jelentkező demokratikus pártokat és megkérdeztük tőlük, hogy mit valósítanak meg az általunk összeírt javaslatokból. A Szabad Demokraták válaszoltak érdemben és kínáltak öt helyet a listájukon öt képviselőnknek, köztük nekem is, és ebből az ötből jutott be kettő: Horváth Aladár és Hága Antónia. '90-et írtunk. Az új parlament mégis, azon az alapon, hogy '45-ben sem kaptak földet a cigányok, kifejejtette őket a kárpótlásnál. Néhány helyszínen még lehetett helyi eredményeket elérni: Bátaszéken, ahol kertbarátok egyesületet alapítottak a romák és azzal az igénnyel léptek föl, hogy nekik terület kell,

kaptak is. A helyi egyesületük kapott földet, de a termelőeszközeiket úgy kellett összekérincselniük... De tömegek nem kaptak földet. Újra hangsúlyozom, hogy nem jutottak hozzá istenigazából a termelőeszközökhöz sem és ily módon lettek az egykori téceszelnökökből földbirtokosok. Azt is mondhatnám, hogy a vadkapitalizmus kezdődött... legnagyobb sajnálatunkra; mert ebben a mecsben, harcban, átrendeződésben a cigányok vesztesek lettek. Leginkább a munkahelyüket veszítették el, és az addig tömegével Budapesten dolgozó férfiak hazakényszerültek az apró falvakba, akárhány évet dolgoztak is a fővárosban, és mára úgy nőnek fel nemzedékek, hogy a szülők nem tudtak rendszeresen munkába járni, ez pedig iszonyatosan romboló: kiszámíthatatlan, jövőkép nélküli. Így megrokkann, megroggyan az értékrendszer is. Ráadásul úgy, hogy a cigányok elveszítették a filozófiájuk, a cigány filozófiájuk legfontosabb talpkövét. Azt, hogy mi mindig meg kell találjuk azokat a réseket a gazdaságban, akár szakmaváltással vagy tudásváltással, amiből el tudjuk tartani a családukat. A cigányok maguk is elhitték azt az előítéletet, hogy a cigányoknak jár, miközben az ellenkezőjét tapasztalták. Közben meg ki voltunk fosztva.

– *Mit lehetne kezdeni ezzel a helyzettel? Az én falumból például évek óta nem kerül ki továbbtanuló, értelmiségi pályára lépő diák.*

– Nem fogok tudni receptet adni, mert minden egyes falu más. De két dolog biztos: a munka és az oktatás. Ennek a kettőnek ráadásul lehetőleg együtt kell járnia; a harmadik pedig a lakhatás. Mind a három területen beavatkozás kell. Sürgős, nagyon erős. Munka, hogy megélhessenek, legyen rendszeres jövedelmük, szokjanak hozzá ahhoz, hogy reggel van miért felkelni, feladatuk van. Oktatás! Minőségi oktatás nélkül nem fog menni. És ez minden gyerekre vonatkozik, nem csak a cigányokra, minden gyerekre. Például az is fontos lenne, hogy 18 éves korig legyen kötelező az oktatás. És a lakhatás. Nézd meg a számadatokat! A Habitat for Humanity a napokban tette közzé, hogy hány tízezer gyerek él penészes lakásban, fekszik le éhesen. Hányan laknak olyan lakásban, amelyikben nincsen víz a fürdőszobában... ez pedig akkora lépéshátrány, hogy ezt nem is lehet behozni. Nem is várható el. Ha ezekben az ügyekben társadalmi változás nem lesz, akkor – ahogy Menyhért mondta annak idején – két dolgot lehet csinálni a cigányokkal: vagy segítünk nekik, vagy kiirtjuk őket. Most nagyon, sokkal közelebb vagyunk a kiirtáshoz: az ország közállapotát, gyűlölködését, indulatait tekintve... és a cigányok saját közállapotait tekintve. A drog, a bűnözés nagyon-nagyon, összehasonlíthatatlanul, sokkal jobban jelen van, mint annak idején. És ez olyan tragédia, amit nem tud elfeledtetni semmiféle kitüntetés. Úgy élem meg, hogy nem sikerült igazán változásokat elérni. Olyan nagy a nyomás, ami a nyelvvesztés felé, az értékvesztés felé, a kiszorítottság felé tol bennünket, hogy sokkal nagyobb erőfeszítés és tudatosság kellene.

– *Van bármiféle átfedés a budapesti díszpolgári cím és a mai Magyarország románok helyzete között?*

– Semmilyen. Hogy is mondjam? Talán bántja őket a lelkiismeret... Annyi kitűnő művészünk, tehetséges emberünk ment el anélkül, hogy megbecsülték volna. Setét Jenő, a polgárjogi aktivista, akinél tisztábban ennek az országnak az állapotát és benne a romákét nem nagyon írta még le senki a közelmúltban, és aki képes volt szolidaritást generálni és megmozdítani az utóbbi időben szinte halott roma társadalmat. Ő is csak posztumusz kapott. Lassan minden tizenkettedik, minden tizedik polgára ennek a hazának roma. Ha tisztességes lenne az elosztás, akkor évről-évre romák is kellene legyenek a kitüntetettek között. Ezt az elismerést én nem a magaménak tartom. Sokkal inkább – hogy is mondjam csak – egyfajta elköteleződés, hogy akarnak valamit tenni ezen a területen. De lehet, hogy csak az én reményem ez...

– *És mi a feladatunk nekünk, fiataloknak, roma és nem roma fiataloknak a romákat érintő ügyekkel, kérdésekkel kapcsolatban?*

– Ez a legfontosabb kérdés. Ugyanis mi van most? Nem tanulunk, nem dolgozunk, nem lakunk együtt. Ez rendkívüli demoralizáló helyzet. Szaporodnak a cigány osztályok, cigány iskolák. Nagy a munkanélküliség, a romák között sokkal nagyobb, mint az országos átlag. És hát a cigánytelepek szaporodnak ahelyett, hogy felszámolódnának. Ha ezeken a területeken akarunk változást elérni, akkor ezt civilként, fiatalként, a másik oldalról kell elkezdni. Vagyis, hogy játszunk együtt, beszéljünk együtt, cselekedjünk együtt! Csakhogy meg kell választani jól a célt. Ha majd eljutunk oda, hogy mindenkinek legyen cigány barátja, de igazi barát, akit, ha bajban van, hívhat – és ez fordítva is igaz –, na, akkor majd megváltozik a világ. És ezt az utat kellene elkezdjük járni.

CZIFRANICS TAKÁCS ZOLTÁN

BALOGH GYULA JÁKÓ

Rozsdasorok balladája

*Csorog a füst, mint rozsdá a kódon,
Bit-folyam árad halkán a mélyben,
nem mentett soronként ráakódok –
csak „reset” gomb a „clear” közelében.*

*Fent a hegyekben még fával fűtenek,
a füst, mint rozsdá eloszlik tova,
ahogy egy régi emlék visszaremeg,
s Pompei pora most érne oda.*

*A Jászai téren Faludy beszélt,
a Kiadóban Villon ült magában,
csavargók éje, szélben könnyű cél,
csak szállt az álom egy pohárnyi mában.*

*Ugyanaz vagyok ki egykor ott:
akire e kor csak ráakódott,
el nem mentett jelszó, rossz égi jel,
s asszimilálódok, mert élni kell.*

*Kellett, hogy ott legyek, ahol Ti mind.
Léptem, mint kód, végigfut veletek,
tévedés, vágy vagy örök bilincs:
csak emlék nélküli emlék leszek.*

Az öreg halász hala

Nagy Gusztávnak barátsággal

*Engem fogott ki az Öreg, kopott
hálóján nyúltam el a víz alatt.
Kérges keze, halat már rég fogott,
s az Ember, tudtam, nem veszít, csak ad.*

*Ő tartott engem, zsákmányát, a mély
barázdáktól hemzsegő tenyerén,
Míg testem cápák tépték, s a remény
szétfoslott bordáim közt, mint a fény.*

*A fenevadak raja áthajolt
rajtam, és szétszórt minden táj fele,
S Ó tajték-törések közt átkozott:
az embert nem győzhetik le vele.*

*Pányvám markolta, nem engedte el,
ujjaiba zárt, magával hajtva,
hogy hullámain jussát fellelje,
és jusson a prédából a partra.*

*Fájdalmas szemmel nézett rám, ahogy
elveszni látta még élő részem,
s én, a hal, a szívében maradok,
amíg fel nem falom őt egészen.*

Ormánsági képeim¹

Nagyanyám kislánykorában sokat nyaralt Vajszlón a nagynénjénél, nenécskénél. Egyik első utazásuk alkalmával ott a középrigóci állomáson a csatlakozásra várva dédapám egyszer csak megkérdezte tőle, aztán mit szólnál egy igazi röpülőhöz? Természetesen nem tudott hirtelenjében válaszolni, mert nem ismerte azt a szerkezetet, amit röpülőnek neveznek. Kodolányitól tudom, hogy ez a kompszerűség időtlen idők óta Vejti és Drávamonoszló között közlekedett. A 19. század utolsó évében Stájerországból hozatott újat a káptalan, mert a régi tönkrement. Maga a szerkezet két hajóra épült, mindkettő tizennégy méter hosszú, középen három méter széles, oldalt kilencven centi magas volt, kilencméteres gerendák kötötték össze őket, amire vastag pallót fektettek. Körbe is volt kerítve, nehogy menet közben leessenek róla. Hat vezetőcsónak tartotta a járművet a drótkötéllal, ami a két part közötti sziget alsó részén volt rögzítve. Ezen kívül persze a két vasmacska is tartotta, egyik a horvát, a másik az innenső parton, de ez már későbbi szerzemény, régebben fához volt kikötve. A röpülő két végén ötméteres, kapuszerű állvány, még a szalmával megrakott szekér is átfért alatta, annak a felső részéhez erősítették a biztosítókötelet. Ez azért kellett, nehogy elsodorja a víz, ha véletlenül elszakad a röpülő tartókötele. Különben maga a sodrás vitte át a röpülőt egyik partról a másikra, ahogy rézsútosan ráfordították a csónakokat a sodrásra, vagy egyszerűen ráveztek a hatalmas lapátjaikkal. Négy-öt kocsi is fölfért rá, akármilyen nehéz rakományt elbírt, plusz még száz ember is akár, persze, ha előtte leszurkolták a két krajcár viteldíjat. Indulás előtt a révész leeresztette a röpülő két végén a korlátot, aztán irány a túlsó part. Mindkét parton állomásozott egy őrhajó, az volt a röpülő kikötője. Naponta annyiszor fordult, ahányszor kellett, volt úgy, hogy harmincszor is talán. Vízállástól függően persze, hol hosszabbra, hol rövidebbre fogták a kötelet. Így nézett ki a régi röpülő. Az újabbik fajta egy hosszú láncon ült, tíz-tizenkét ladik emelte ki a vízből, és ezen közlekedett a röpülő. Két kishajót több gerendával kötöttek össze, azokra pallót fektettek, oldalán magasítással, nehogy beleessen a vízbe a rakomány. Ezt is a sodrás vitte lefelé, és mindig rátartottak, hogy megfelelő oldalon kapja az erőt, így jutott át a túlpartra. A nagy lánc mellett volt még kisebb is, azokkal irányították a röpülőt, attól függően fogták hosszabbra vagy rövidebbre, hogy merre sodorta a víz. Egész a háborúig üzemelt így.

Gondolom, mire hazaértek, nagyanyám el is felejtette a röpülőt, főleg ha a nenécske keltrétes-sel várta, mert az volt a kedvence. De a nenécske nemcsak sütni-főzni tudott, a ház körül mindenhez értett, igazi dolgos asszony volt, seprűt meg vesszőkosarat is tudott fonni, még lánykorában tanulta egy piskói cigányasszonytól, aki nem látott benne konkurenciát, gondolta, fiatal, módos gazda lánya, merő kedvtelésből műveli majd, ha egyáltalán műveli ezt a tudományt. Nem sokat tévedett, a nenécske legfeljebb egy-egy nyírág seprűt kötött, kosarat csak elvéve font, viszont szükség esetén remek alkalmi csúzlíkészítőnek bizonyult. A kíváncsiság, a sokféle érdeklődés benne is adott lett volna, talán csak az az eltökéltség meg az a kalandvágy hiányzott belőle fiatal korában, ami a nagyanyámban viszont tagadhatatlanul megvolt. Elképzelem, hogy most nyár van, a húszas évek derekán járunk, nagyanyám éppen náluk nyaral, és ő is kiharcol magának olyan csúzlit, hivatalos nevén gumipuskát, amelyet a két unokatestvére kapott. A nenécske lelükre kötötte, hogy állatra, emberre nem lőhetnek vele. Még fára sem, mert esetleg letörik a fa fiatal hajtását, felsértik a törzsét, és az fájni fog neki. A két fiú tartotta is magát az anyai intelemhez, de egy idő után unalmas lett így a játék, hogy még fára sem lőhetnek, ezért rövid időn belül veszélyesebb célpontot választottak. Házakon cégtáblát, szellőzőlyukat, kúpcserpet néztek ki, és ennek nem egyszer ablaktörés lett a vége. A nenécske hiába ágált a tulajdonosok előtt, hogy nem a gyerekek tehetnek róla, hiszen ő maga tiltotta meg nekik, hogy verebekre lövöldözzenek, úgyhogy mondják csak meg, mennyi a kárunk, és ő majd kifizeti.

¹ A vajszlói írórezidencián 2022 januárjában készült szöveg részlete

Faluhelyen hatóságilag nem tilthatták be a csúzli használatát, úgysem lett volna fogantja, attól viszont a nenécske óva intette nagyanyámat, hogy otthon is használja, mert tudvalevőleg Pécsen sem szabad gumipuskával, azaz csúzlival vagy más, kő meg fémgolyó kiröpítésére alkalmas parittyával játszani olyan helyen, ahol mások életében, testi épségében vagy vagyoniában kárt tehetnek, ne adj isten lövöldözésükkel, hangoskodásukkal zavarják a városlakók nyugalalmát. Érvei legnyomósabbika az volt, ha Pécsen tilos, akkor Kaposvár sem lehet kivétel, városba nem való a csúzli. Hiába erősködött nagyanyám, hogy a Donner nem város, az csak egy városrész, szinte nem is Kaposvár, mert az a vasúton túl kezdődik. Induljon csak el a hídtól, a Sétatér utca elejétől a Kálvária utcáig, semmi különbséget nem lát Vajszló meg az ottani környék között, esetleg annyi tűnik föl, hogy Vajszló lapos, a Donner meg dimbes-dombos, akárcsak város maga, ami hét dombra települt, akárcsak Róma. Nem hiszem, hogy nagyanyám ezt ilyen részletes magyarázattal ellátta volna, de nekem mindig jól esik úgy gondolni a szülővárosomra, mint Rómára, és bár kapásból sose tudom fölsorolni mind a hetet – Iszák, Lonka, Kapos, Róma, Körtönye –, attól még a hét dombot sose mulasztom el megjegyezni, mert ez rendszerfüggetlen. Meg persze azt sem, hogy szigorú értelemben véve inkább dombok, Kaposváron mégis hegynek mondják őket. Őt jutott most hirtelen eszembe, némi tűnődés után az utcakép jelenik meg előttem az i kezdőbetűvel, a nyelvem hegyén van a neve, de Ivánfa csak nem jut eszembe elsőre, a hetedikhez meg a Google-t kéne igénybe vennem, úgyhogy inkább mással folytatom. Száz szónak is egy a vége, nagyanyámnak esze ágában sincs betartani a nenécske intelmeit, pedig a rendelet szerint ötezer koronára is megbüntethetik a csúzlizót, ha pont arra jár egy csendőr, és csúzlizás közben tetten éri. Ha pedig véletlenül nem tudják behajtani rajta, akkor ötnapi elzárással megválthatja a büntetését. Az ötnapi elzárás nyilván nem jelentett nagy visszatartó erőt, amúgy sem hiszem, hogy Pécs városának minden utcasarkán állt volna egy csendőr, hogy ellenőrizze a csúzlirendelet betartását.

Nagyanyám nemcsak a keltrétes meg a csúzli miatt kedveli a nagynénjét, aki kötőféken elvezeti a lovat, tud ekével szántani, fogatot hajtani, és ha bármi elromlik a házban, nem várja meg, amíg hazajön a férje, hanem nekiáll és megjavítja. Világéletemben szerettem volna az övékéhez hasonló fatokos kakukkos órát, gondolom, nagyanyám is ugyanígy lehet ezzel. Elképzelem, amint percekkel egész előtt odaül elé, és izgatottan várja, hogy kiugorjon a kakukk. Most is ott ül, de az óra nem kakukkol, mert éppen lecsúszott a helyéről az a kis rugó, ami visszahúzza az ajtót, így egészkor ki se nyílik. A nenécske azonban nem rest, addig bütyköli, amíg vissza nem illeszti a helyére a rugót. Akkor meg az ajtó nem akar becsukódni. De nem adja fel, nem az a fajta. Elég pici az a rugó, kiveszi, visszateszi, jó sokat vacakol vele, mire végre sikerül neki pont olyan feszesre állítani, hogy ki is nyíljon, meg majd az ajtó is menjen a kakukk után, úgyhogy nagyanyám várhatja a következő órát, akkor újból megnézheti, ahogy kivágódik az ajtó, és kirepül házából a kis kakukk. Éjjel nem is egyszer ébred föl a kakukkolásra, de csak az első napokban, utána hamar megszokja, hogy minden negyedét elüt. Általában egy-két percet siet, de a nenécske úgy van vele, a tűrészhatáron belül inkább siessen, mint késsen, viszont ha már öt percnél is többet siet, azt tényleg soknak tartja, olyankor igazít rajta. Vacsora után föláll, leszedi az asztalt, elmosogatja az edényeket, és mielőtt behajtaná a tyúkokat, odalép az órához. A nagymutatóval beállítja a pontos időt, aztán apró mozdulatokkal elkezd visszafelé tekerni az inga alján azt a picike csavart, amivel szabályozni lehet, hogy az óra ne siessen túl sokat a kakukkolással. Kitapasztalta már, hány fordulat elég, nehogy túltekerje, mert akkor meg késne, mutatja is nagyanyámnak, aki ott áll mögötte, és lesi minden mozdulatát. Velem együtt neki is ez a kakukkos óra ez egyik legkedvesebb tárgya náluk, a másik meg a nenécske énekes és egyben imádságos könyve. Orgonahangok, ez áll a fedelén, 950 ének van benne, a legtöbbjét nem is ismeri. Barna bőrkötésű, nagyméretű, kapcsos könyv, fedelén hatalmas, aranyozott fémfeszülettel. Az előzéklapon a két fiú születési dátuma, 1918. augusztus 14. és 1920. március 12. A fiókos kászlin van a helye, közvetlenül itt a kászli fölött lóg a kakukkos óra, kicsivel arrább a falon a feszület, a háziáldás, Ahol a szeretet, ott a béke – Ahol a béke, ott a boldogság. Az ajtón belépve rögtön ez a kép fogadja a látogatót, ha az órával szembefordulva végigszalad a falon a tekintete. Aztán a kászlin megpihelve csodálhatja az olajlámpást, a maga nemében az egy valóságos csoda, amellet, hogy használják, dísz tárgynak sem utolsó. A lámpatest, amiben a tartály van, fehér alapon finom virágmintás, szűkülő nyaka pont kézre áll. A talpa két része türkizkék és élén sárga, a lámpatest fedele égszínkék porcelán. A nenécske

szigorúan távol tartja tőle a gyerekeket, nem szabad hozzányúlni, nehogy összetörjön a burája. A helyiségben beljebb haladva a kászli mellett ott a pamlag, a sógorbácsi azon szokott ebéd után újságot olvasni, a pamlag előtt kisebb gyapjuszőnyeg. A szemközti falon tükrös almárium, benne a nenécske millió csecsebecséje, porcelánfigurái, de ez nagyanyámat kevésbé érdekli. Az almáriummal szemben áll a varrógép, arról is csak annyit állapít meg futólag, hogy ez nem Singer, mint náluk otthon az anyjáié, hanem Pfaff. A legbelső szobába csak ritkán jut be, ott van egy fölül fiókos, alul polcos, rakodós, kétajtós, alacsony szekrény, szép, cikornyás kulcsismerrel. Felső fiókján a két fogantyún fehér porcelángomb. Az előszobából az udvar felé nyíló szobában, a nenécskéék hálószobájában legfeltűnőbb az a hatalmas, egész sötétbarnára pácolt, faragott támlájú ágy, amit nagyanyám esténként a félhomályban sokszor emberfejeknek néz, és kisebb korában fél is tőle. Az ágyon kívül nincs ott más, csak a szintén sötétbarnára pácolt, faragott kétajtós szekrény. Minden ágyban lószőr matrac, mint náluk otthon, nem szalmazsák, ahogy faluhelyen akkortájt általában. A nenécskéék tárgyai közül még az a faragott, támlás pad is tetszik neki ott kinn a verandán. Asztal is van előtte, nyáron annál szoktak ebédelni. Olyankor nem győzik elhajtani a legyeket, nagyanyám sokszor attól fél, hogy amilyen lomhák ebben a nyári melegben, még a végén a kanalában landol az egyik, és a levessel együtt lenyeli. A levesbe gyakran beleesett a légy, olyankor könnyen kitolta a tányér karimájára, és ha szerencséje volt, még el is tudott repülni, mielőtt nagyanyám kipöckölte volna az asztalra, és palacsintává nem lapítja. A nenécske hasztalan küzdött ellenük, pedig az istállóban fészkelő fecskék is tizedelték őket, ő is lógatott föl légyapírt, csak úgy feketélt a legyektől, mégis annyi maradt belőlük, hogy a fecskékkel közös erővel sem győzték, pedig mi is besegítettünk, irtottuk őket a légycsapóval. Azt is a nenécske csinálta. Kivágott egy ovális bőrdarabot, madzaggal a mogyorópálcára erősítette, és készen is volt a légycsapó. Persze, nem egyet, legalább ötöt-hatot csinált, hogy mindenkinek jusson. Ettől függetlenül a házban is akadt légy, főleg a konyhában, pedig nyáron függöny volt az ajtón, de ahogy ki-be járkáltak, óhatatlanul berepültek. A nenécske megtiltotta, hogy odabent a légycsapóval üssék agyon őket, persze, a gyerekeket nem tartott vissza a tiltás, ha jobb ötletük nem támadt, akkor légycsapóval fölszerelve hadat indítottak a legyek ellen. Nem bíztak a légyapírban, jobban szerették magunk elintézni őket. Egy ilyen alkalommal történt, hogy nagyanyám idősebbik unokatestvére fölborította a légycsapóval a petróleumlámpát a konyhában, és elrepedt a burája. A nenécske sírva fakadt, nagyanyám elképedve nézte, mert ő ilyet azelőtt még sose látott. Az ő anyjának hamar eljárt a keze, ha rosszat csinált, sírni viszont csak olyankor látta, ha rossz hírt hallott, ne adj isten valaki meghalt, különben inkább nevetett mindenben. A nenécske pedig zokogott. Lerogyott a pamlagra, és arcát a kezébe temetve vigasztalhatatlanul zokogott.

Nehéz elképzelni, hogy a tehetetlenségen kívül mi más művelhette ezt vele, esetleg még a megkönnyebbülés, mert talán nem is a burát sajnálta, hanem rögtön az jutott eszébe, hogy mekkora tragédia történhetett volna, ha meg is van gyújtva az a petróleumlámpa. Somogyban és Baranyában akkortájt kezdődött a villamosítás. Kaposvár nagy részén már volt villany, a Kálvária utcában még nem, és még Vajszlón sem, úgyhogy petróleumlámpával világítottak. Nem sokkal az eset előtt történt, Vajszlótól nem is olyan messze, Szentlőrinc felé menet, Magyarbecskén, ahol az a kétéves kisfiú magára rántotta a petróleumlámpát. Nagyon megégett, vitték volna Pécsre a gyermekklinikára, de csak Pellérdig jutottak vele, szegény belehalt az égési sérüléseibe. A nenécske látásból ismerte is az anyját, annyira megrázta az eset, hogy utána hisztérikusan, szinte még a díszes olajlámpásánál is jobban féltette a petróleumlámpát. Magyarbecskén a tragédia napján az történt, hogy kisfiú ült az asztalnál, ahol égett a petróleumlámpa, közben az édesanyja egy percre kiszaladt a szobából parázsért, és az alatt az idő alatt, amíg ő kint volt a konyhában, a kisfiú valahogyan lerántotta az asztalról az égő lámpát. A kiömlő petróleum egy pillanat alatt meggyulladt, a felcsapó láng belekapott a kisfiú ruhájába, és mire az édesanyja visszajött, csak azt látta, a kisfia olyan, mint egy égő fáklya. Nem hogy oltani kezdte volna, pokróccal, bármivel, rémületében szaladt kétségbeesetten segítségért, jöttek is a szomszédok, nagy nehezen sikerült eloltaniuk a tüzet, de szegény kisfiú addigra már olyan súlyosan összeégett, hogy hiába volt minden, hiába értek volna oda, már a klinikán sem tudtak volna segíteni rajta. A nenécske előtt nyilván ezerszer lepergett ez a jelenet, és rettegés fogta el, valahányszor mozgásban látta a gyerekeket az égő petróleumlámpa közelében. Talán az olajlámpásnak sem a gyönyörű lámpatestét vagy a buráját féltette, hanem inkább a gondolattól fogta el a rosszulét, hogy valamelyik gyerek-

nek baja eshetne. Hiába hogy nyár volt, hiába, hogy nem is égett az petróleumlámpa, üresen állt a konyhaasztalon, a nenécske vigasztalhatatlanul zokogott, és talán nem a megrepedt burát, hanem inkább azt a magyarbecskei kisfiút siratta ott a pamlagon.

Sok falubelihez hasonlóan a nenécskéék is dohányt termeltek. Hatalmas dohánypajtájuk volt az udvar végében, a két fiú folyton ott ugrált a hosszú kötelekre fűzött száradó dohánylevelek között. A tú maga is megvolt vagy félméteres, amivel fűzték, és a száraz levelek is majdnem akkorák lehettek. Úgy képzelem, a két fiúnak már föl se tűnt, hozzátartozott a mindennapjaikhoz, nagyanyám viszont, városi lány lévén, ritkábban érezte, úgyhogy örökre beleivódott orrába a száradó dohány illata. Még az az átható, sós tengerszag sem tudta elnyomni, valahányszor eszébe jutottak a hajón gyerekkorának vajszlói nyarai, sőt utána még a friss dohánylevél érdes tapintását is érezte, de nem az ujjbegyén, hanem valahol ott belül, ahol az emlékek színét, szagát és ízét őrizzük. A falu maga a széles utcáival jelent meg előtte, a két templom, a malom, meg a vasút, ahogy megérkezve leszállnak a vonatról, és a hazáig tartó rövid úton a nenécske egy szuszra elmeséli a nagyapámnak, hogy mi minden történt a faluban, mióta utoljára náluk jártak. A bálokról, ipartestületi vagy leventeünnepségekről, zászlóavatásokról, heti vásárokat is emlegette, de leginkább azt, hogy ki halt meg, kit raboltak ki vagy öltek meg a haramiák. Mindig akadt ilyen eset, nagyanyám a két unokatestvére mellett bandukolva fél füllel a nenécskét hallgatta. Érdekelte az ilyesmi, nem irtózott a vértől, félelmét mindig legyőzte a mérhetetlen kíváncsisága, és azon sem morfondírozott sokáig, hogy vajon miért követte el, aki elkövette azt a rettenetes gyilkosságot, amelynek elkövetői még mindig szabadon grazdálkodnak.

Sose derült ki, hogy kik ölték meg a molnárt, egy biztos, a molnár gyilkosai a pénzéért meg az értékes holmiért tették, és legalább ketten voltak. Az alapos nyomozás ellenére sem tudták őket elkapni, és ez hosszú időre rányomta bélyegét a falu életére. A gyerekek talán ebből nem éreztek semmit, de én el tudom képzelni, milyen hangulat uralkodhatott a faluban. Ferde szemmel néz egyik ember a másikra, mintha azt latolgatná, vajon lehet-e valamilyen köze a gyilkossághoz. Akik addig nyitva tartották, most még azok is bereteszelik a kiskaput. Éjjelre elengedik a kutyát, sötétedés után nem mennek ki az utcára, nehogy szembetalálják magukat a haramiákkal. Éjszakára hiába csukta be a ház összes ajtaját, ablakát, reggel a gazdának mégis első dolga, hogy ellenőrizze a kopertában, megvan-e a jószágvásárban kapott pénz, kinn pedig hogy nem loptak-e el valamilyen szerszámot a fészerből, nem hajtották-e el az éj leple alatt lovát, marháját vagy disznáját, függetlenül attól, hogy az éjszaka folyamán egyszer sem hallott kutyaugatást. Még a pap is beleszövi a prédikációjába az esetet a vasárnapi misén. A szőlősgazdáról beszél, de mindenki tudja, hogy a molnárra gondol közben. Az asszonyok közül többen sírva fakadnak, némelyik felzokog, hangosan csuklik félelmében. A plébános pedig nem kíméli a híveit. Annyira belemelegedik, hogy végül vádbeszéd lesz a szentbeszédből, és ha netalántán a molnár gyilkosainak rokona vagy ismerőse is ott ül a hívek sorában, akkor utána önként feladják magukat a csendőröknél, mert nem igaz, hogy azt a pokoli kinszenvedést vállalják a börtön helyett, amit a plébános kilátásba helyezett nekik az Úr ítélőszéke előtt. Az evangéliumbeli szolgák gyilkosainál elszakad az egyetemes magyarázattól, egész konkrétan a molnárra vonatkoztatja a példázatot, és azokat vádolja, akik barbár módon megölték azt az embert, aki a kenyérhez valót nap mint nap előteremtette a falubeliek számára. Aki csak adott, sose vett el, és aki még a legszegényebbeket is istápolta, mert nem fukarkodott az adakozásban, sem a felajánlásokban. Aki mindig az első sorban állt, amikor a jó ügy érdekében tenni kellett. És ezt az embert ölték meg a vagyonáért azok, akik a lába nyomába sem érhetnek. És most messze járnak, talán már nincsenek is az országban, átúsztak a Dráván, vagy vonatra ültek, és meg sem álltak az első országhatárig.

Oda se kell mennem, nagyanyám helyett is érzem azt a különös vágyat, szinte csalogat az az épület, a gyilkosság óta már a puszta látványa is hátborzongató. Nyári délután, a két fiút is elcsaltam magammal. Nem félünk, világos van, és már rég fölszáradt a véryom a küszöbön, az ablakon sem csorog a vér az utcára, ahogyan magamban elképzelem és a két fiúnak is mesélem, azok meg szájtátva hallgatják. Élvezem, hogy végre nem kell a két nővérem lekezelő pillantásának keresztüztüében állni, itt most én vagyok az idősebb, akire fölnéznek. És itt a helyszínen kellőképpen ki is színezem nekik a történetet. Elmesélem apró részletekbe menően, hogy hogyan készült elő a két gyilkos, hogyan fenték meg otthon indulás előtt a késeket, mert nem egyet, fejenként kettőt is magukkal vittek. A gyilkos fegyver pengéjét pont olyanak írom le, amilyen a böllér disznóölő kése, a sok fenéstől már egészen elvékonyodott, inkább tör, mint kés. Részletesen leírom, hogy

hogyan pakoltak bele a zsákjukba minden fontos kelléket, merthogy zsákkal a hátukon lopakodtak a malom közelébe, mint a rablók az Ezeregy éjszaka meséiben. Rongyot is tettek bele, amivel majd a molnár száját betömik, nehogy kihallatsszon az utcára a segélykiáltása. A két kisfiú arca közben egyre sápadtabb, meg-megborzongnak, egymásra sandítanak közben, mintha egymástól várnának biztatást, hogy állják a mesélést. Nem kímélem őket. Mind a harminchat késszúrást végig kell hallgatniuk. Látom őket magam előtt, nagyanyámmal együtt. Nem tudom, miért éppen harminchatot mondok, nagyanyám kislányként nemigen hallhatott a harminchat igaz emberről, nem vagyok jó számmisztikában, más jelentését nem ismerhette, talán csak házszámban szerencsés, mint a tizenkettő vagy a huszonnégy, de akkor ott, tízegynéhány évesen, négy-öt évvel az eset után, ez a szám tűnik számomra a legtöbbnek, ami késszúrásból elfér egy emberi testen. És ahogy mesélek, egyre jobban feltűzelnek a részletek, mind a harminchat sebnél pontosan leírom, hogy a késhegy nyomán hogyan serkedt ki a vér, hogyan szúrt a két gyilkos, egyszerre is, külön-külön is, csak valahogy az a szegény áldozat, a molnár maga hiányzik az elbeszélésből, mintha már eleve védekezni sem tudna ott a malomirodában, ahol fölébresztik álmából a haramiák. Beérem a részletekkel, láttam már elég sok disznóvágást a nenécskénél, pontosan tudom, hogyan, hová szúr a böllér, embernél sem képzelem ezt másképp, a két gyilkos vagdalkozása pedig fantáziám pillanatnyi játéka csupán. Mesélés közben nem érzek fájdalmat, szánalmat sem, meg sem fordul a fejemben, hogy itt most olyasvalamit eleveníték meg két kisfiú előtt, amiről mindenhol és minden lehetséges eszközzel azt tanítják, hogy főbenjáró bűn. Az a két szegény fiú pedig meg se mer mukkanni. A kisebbik egy idő után rángatni kezdi a bátyja kabátujját, szája széle elfehéredik, úgy mondja neki, hogy most már menjünk haza, és közben le sem veszi a szemét a mesélőről, mintha attól félne, ha nem néz rá, még a végén őbenne is kárt tesz. A bátyja rápisszen, elrántja a karját, és rimánkodó tekintettel követeli a folytatást, pedig ő is csak azt várja, hogy ép bőrrel megússza ezt a kalandot.

Nem esik nehezemre a nagyanyám helyett is elképzelnem a helyzetet. A két haramia már a molnár hasfalát is átvágta, közben látom magam előtt az udvaron felakasztott disznót, ahogy a böllér megejti az első vágást az állat hasfalán, és ahogy halad lefelé, kése nyomán szép lassan előbukannak a belső szervei, de amint megcsapja orromat az a jellegzetes, régről ismerős, meleg belső-szélszag, hirtelen olyan hányinger tör rám, amelyet a valóságban még sose éreztem. Abbahagyom a mesélést, behunyom a szememet, és ebben a pillanatban látom, ahogy a két gyilkos menekül a helyszínről, és ha most utánuk erednének a csendőrök, biztos elkapnák őket. Nem számít, hogy évekkel korábban történt az eset, olyan meggyőzően mondom, hogy a két kisfiú is futásnak ered, de ellenkező irányba, én meg a nyomukban, meg sem állunk hazáig. Még a kapun is lélekszakadva rohanunk be a házba, szívdobogva csukjuk be magunk után az ajtót, mint álmunkban, mintha attól kellene félnünk, hogy utolér bennünket a két haramia, és bosszút állnak rajtunk, amiért fölfedtem kilétüket a mesélésben.

Már elmúlt éjfél, és nem tudok elaludni. Csak forgolódom, de a két fiú is mellettem, pontosabban nem is mellettem, mert ők alszanak egymás mellett az ágyban, én meg lábtól kettejük között. Nem szólok hozzájuk, nem akarom folytatni a mesélést, most már jobban örülnék, ha bele se kezdtem volna, mert olyan éles képen látom magam előtt a két haramiát, hogy hiába préselem össze a szememet, sehogy sem tudom elűzni őket. Kezükben a véres törkéssel mintha lassított felvételen közelednének, csak az érzés erős bennem, hogy mindjárt ideérnek. Persze még képzeletben sem érhetnek ide, de nekem a puszta gondolat, a belső kép is elég. Nem azt mondom, hogy félek, inkább megint az a viszolygással vegyes kíváncsiság dolgozik bennem, ami minden hasonló helyzetben elér, és a viszolygás sosem képes elnyomni a kíváncsiságot.

Nem számít, hogy a valóságban nem is a molnárt, hanem a malom tulajdonosának az apósát érte a támadás, aki az emeleti irodában szokott aludni, és reggelente mindig ő nyitotta ki a malom kapuját. Azon a vasárnapi napon hiába várják, az iroda ajtaja zárva, a munkába érkező dolgozók tanácstalanul téblábolnak a malom körül. Később észreveszik, hogy a felső szinten nyitva vannak az iroda utca felőli ablakai, sőt az egyik ablakszárfa ki is van törve. Hoznak egy létrát, bemásznak, és így találják meg holtan azt a szegény embert az ágyában. Az íróasztal fiókja feltörve, a padlón szanaszét heverő tárgyak között eldobott papírpénz, mind-mind sietségre utaló jelek. A tulajdonos később el is mondja a csendőröknek, hogy legalább ötezer korona hiányzik. A páncélszekrényt is próbálták fölfeszíteni, de a nagy sietségben nem tudták, igyekezniük kellett, nehogy tetten érijék őket. Másnap még a temetésen is megjelennek a detektívek, rendőrkuttyások is, igaz,

ők a temetőbe nem mennek be, de az ismeretlen civil ruhások minden bizonnyal detektívek, mert szertartás közben is a tömeget vizslatják, mintha azt remélnék, hogy a hidegvérű gyilkosokban fölébredt a lelkiismeret, és legalább a végtisztességet megadják áldozatuknak. Én persze csak kívülről nézhetem az eseményeket, nekem most a rendőrkutya látványa elég bizonyosság, hogy a tettesek előbb-utóbb ügyis kézre kerülnek. Ha a disznóölés jelenet eszembe nem jut, akkor sem vizsgálógnék magamtól, ha a kegyetlenségig valóságúen azt is elmesélném, mekkorát recsent a koponyája annak a szegény embernek, ahogy fejbe vágták a pajszerrel, vagy a fejszével, mert a harminchat késszúrás mégsem bizonyult elegendőnek, meg ahogy utána viszik magukkal a véres fejszét, meg sem állnak vele a Drávaig. Igaz, legalább kétórányi járóföldre van onnan, de az a legbiztosabb menekülési útvonal.

Most persze elgondolkodhatnék, hogy ennyi békeév után hogyhogy nem esik nehezemre mindezt ilyen részletesen elmesélni a két fiúnak a nagyanyám helyett. Ha kinyitom az újságot, ma is van ilyen hír, talán nem annyi, talán több is, mint akkor, amikor még tíz év sem telt el a Nagy Háború óta, amikor leszerelt huszárkatonák az őrmesterük vezetésével háborítatlanul garázdálkodhatnak a környéken, és hiába fogják el őket két évvel az eset után, a három rendbeli gyilkosságot nem sikerül rábizonyítani a bandavezérre. Védője is akad, aki nyilván nem moralizál, neki az a feladata, hogy megvédje a háromszoros vagy ki tudja, hányszoros gyilkos haramiát, és ő minden tőle telhetőt meg is tesz a siker érdekében. A főtárgyaláson úgy irányítja az eseményeket, hogy a lehető legkedvezőbb színben tüntesse föl védencét, akinek magának sem kell dörzsölségért a szomszédba mennie. A vád tehetetlen, a gyilkosságokért nem tudják elítélni. Egy évet ült már előzetesben, azt beszámítják neki, kap rá még kilenc év fegyházbüntetést, amit nem tudom, leül-e majd egyáltalán, vagy a fellebbezések nyomán később enyhítik neki, mindenesetre a rengeteg lopás, zsarolás és sikkasztás éppen elegendő a tíz év kiszabásához.

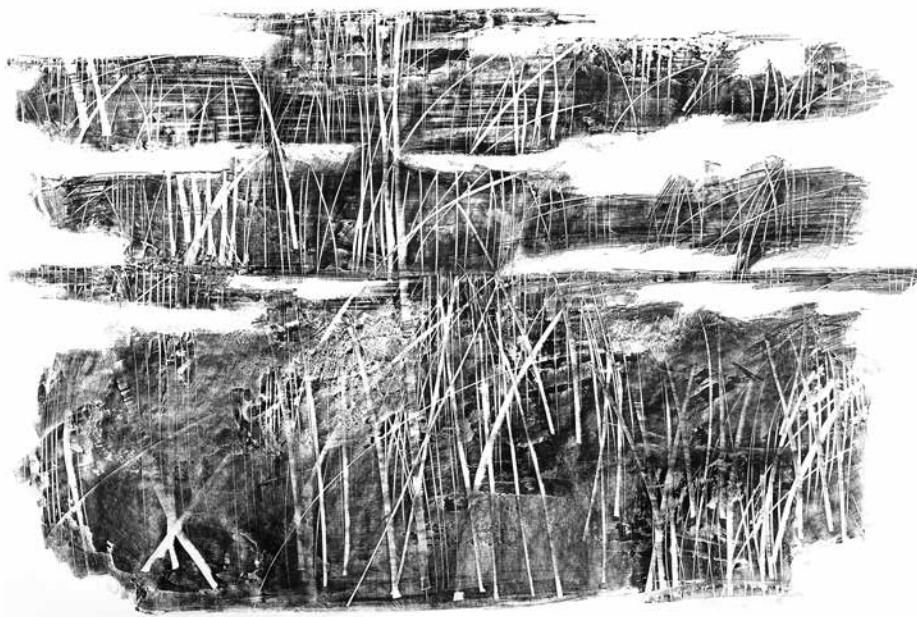
Lehetséges, hogy mindezt könnyebb így utólag, a közben eltelt idő teljes hozadékának ismeretében elképzelni, és nagyanyámnak ott, a középrigóci állomáson egész más járt a fejében, miközben várták a csatlakozást Vajszló felé. Fejkendő asszonyok, káráló tyúkok, egy hatalmas vaskályha, meg az az ütött-kopott várótermi pad jelenik meg előttem, és ahogy nagyanyám a dédapám alakja fölé tornyosul a kérdéseivel. Szeretett a nenécskénél nyaralni, a sarokban fűlt a ruhásládán, úgy hallgatta, ha a régi időkről meséltek, amikor még betyárok jártak a révhez a csárdába. Ha igazi falut akart látni, akkor kicsit ugyan messzebb kellett volna mennie, mert az a vajszlói udvar, az a ház nem sokban különbözött a Kálvária utcai otthonuktól, valami azért mégiscsak más volt ott, mert az igazi szabadságot akkor még Vajszló jelentette számára.

Tér és idő

*Ujjaid selyemszála kezemben,
boldog vagyok így,
észrevétlen jött el az este,
vetkezel,
hulló fehér ruhád
gyönyörű hópéhely,
s már álmoság is fűj,
pillád elnyugszik szemedben,
Istenem,
milyen jó,
hogy szeret minket holnap is,
s a tér és idő síkjain
tenyerem fókuszába fut a kezed,
ha fáradtan,
akkor is,
nincs szavam a rosszra,
szeretetünk zúgjon sugarasan,
mert van találkozás,
már nem tévedhetünk súlyosan,
az emlékek testében mozdulunk
naponta,
kegyetlen tél,
a végtelenségig érő hidegben
közel érzem a létező holtat,
a létező élőt,
mert van találkozás,
és gyönyörűen szól a test,*

*ha szépen ölelik meg,
mert gyönyörűen vonzódnak
a testek mágneses ereje,
Istenem,
milyen jó,
hogy szeret minket a holnap is,
s a tér és idő síkjain
tenyerem fókuszába fut kezed,
ha fáradtan,
akkor is,
mert van találkozás,
szeretetünk zúgjon sugarasan,
kemény gyémánttá kell
erősödni
a gyűlölet fűróhegye ellen,
és szerény szigorú szólásban
ragyogtatni szavunkat,
hogy szép szóval szóljon
utánunk a múlt,
s párnánk karjában
sötétséget vétkező hajszálainkat
szeressék az eget-földet
átfogó ölelések,
mert van találkozás,
már nem tévedhetünk súlyosan,
mert az idegenség jégtáblája alatt
kétezer láb mély fájdalom van.*

Fehérben feketében

Hajad végigömlik az utcánkban,
kibomló orgonák mutatják arcod,
emlékszem,
sokat jártuk a Vadász-patak partját,
bokádhoz igyekezett
minden katicabogár,
esteledik,
sötétséggel ömlik tele a város,
szőke hajad világított,
mint a villanykörték,
elmentél,
mint aki gyorsan tűnik el
egy rosszul sikerült életből.
...úgy szeretted élni...
de mindent elrontott
az a kórházi éjszaka,
amiben utoljára fénylett fel hajad,
utoljára takarta be lélekzeted melege
arcom,
fogtam a kezéd,
pulzusod nem válaszolt,
gyanús csönddel volt tele
a kórházi szoba,
a lányok az utcán mind rövid hajjal,
mint akik tábornoki parancsra
mennek valahová,
néztem a várost...
háta fordítottak a házak,
fogtam a kezéd,
pulzusod nem válaszolt,
jöttem hazafelé,
a bazaltkövek kicsúsztak talpam alól,
fogtam a kilincset,
hideg ujjaidat fogtam,
ágyunkban kihűlt helyed,
pizsamád jéghideg,
hajadból egy szál sem,
annyi igazolás feküdt előttem,
szemed teleömlött sötéttel...
anyaságban bizakodtál,
azt mondtam:
„jó helyen jársz”,

mindenütt zavaros tócsák,
halott falevelek,
mindenütt kirakatüvegek,
cipők, blúzok, ruhák,
hozzák az emlékedet,
életem veled van tele,
mások hajszála sem férne bele,
...hosszú az éjszaka...
csöndességet nevel a sötét,
álmomban eljöttél,
azt mondtad:
veled halt meg kisbabánk,
felébredtem,
azt hittem,
földrengés érte el az ágyam,
csak a hideg rázott,
bele kell törődnöm
öledből
nem fénylik fel nekem öröm,
hangod idehallik:
„várlak,
lefogytam az égisgerő bánatban,
szemem sem világít,
mint a Hold”,
hangod idehallik:
„gyere a síromra,
vezess a lombok alatt,
szemeim kioldódtak,
úgy vágyok egy pár óráss
napsütésre...
csontjaim áthűltek
a hosszú telek alatt,
telepergett hideg földdel hajam,
hozz magaddal fésűt,
hogy kifésüljem”,
hangod idehallik:
„takaróm nehéz,
mint a hűség”.
– sok tél jött el fehérben, feketében,
orgonavirágzásban nyílik szemed,
hó hull vállamra, az a kezéd.

Tizenhat öregasszony vagyok

14.nap
Az anya

Ohó, ti vagytok? Korábban jöttetek. Még nem főztem meg, a lakás is szalad, nem volt időm, itt volt a fiam, korán reggel jött kipanaszzkodni magát, megbántotta a felesége, mert elfelejtette a házassági évfordulójukat. De annyi felé kell neki figyelni, a rendőrkapitányság vezetője itt, a kerületben. Hogy mivel bántotta meg? Képzeljétek, velem. Lebuzizott engem, az anyját. Azt mondjátok, hogy ez csak afféle szólás-mondás? Lehetne az is, de az én esetemben nem az. Mert én leszbikus vagyok. Nem, dehogyis, nem fogadtam örökbe a fiamat. Én hordoztam a szívem alatt, az én méhem szerelmes gyümölcse. Sosem tagadtam, hogy leszbikus vagyok, már kislány koromban tisztában voltam vele. Ez valami genetikai eredetű lehet, mert a családban többen is, a nagymama, anyám anyja is.

Várjatok egy keveset, míg elrendezem a főzést, addig nézzetek körbe, azok a virágszirmokból készült képek az én munkáim, szirmok és olajfesték, ilyen technikával senki sem dolgozik. És mégsem csendéletek, ami elvárható volna, ha virágokról van szó. Majd mondjátok el, hogy tetszenek. A festés is családi örökség, az unokabátyáim, unokanővéreim mind festenek, hárman is elvégezték a képzőművészetit, egyikük külföldön, az egyik lány meg a képzőművészeti gimnáziumot.

Gyertek, megterítettem, főztem egy kis reszelt levest meg bakonyit. Kóstoljátok meg, az anyósomtól tanultam a reszelt leves receptjét. Hogy milyen az a reszelt leves? Voltaképpen húsvéres darált húsból, benne a zöldségek és a tészta is reszelve van. Hát persze, hogy volt anyósom, a párom anyjával nagyon szerettük egymást. Örült, hogy boldog a lánya velem, s a fiunkért is rajongott. Nem, nem volt cigány. Szerintem egy cigány asszony kitagadná a gyermekét a mássága miatt, noha lehetséges, hogy a fiatalok már elfogadóbbak. Pedig falusi földművelő parasztok voltak, mégis annyira bölcsék, annyira nyílt szívűek, nem ismertem hozzájuk foghatót. Engem nem tagadtak meg a szüleim, de sosem beszéltek meg, noha tudták jól, hogy nem olyan vagyok, mint a többi lány. Anyám mindig hozzátette a nevemhez: fájdalmas Karolinám. Biztosan sajnált.

Kinyitok egy üveg vörösbort, jól fog esni a bakonyi után, segít emészteni. Egy pohár bor mellett a társalgás is kellemesebb. Szükség is lesz rá, talán el is sírom magam, mostanában sokszor rívlak az emlékeimen meg a nótákon. A szüleimnek egy közös nótájuk volt, azt hallanotok kellett volna, ahogy énekelték egymásnak: „sírva gyönyörködöm benned, úgy imádlak, mint egy szentet”. Ejnye, máris folynak a könnyeim, ha rájuk gondolok, így szoktam, egyszerre sírok meg nevetek magamon. Koccintsunk, áldjon az Úr benneteket, egészségetekre!

Ott tartottam, hogy valami öröklődés lehet a családban a szexuális másság. A nagymamám világszépe volt, egy híres muzsikus róla nevezte el a lányát Karolinának, bár a felesége szerint, nem róla, hanem a férfi előző nőjéről. Én is tőle örököltem a nevem. Karolinát körbedongták a férfiak, nagypapa rettentően féltékeny volt rá haláláig. Negyvenhat évet húztak le együtt. A nagypapa halála után Karolina összeállt egy nővel, azt beszéltek a népek, hogy olyan szerelmet még nem láttak, állandóan nyalták-falták egymást. Alig láttam öt párszor, nem járhatott fel hozzánk, kitiltották tőlünk anyámék, még az sem engedték meg nekünk a nővéremmel, hogy találkozzunk vele, pláne, hogy úgy legyünk egymással, ahogy szokás egy normális családban. Attól tartottak megront bennünket. Ostobaság volt a részükről, szegény mama, mennyit bánkodhatott miattunk. Nem járt hozzánk, de azért gondoskodott rólunk, havonta egyszer csomagot küldött, volt abban minden, ruha, cipő, és a legdrágább élelmiszer, amit akkoriban lehetett kapni. Még libák, tyúkok is. Mindig ugyanaz a férfi hozta, gondolom megfizette érte. Érdekes, azt elfogadták a szüleim, nem küldték vissza büszkeségből. Igaz szegények voltunk, anyám takarítani járt családokhoz, apám meg összevissza mindenféle segédmunkát vállalt. Kamaszok voltunk, amikor nyitottak egy virágárus bódét, de akkor sem ment jobban. Megörököltem a bódét, de ma már nem dolgozom, özvegyi nyugdíjat is kapok, meg magam után is, abból eltengődöm valahogy. Hogyan, hogy kapok özvegyit? Ahogy

lehetett, bejelentettük, hogy élettársak vagyunk. A páromnak elég magas nyugdíja volt, mert abban az iskolában volt igazgató, ahová általánosba jártam. Ne gondoljatok rosszra, nem csábított el a suliban. Amíg anyámék éltek, igyekeztem kímélni őket, legtöbbször egyedül voltam a bódében. Gyakran jött virágot venni, így kerültünk össze, ugye az egyik buzi megismeri a másikat. Ó igen, elmúltam húsz éves. Miért buzizok? Hogy ez durva? Ó, hát csak az egyszerűség kedvéért.

Mondtam, hogy már kislányként is tudtam, hogy nem vagyok kislány. Egetverően rossz gyerek voltam, csak fiúkkal játszottam, untattak a lányos játékok. Már akkor elkezdtek csúfolni a cigányok, buziztak meg csiráztak, fájt nagyon, de nem érdekelt különösebben. Akkor még ezeket a szavakat sem ismertem. Egyszer volt egy fiú barátom, le is feküdtünk, de annyira megijedtem, hogy nem sikerült elvenni a szüzességemet. Többé nem próbálkoztam senkivel. Nem, lányokkal sem. Különbözik meg nem is akaródzott, én neveltem a nővérem fiát négy hónapos korától, mert a nővérem leszaladt a drogériába egy samponért és elfelejtett visszajönni. Több mint tíz évig nem adott életjelet magáról. Kerestettük a rendőrséggel, meg is találták, azt üzentek nekünk, hogy halani sem akar rólunk. Hogy miért? Arra nem adott magyarázatot. Imádtam a kölykét, én lettem az anyja. Sajnos korán megnősült, lánya született, ó Istenem milyen boldogok voltunk a párommal, örültünk az unokának. Aztán egyik pillanatról a másikra, megszakították velünk a kapcsolatot. Ők is félték, hogy megrontjuk a gyereket. Ekkor került elő a nővérem, kiderült, hogy egy nővel szökött el annak idején, s az ország másik végében telepedtek le. Szégyellte előttünk a szerelmét. Pedig semmi jelét nem mutatta sosem, hogy a nőkhöz vonzódik.

Mondom én, hogy ez valami genetika, egy unokabátyám is meleg volt. Magas, sármos férfi. Ő sem fogadta el a buziságát, félt a cigányok szájától, a megvetéstől. Meg is nősült, egy német nőt vett el. Néhány hónapig bírta a feleségével, meg sem várta a gyereke születését, hazaköltözött, hogy a szerelme közelében lehessen. Életében egy férfit szeretett, de annak nem kellett, az hetero volt. Lehetett volna akár világhírű operaénekes, olyan öblös hangja volt, akár a Mario Lanza-nak. Ő volt a példaképe, A nagy Carusot ezerszer néztük meg, ha akartam, ha nem, elrángatott a világ végére is, ha ott adták. Onnan tudtuk, hogy érkezik, már a lépcsőházban énekelt, „Kacagj Bajazzo, most a jó, sose volt jobb, ugye látszik, Fejjel a falnak mulató, a hideg vassal tovább játszik..”.Jaj, de pocsek lett a hangom, tönkreteszem vele a hallásokat.

Szegény bátyám nem bírta a bujkálást, hogy nem élhet úgy, ahogy szeretne. Hazaköltözése után egy évvel önkéntelenül oltotta ki az életét, még nem volt negyven éves.

Mondtam, hogy sírni fogok, ne haragudjatok. Látom te is könnyezel leányom, ne szégyellj az együttérzésed, én is szoktam mások fájdalmán ríni. Igyál még egy kortyot, te is fiam. Dehogy lesztek részek, két kis pohárka nem árthat meg. Nem bánjátok, hogy ilyen közvetlen vagyok? Mert örülök nektek, kibeszélhetem magam, nem igazán szoktam, a fiammal is nehéz. Tudjátok, lombikbébi. Azt is alig bírtuk elfogadtatni vele, hogy nem ismerheti meg az apját. Harmadjára sikerült a beültetés. Kínok kínját éltük át a párommal, míg végre megtapadt. Nem tudom, ki lehetett a donor, talán egy orvosanhallgató, mert nagyon okos a fiam. Jogot végzett, nyomozó lett, majd tíz év után rendőrkapitánynak nevezték ki. Mennyit bántották őt kiskorában, hogy két anyja van, apja meg nincs. Na meg azért is, hogy félvér. A cigányoknak nem elég cigány, a gádzsóknak meg nem elég gádzsó. És tessék, most még a menyem is buzizik. Nem gondoltam volna, mert jól kijövünk egymással, nem szólok az életükbe, nekem egyetlen dolog fontos, hogy a gyerekem boldog legyen. Annyi örömünk telt benne, az a legkevesebb, hogy megköszönjem őt Istennek minden nap, amiért megajándékozott vele.

Becsíptetek, ettől a kevéstől? Holnapra kialusszátok. Gondolom, jöttök, holnap is.

15. nap A primás

Éppen gyakoroltam a Monti csárdást, alig hallottam meg a csengőt. Ha nem bánjátok, muzsikállok még, reménykedem, hátha tudnék a bandámmal helybe menni. Jó lenne valami zsiros hakni, na meg jól esne már közönség előtt muzsikálni. Minden művész vágyik az elismerésre, a tapsra, a sikerre. Öregem is, még futnak az ujjaim, nem merevedtek be, mint sok idősnak. Azért ez a muzsika nem olyan már, fiatal koromban szebben szólt a hangszer. Van nótátok? Szívesen lekísérem,

ha eldanoljátok? No, melyik az? Hogy nem tudom? Hát már hogyan tudnám, még a szövegét is, Zöld az erdő, zöld a hegy is... Minden műfajt ismernünk kell, azt hiszitek, csak nótákat, meg csárdásokat? Olyan még nem volt, hogy a vendég kért valamit, s ne muzsikáltam volna el. Na, jól kimulatátok magatokat? Akkor menjünk, együnk valamit, jó tyúkpörköltet csigatésztával, az úgy a baró, és tyúkpörköltet, nokedlival, kovászos uborkával. Van egy savanyús gádzsim a piacon, mindig ott veszem nála, övé a legjobb. Hiába, nekünk, muzsikus cigányoknak a nokedli a mindenünk, anélkül nem is lakunk jól.

Hogy mikor kezdtem hegedülni? Kérlek szépen, négy éves koromban már megkezdte a drága jó apácskám a tanításomat. Egy szem gyerek voltam, én vittem tovább a hagyományt. Ő, mire tíz éves lettem, már jártam esténként a bandájába, annyi nótát ismertem. Tizennégy éves voltam, amikor a sors csúfot űzött belőlünk. Apácskám megfulladt a szemünk láttára, félrenyerte a kenyeret. Anyám tehetetlenül jajveszékelt, én próbáltam a torkából kikotorni a falatkát. Istenem, a mai napig látom magam előtt, és mennyiszor álmodom, ahogy kapkodná a levegőt, de nem megy neki. Ellilult az egész arca, olyan lett, akár az indigópapír. Eszméletlenül fordult le a székről a konyha padlójára. Senkinek sem kívánom azt az érzést. Leszakadt a szívem. S mintha megrepedt volna a nyakszirtem, elszakadt volna a fejemtől. Különös lelkiállapotba kerültem. Abba akartam hagyni a hegedülést, de anyám, amikor észhez tért a szerencsétlenség után, elvitt a Rajkóba. Nem akaródzott sehogyan sem, de addig huzakodott velem, míg ráadtam magam.

Egyedül voltam a sok fiú között, képzelhetitek, mindegyik engem akart, na, nem feleségnek, arra csak! Egynek kellettem volna, de ő meg nekem nem. Akibe szerelmes voltam, egy csélcsep, semmirekellő volt, ráadásul még tehetségtelen is, faujjú, vesszek meg, a földtúró parasztnak jobban áll a hegedű a kezében! Na, de még olyan szépség, vetekedett Jávor Pállal, nekem még szebb is talán. És ahogy mulatott, jaj, milyen jó vére volt, akár azoknak a dzsentrieknek az úri világban. Csak a létezése marasztalt fogcsikorgatva a Rajkóban. És jól tettem. Bejártuk a világot, olyan helyeken jártunk, amiről sokan azt sem tudják, hogy létezik. A zenekar élén muzsikáltam, az óriási siker megbabonázott minket, állva tapsolt a közönség mindenkor. Haj, de gizardán voltunk, habi felállnak a népek előttünk. Na, ezt csináljátok utánunk cigányok! A sok gyakorlás meghozta a gyümölcsét. Nem lehetett lazálni, reggeltől estig tanultunk, csak az hiányozhatott a próbáról, akinek közben iskolába kellett menni. Aki befejezte az általános iskolát, annak kötelezően szakmát kellett tanulni. Vasmunkát, esztergályosnak, ilyesmit. Ez csak pár évig tartott, utána már gimnáziumba írtattak bennünket. Egyre jobb cigány lettem a sok gyakorlástól, fel is nőttek közben. Ám a rosszindulat és az irigység úgy munkálkodott ezekben fiúkban, mintha maga az ördög fiadzott volna az agyukba. Vetekedtek egymással, melyikük vitt el többször, holott még azt sem tudtam, milyen a csokolózás. Érthetőbben szólva, én lettem a Rajkó kurvája. Persze nem csak az együttesen belül keringett a pletyka rólam, hanem az összes pesti cigány között. Szégyelltem utcára menni, emberek közé, mint a bűnöző, aki nem mer az áldozata szemébe nézni. Lehajtott fejjel járkáltam, arcomba húztam a hajam, hogy ne ismerjenek fel, ha találkozni valakivel. Valahogy le kellett magamról fejtenem ezt a bélyeget, s akkor egy méhecske jött a segítségemre. Nyár eleje volt, már elég meleg, rövid ujjú, kivágott nyakú ruhában lehetett már járkálni. Próbára igyekeztünk, amikor valahonnan előkerült a méhecske, egyenesen a vállamra szállt, s jól belémeresztette a fullánkját. Mögöttem épp az a fiú jött, aki mindig is szerelmes volt belém, nem teketóriázott, rögtön ráborult a vállamra, s kiszívta a mérget. Mintha villámcsapás ért volna, olyan bizsergést éreztem, végigfutott az egész testemen. Többé nem utasítottam vissza, hamarosan a felesége lettem, s gyors egymásután két lányom született, így jó sokáig kiestem a látókörükből, s amikor újra muzsikálni kezdtem, már tisztességes családanaként állhattam az irigyeimmel szemben. Azt hittem naivan.

Étteremben kezdtem be, saját bandával. Jól ment az üzlet, nyugatról érkeztek turistacsoportok, olaszok, de főleg németek, kelet- és nyugat-németek is. Volt egy nyugat-német manus, minden hónapban pár napot itt töltött, és minden este vacsora után csak őt kellett mulattni. Annyiszor kellett neki elmuzsikálni a Schwarzer Zigeunert egymás után, ahányan a bandában voltunk, mert mindenkinek énekelni kellett külön-külön, nem egyszerre. *Du schwarzer Zigeuner, komm, spiel' mir was vorDennich will vergessenheit', wasichverlor... Te fekete cigány, gyere játssz ma valamit nekem...* Ismeritek? Nem? Olyan még nem volt, hogy egy német ne kérte volna. Összefogódzkodva ringanak rá. De szórta is a pénzt számolatlanul, több tízezreket vihettünk haza. Valamelyik cigány kitálta, hogy jóban vagyok velem, azért ad annyit. Beültették a bogarat az uram fülébe, megvert, a falba

verte a fejem, évekig türtem, aztán neki lett szeretője, ezt már nem bírtam elviselni, még ő csal engem? Hát elváltam. Na, akkor kezdődtek csak az igazi mendemondák, mindjárt felhozták a rajkós kurvaságomat is, a lugnya véremet emlegették. Muszáj volt megint férjhez mennem, hogy védve legyek a pöcegödör szájuktól. Hogy a fejüket külön kell eltemetni, nehogy életre keljenek. Hozzámentem a bandámból a bögőshöz, egy fiunk született, s képzeljétek, azt beszéltek, hogy a fiam nem is az uramé, hanem azé a németé. Ezzel az emberrel sem jártam jobban, jó pár évet lehúztam vele úgy, hogy közben kékre-zöldre vert, a fiunkat gyűlölte, pedig kiköpött apja, elhordta minden náci linconak, szegény kisfiam belebetegedett a sok bántásba. Hát melyik gyerek az, amelyik szívesen tanulna az apjától, akitől csak szitkokat kap? Egy idő után nem akart iskolába járni, nem akart zenét tanulni, egy életre elege lett a bögőből. Nem akart játszani sem, csak ült egész álló nap egy fotelban és olvasott. Mindenfélét, tudományos könyveket, regényeket, verseket, főleg a történelem érdekelt. A tatárjárás. Egyszer, lehetett olyan tizenkét éves, azt kérte tőlem, hogy írassam be mongol tanfolyamra. Az apja hallani sem akart róla, de én titokban beíratam, mindig kitaláltunk valamit a nővéreivel, hol van a gyerek. Ez a tanfolyam mentette meg a fiamat. Attól kezdve megszállottan tanult az iskolában, gimnáziumba ment, majd az egyetemen mongol szakra. Elképzelésem sincs, honnan jött neki ez a rajongás a mongolokért. Mongol lányt vett feleségül, már harminc éve Ulánbátorban él a családjával. Ott bújja a levéltárakat. Nyaranként hazalátogatnak, azok a legboldogabb napjaim.

Megbocsátott az apjának, azt szokta mondani, ha nem olyan kegyetlen vele, most éhező bögős lenne.

Már én is megbocsátottam neki, de azért örülök, hogy túléltem őt, hogy kaptam az Istentől ajándékba még néhány nyugalmas évet.

16. nap *Mind együtt*

Eljött a búcsú ideje? Hiányozni fogok? Elkülditek majd a tanulmányotokat rólam?

Búcsúzól nagy lakomát csapunk, rendben? Olyan marhahúsleveszt főztem, amilyen a szátokban még nem volt. A főtt húshoz paradicsom szósz jár, meg jó erős torma, és még töltött tyúkot is sütöttem, ahhoz meggybefőttet szoktunk tálalni. És kikészítettem egy üveg vörösbor, legalább ötven éves. Már hajnalban odaraktam az ételt, hogy mire jöttök, addigra mindennel elkészüljek. Ki is takarítottam, lefürödtem, tetszik a ruhám? Nem új, de csak ünnepi alkalmakkor hordom. És a frizurám? Jól nézek ki ezzel a sminkkel? Szerintetek letagadhatok tíz évet? Olyan szomorú, hogy a lelkemben nem érzem magam harmincnál többnek, lelkem burka meg úgy romlik, mint a tűző napon felejtett tej, mindjárt megsavanyodik. Az ember testének is savanyú szaga lesz idősekorára, öregszag. Istenem, mennyire irtóztam az öregszagtól, azt hittem, nekem nem lesz. És tessék, van. Még a parfüm is büdös rajtam, akármit teszek magamra, lehet az akár a legdrágább, legfinomabb. A Nina Riccitől olyan üde illat áradt belőlem, olyan tiszta, olyan ápoltság, ahhoz fehér ruhába öltöttem, fehér farmerom és fehér ingem is volt. Amíg fiatal voltam, ha a halálra gondoltam is, úgy éltem, mintha örökké tartana a fiatalság is, meg az élet is. Azt gondoltam, ha meghalok, akkor is ugyanúgy itt leszek a világban. Mintha mi sem történt volna, továbbra is közöttük leszek, az emberek között. Volt idő, amikor féltem a haláltól, sokáig féltem. Akkor féltem, mikor sorra elvesztettem a szeretteimet. Aztán rájöttem, miért. Mert az emlékek elveszne a megszűnéssel. Egyszer minden ember emléke megszűnik. Legyen neki könnyű a föld, s ezzel vége is az emlékezésnek. Ha csak nem írta be magát a történelembe valamilyen találmánnyal, mint például az atombomba atyja. Vagy úgy, mint Hitler. A létüket meg nem történté tenni lehetetlenség. Ha erre gondolok, mindig szomorú vagyok. És eszembe jut, hogy a tudás mekkora hatalom. Hogy, hogy az a tanár a tudásával erőszakkal megmutatta rajtam, hogyan működnek az ivari szerveink, nem lettem orvos. Még most is dadogok. Érintetlen maradtam, annyira megundorodtam a férfiaktól, csak a munkámnak éltem, most már bánom, hogy nem ismerhettem meg a szerelem gyönyörét, ilyen aszott testet nem kívánhat senki.

Túl sokat fecsegek, ma ilyen hangulatban vagyok, a reggeli kávézás közben is ezekkel a gondolatokkal traktáltam a férjeimet. Igaz is, nekik is kell tálalnom. A kisöcsémnek is mindig megterítettem szépen, hogy jobb étvágya legyen, meg attól én is vidámabban viseltem el nyolc évesen a ké-

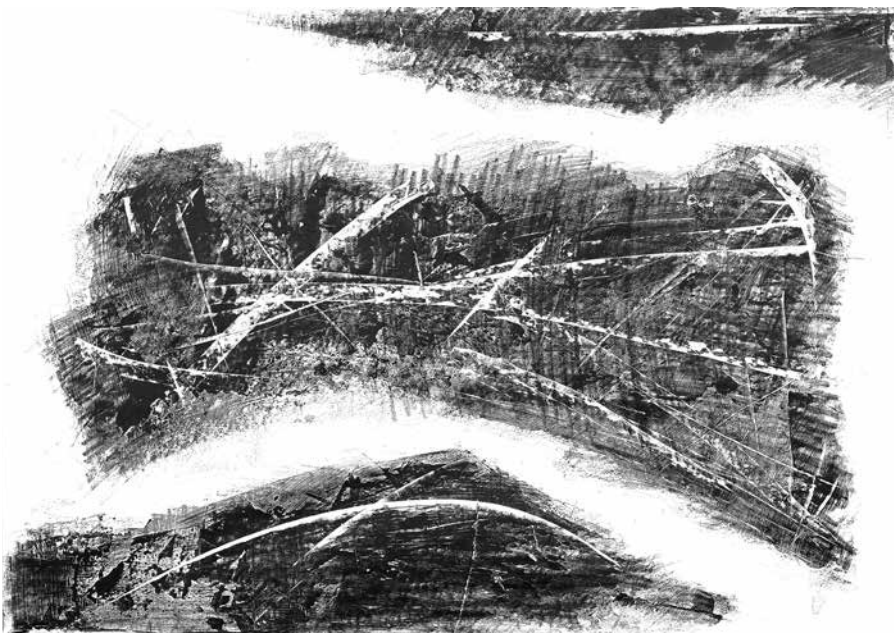
retlen anyaságot. Miután elütötte a fiamat az a motoros, többé nem ebédeltünk együtt a férjemmel, ha ettünk is, magányosan, egymás tekintetét kerülve lelkiismeret-furdalással, amiért engedünk az élet megkövetelte energiabevitelnek. Elvesztettem a babámat, amiatt a kiállhatatlan cigányasszony miatt. Egy percig se higgyétek, hogy csak a magyarok cigányellenesek! Fordítva is igaz. Ugyan már! Magyar nőhöz kötöttem az életem, közösen neveltük fel a lombikbébinket. Persze a magyarok mielőtt meghalának, feltétlenül ki akarják próbálni, milyen a cigánnyal. Mennyire hamis az a legenda, hogy a mi szerelmünk különösen édes vagy állatias, mert ösztönlények vagyunk. Kislánként tették prostivá a gádzsók, nem segítettek volna a világért sem önzetlenül a beteg anyámon. A testemmel fizettem nekik a gyógyszerért, az élelemért. Azért minden nehéz helyzetből ki lehet törni. Zsebes létemre még rajztanári diplomát is szereztem. Ó Istenem, ez a sok locsogás, ami kijön a számon! Inkább vigyük be a számon a sok finomságot, minthogy össze-vissza hagytok itt beszélni. A magány teszi velem? Dehogy, a barátnőimmal eljárunk a Zserbóba, kávécskát habocskával habzsolni, és politizálni. Bontsd fél fiam a bort, igyunk mindannyiunk egészségére, s ha megkérhetlek, tölts a férjeimnek is, szeretik a vörösbort. Sosem bírtam az alkoholt, amikor az úrvacsorára került sor az alámerítkezésemkor, egy kortytól megfájdult a fejem. De már zsidó szertartásra járok, ott nincs úrvacsora, széder este én szőlőlét szoktam inni. Tudjátok mikor van széder? Pészách estéjén. Hogy mi az a Pészách? Zsidó húsvétnek is nevezik, a szolgaságból szabadulás megünneplése. A széder pedig a rend vagy a megőrzés éjjele. A zsidó kultúrát is ismerni illene az antropológusoknak, még ha a szakterületük a cigányság kutatása, akkor is. Ők is kisebbségben vannak, és ebben az országban vagy inkább az egész világon ez két nép mindenhol közmegegyezésnek van kitéve.

Örültek az uraim a bornak? Jól esett nekik, gondolom, de az biztos nem, hogy magukra hagytam őket, veletek ebédeltem.

Segítsetek elrámolni, elmosogatni, utána elmuzsikálom nektek az összes nótát, amit kértek. De előbb hallgassátok meg az egyik versemet, mert a múltkor csak meséből idéztem. Rövid lesz.

*Az ország fele éhes,
másik fele fél,
kukába dobtá életét,
szemétben a lét.
Kövér férgek legelésznek,
mállik a hús, bomlik az agy,
az ész a földbe híz,
jeltelen sírok.*

Sírok. No, valami rívós nótát? Látom, fáj nektek is a búcsú, c'est la vie!

SÁRKÖZI LÁSZLÓ

Csikágó

IV.

Choli Daróczi Józsefnek

*A sarokban játékgép áll; hunyorog,
csalogat – csábító a jutalom,
pislogása sárga-piros-gunyoros.*

*Máris műbőr tárcámat kutatom;
matatom a ropogós bélést – vékony...
a játékos csak akkor találékony
és szép, ha van miből... most mulatok,*

*iszom, a masinának mutatok:
öklöm az alkarommal kimért félkört
ír... s hiába hasít közénk száz mérföld,
vonz a tét, – a gombokra zuhanok...*

*...később koszos klotyóra görcsöl gyomrom
pénzt számlálok, múltjon az unalom:
végül mégis nőtt s fogyott is a gondom...*

V.

*Tucatnyian szorongnak a pultnál,
löttyöktől lázad s lágyul lármas agyuk
napról-napra. Nincs dolguk. Hazugnál*

*hazugabb szavakkal traktálják maguk
s talán hiszik is, amit habognak
korsóikra rágörcsölt marokkal,
pillantásuk fanyar, ahogy a szaguk...*

*...az ablaknál ül, külön a többitől,
karjában kopott, kockás kabátka,
ősz haját lassan simítja hátra,
olvas, hosszú hamu hull a cigiről.*

*Asztalán kisfröccs – ráköszönti olykor
a csaposra, sok boros baráttra.*

ANYANYELV

WEÖRES SÁNDOR

Varázsének

*Csiribiri csiribiri
Zabszalma -
Négy csillag közt
Alszom ma.*

*Csiribiri csiribiri
Bojtorján –
Lélek lép a
Lajtorján.*

*Csiribiri csiribiri
Szellő-lány –
Szikrát lobbant,
Lángot hány.*

*Csiribiri csiribiri
Fült katlan –
Szárnyatlan szállj,
Sült kappan!*

*Csiribiri csiribiri
Lágy paplan –
Ágyad forró,
Lázad van.*

*Csiribiri csiribiri
Zabszalma –
Engem hívj ma
Álmodba.*

Chiribiri

*Chiribiri chiribiri
Suluma –
Sovas mashkar
Duduma.*

*Chiribiri chiribiri
Cicuva –
Shol o dyi pej
Chintura.*

*Chiribiri chiribiri
Balval-shej –
Strafi shinel,
Langa del.*

*Chiribiri chiribiri
Bov-tato –
biphak hura
bus-bashno!*

*Chiribiri chiribiri
Perina –
Phabol tyo than:
tatyimaj.*

*Chiribiri chiribiri
Suluma –
Man akhar pe
Tyi lindra.*

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF FORDÍTÁSA

Az ember tragédiája

TIZEDIK SZÍN

(Az egész hirtelen olyanná változik vissza, mint a nyolcadik színben volt. Ádám ismét mint Kepler, íróasztalára hajtott fővel látszik, Lucifer mint famulus mellette áll s vállára üt. A reg szürkül.)

LUCIFER

Ezúttal a nyakazás elmarad. –

ÁDÁM (felemelkedve)

Óh, hol vagyok, hol vannak álmaim?

LUCIFER

Elszálltak a mámorral, mesterem.

ÁDÁM

E hitvány korban, megvénült kebelnek
Csak a mámor teremt-e hát nagyot?
Mi nagyszerű kép tárult fel szememnek!
Vak, aki Isten szikráját nem érti,
Ha vérrel és sárral volt is befelve.
Mi óriás volt bűne és erénye,
És mind a kettő mily bámúlatos.
Mert az erő nyomá rá bélyegét. –
Óh, mért ébredtem? hogy körültekintve,
Jobban megértsem e kor törpeségét,
Mosolygó arc alá rejtett bűnével,
S a megszokás hazug erényivel. –

LUCIFER

Ismérem én az ily lehangolást,
Mely a máornak reggelén köszön be.

ÉVA *(a lugosból kilépve)*

El tőlem, el – nem csalt tehát gyanúm,
Fel mersz szólítani férjem gyilkosául.
Ily ocsmány tette képesnek hiszed,
Kit szíved ideáljaul hazudsz.

AZ UDVARONC

Az istenért, nyugodtan, kedvesem,
Ha észrevesznek, még botránnyt okozsz.

ÁDÁM

S az a két nő is álom volt-e csak?

Le Manusheski Tragedija

DESHTO RANG

(O intrego, sigo kasaveske kerdyol palpale, sar ando oxtoto rang sas. O Adam, pale sar o Kepler, palaj mesaja dichol, o Lucifer, sar o Famulus, phashaleste tordyol, haj pe lesko phik malavel. E detehara surrol.)

LUCIFER

Pala kado a korshinipe asholtar. –

ADAM (opre ushtyindos)

O, kaj som, kaj si mure sune?

LUCIFER

Hurajletar, la zangarasa, majstori.

ADAM

Ande kado choro phurikano brekk,
Feri e zangar kerel taj baripe?
Ta shukar dikhipe si e jakhenge!
Korroj kon e Develski jag chi hatyarel.
Te sas, ratesa, taj puvasa makhli.
Ta buhato sas leski bezex taj e zor,
Taj sol duj sosko dikhimasko.
Ke e zor, pizdas peles somno. –
Ah, sostar ushtyilom? krujal te dikhav,
Te hatyarav kaj vramako xurdipe.
Tela mosura, garadyi bezex
Taj sikle xoxamne zuralipesa. –

LUCIFER

Pinzharav me kaj pishtyipe,
Savo andej zangar najjisil andre.

EVA *(avri ushtyades andaj drakha)*

Zha anglama –chi xoxavel man,
Opre tromas te ashavesma
Pej kasavi ruto butyi, pattyamnake patyas,
Kas tye jileske shukariposke xoxaves.

O VATRAKO

Anda Del, hodinasa, muri skumpo.
Sama te lena, inke bida keres.

ADAM

Taj vi kodol duj zhuvja suno sas?

De mit beszélek, egy nő, két alakban,
Változva sorsom zajgó végzetével,
Mint a hab, mely most fénylik, most sötét.

ÉVA

Ah, úgy, a botrány nálad fődolog,
Mit érdekelne a bűn, rejtekében,
Te megrovást nem szenvedő lovag! -
Óh, jaj, ti addig gúnyoljátok a nőt,
Míg szűz erénye ősi hagyományát
Előítéletként ledobja, s akkor
Kicsinyelő mosollyal nézitek
Önbűnötöknek aljas eszközéül. –
El tőlem, el, ne lássalak ezentúl.

AZ UDVARONC

Ez ismét túlzás. Gúnytárgyul leszünk
Ily ünnepélyes színben nézve e
Hétköznapi ügyet. – Mi látjuk egymást
Ezentúl is, mosolygva és enyelgve,
S arról, mi történt, szót sem ejtve többé.
Jó reggelt, asszonyom. – *(El.)*

ÉVA

A nyomorult! –
Im, itt vagyok, bűnömmel s könnyeimmel. *(El.)*

ÁDÁM

Tehát csak álom volt, és vége van.
De nem mindennek. Az eszmék erősbeik
A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti
Erőszak, az örökre élni fog.
S fejlődni látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig, méltóságosan,
Míg, lassan bár, betöltik a világot.

LUCIFER

A nap halad, mester, vár a tanóra,
Az ifjuság már nyugtalan gyülekszik,
Bölcsességéből elleshetni egy szót.
(A csillagász-toronyra alkalmazott csengetőn csenget.)

ÁDÁM

Ne gúnyolj, óh, ne gúnyolj a tudással,
Pirulnom kell, ha dicsérnek ezért.

LUCIFER

Nem oktatsz-é oly sok jeles fiút?

ÁDÁM

Nem oktatom, csak idomítom őket,
Szavak szerint, miket nem értenek,
De értelmök sincs, ezt vagy azt csinálni.
Az oktalan bámúl, és azt hiszi,

Ta so vorbil, jek zhuvlyi, pa duj trupo,
Kaver san, ande moro trajosko agoripe,
Sar e spuma, savo akanak abjol.

EVA

Ah, tuke e chingar majbari butyij,
So molas tuke bezex, andej garady,
Tu bi chingaresko vityazi! -
Ahaj, tume kattyi prassan la zhuvja,
Ke si te shudel pesko suncipe,
Taj mukeles, pestar, atunchi,
Tele dikhipeski assasa dikhenla,
Tumara bezexaki rutojimasa. –
Zha mandar, zha, tena dikhavtu majbut.

O VATRAKO

Kado pale baripe. Prass avasa
Kasave bare dyesa
Ande kadal sakodyesa. – Ame dikhas
Vi pala kadi, assandos taj barimasa,
Taj pakodo, so pecipe, vorba nahatyaras
Lashi detehara, romnye. – *(Zhaltar.)*

EVA

O prikezhime!
Eta, kathe sim mure bezexasa, mure asvenca.
(Zhaltar.)

ADAM

Ta numa suno sas, taj agor si.
Ta na sogodeske. E buzhe zuralej.
Kathar o nasul materi. Kado tele pizdel
E sila, taj biagor trajila.
Barimaske dikhav mure sunci buzhe,
Uzhes taj patyivales.
Sar lokhes ande pheren e luma.

LUCIFER

O dyes zhal, majstori, zhukarel o chaso,
O ternipe aba bihodinakoj, kidenpe,
Anda tyo platnikipe mukhes jekh alav.
(O cherhajalo o cino klopoto malavel.)

ADAM

Na prassav man, e zhanimasa,
Trubuj te lazhav kana lasharenma.

LUCIFER

Chi sityares bute lashe shaven?

ADAM

Chi sityarav feri phenav lenge,
La vorbasa, so chi hatyaren,
Taj najle godyi, kako taj kuko te keren
O, bisityardo dikhel, haj kodo gindij.

E szép szavakkal szellemet idézünk,
Pedig fogás csak az egész, takarni
A szemfényvesztés mesterségeit.
(Egy tanítvány gyors léptekkel jó s az erkélyre megy.)

TANÍTVÁNY

Kegyes voltál magadhoz hívni, mester,
Igérvén, hogy tudvágyamat betöltöd,
S mélyebben engedsz a dolgokba nézmem,
Mint másra célszerűnek tartod azt.

ÁDÁM

Igaz, igaz, szorgalmad oly kitűnő,
Hogy ez előnyre méltán tart jogot.

TANÍTVÁNY

Im, itt vagyok, lelkem vágytól remeg,
Belátni a természet műhelyébe.
Felfogni mindent és élvezni jobban,
Uralkodván felsőbbtség érzetével
Anyag- s szellemvilágban egyaránt.

ÁDÁM

Sokat kívánsz. Paránya a világnak,
Hogy lássad át a nagyszerű egészet? –
Uralmat kérsz, élvezet kérsz és tudást.
Ha súlyától nem dűlne össze kebled,
S mindezt elérnéd, Istenné leendnél. –
Kevesbet óhajts, s tán elérheted.

TANÍTVÁNY

Bármely titkát fejtsd hát meg a tudásnak,
Nagy férfiú, én csak nyerek veled,
Mert érzem, semmit fel nem fogok.

ÁDÁM

Jól van tehát, látom, te érdemes vagy,
S a legrejtettebb szentélyig beviszlek,
Lásd a valót, mint én látom magam.
De nem les-é avatlan hallgató, mert
Az az igazság rettentő, halálos,
Ha nép közé megy a mai világban.
Majd jó idő, óh, bár itt lenne már,
Midőn utcákon fogják azt beszélni,
De akkor a nép sem lesz kiskorú. –
Most adj kezdet, hogy el nem árulod,
Amit megértesz. – Így - halljad tehát. –

TANÍTVÁNY

Mint reszketek vágytól és félelemtől -

ÁDÁM

Mit is mondtál előbb, fiam, nekem?

Kaj shukara vorbasa buzhen anas,
Numa astaripej kado,
Sharavas e jakhengo dikhipe.
(Jekh sityardo, sityardes zhal po gradicho.)

SITYARDO

Lasho san kaj akhardan man majstori,
Kaj phendan ke muro doro pheres,
Mukes te dikhas andal butya milnes
Ke o kaver maj lasheske inkres.

ADAM

Chaches, chaches, tyo sityipej lashoj,
Kaj po anglunipe angluno san.

SITYARDO

Eta kathe som muro dyi izdral
Andre te dikhav, ande sogodeste.
Opre te xutyilav sogodi lasho
Trajimo ando anglunipe
Ande materija ande buzhengi luma.

ADAM

But doros. Cini san ande luma
Te dikhes perdal sogodi? –
Rajimo manges taj zhanimo.
Chi pherlas khetane tyiro brekk
Kado sa te resesas, Devlikano avesas. –
Maj cerra doron, shaj ke reses les.

SITYARDO

Shaj putres e garady e zhanimaske
Bare manusha, me feri lichojme avo.
Ke xatyarav, khanchi chi xutyilav opre.

ADAM

Mishtoj, dikhav tu molestu,
Andre ingrav tut andej garady
Dikh o chachimo sar me dikhav man
Apol chi avla kasavo ashundo, ke
O chachimo baroj, mulikanoj
Te zhala mashkar le manusha andej luma
Maj avla vrama, oh, tavlas kathe
Ke pe vulici vorbina
Ba atunchi chi e manusha chavna cine
Akanak de vast ke chi purlis man
So hatyares. – Kade – ashun.

SITYARDO

Sar izdrav kathar o doro taj kathar e dar.

ADAM

So phendan majintig muro shavo?

TANÍTVÁNY

Hogy lényegében semmit nem fogok fel.

ÁDÁM *(vigyázattal)*

No, látod, én sem – s hidd el, senki más.
A bölcelet csupán költészet
Azoknak, mikről még nincsen fogalmunk. –
S egyéb tanok közt ez legjámborabb még.
Mert csak magában múlat csendesen,
Agyrémekkel hímzett világa közt.
De számtalan egyéb oly társa van,
Mely fontos arccal rajzol a porondban,
Egyik vonalt örvénynek mondogatja,
Szentélynek a kört, hogy már-már kacagsz
A vígjátékon, amidőn belátod,
Mi rettentő komoly csiny az egész.
Mert míg szorult kebellet és remegve
Kerüli minden a porrajzokat,
Itt-ott kelepce áll, s a vakmerőt,
Ki általlépi, véresen megejti.
Ily dőreség áll, látod, szüntelen
Utunkba, szentséges kegyeletül
Védő a már megalakult hatalmat. -

TANÍTVÁNY

Ah, értlek, értlek, s így lesz-é örökre?

ÁDÁM

Egykor nevetni fognak az egészen.
Az államférfit, kit nagynak neveztünk,
Az ortodoxot, akit bámulánk -
Komédiásnak nézi az utókor,
Ha a valódi nagyság lép helyébe,
Az egyszerű és a természetes,
Mely ott ugrat csupán, ahol gödör van,
Ottan hagy utat, ahol nyílt a tér.
S a tant, mely most örültséghez vezet
Szövevényes voltával, akkoron
Bár nem tanulja senki, minden érti.

TANÍTVÁNY

Ez a nyelv hát az a megérthető,
Melyen beszéltek az apostolok. -
De hogyha minden más merő lom is,
Ne vedd el a művészetben hitem.
S azt bétanulni mégiscsak szabály kell.

ÁDÁM

A művészetnek is legfőbb tökélye,
Ha úgy elbú, hogy észre nem veszik.

TANÍTVÁNY

Hát a rideg valónál álljak-é meg?
Eszményesítés ad művünkbe lelket.

SITYARDO

Kodo ke khanchi chi xutyilav opre.

ADAM *(samalines)*

Ta dikhes, chi me – pattya mange khonyik kaver
O platnikipe feri poezipa
Kodolenge pa soste naj amen gindo
Mashkar le but sityimata o majlashoj inke
Ke feri ande pest gilabel lokhes
Mashkar ande godyi khudo luma
Ke but kasave amala si
Kaj chache mosa ramoj ando praho
O jekh balvalyake phenel
Suntoneske o oblo, ke aba assas
Po khelimo sar ande dikhes
Sosko gindoski bida intrego
Ke kikide brekkesa taj izdramnes
Krujil sogodi o praxome ramope
Katka kutka tromando
Kon perdal ushtyavel, ratvales peravel
Kasavo unyi tordyol binach
Ande amaro drom suntone ashtyinasa
Ferome o barimo.

SITYARDO

Ahaj hatyarav tut, kade avla biagor?

ADAM

Jokhar assana pe sogodeste
E bare murshes, kas bareske phendam
Po ortodokso dikhen
Khelimaske dikhenles e teharutne
Kana o chacho barimo ushtyavel ando than
O chacho taj a lumako
Kaj kothe xuttyavel kaj gropa si
Kothe mukhel drom kaj baroj o kimpo
E sity kaj akanak kaj o dilimo ingrel
Peske xudesa atunchi
Chi sityola khonyik, sogodi xatyarel.

SITYARDO

Kadi shib kaj hatyarimoj
Kaj vorbinas e rashaja
Apol te si sogodi kaver
Na le mandar o teatro
Kodo te sityuvav trubuj.

ADAM

E teatroske majbaro lashimo
Kade te garadyol te na lasles sama.

SITYARDO

Haj kaj a shudro chachimo te tordyuvav?
Buzhe den dyih andel butya.

ÁDÁM

Igaz, igaz, az önt rá szellemet,
A természettel, mely egyenjogúvá
Teszi s teremtett lényé érleli,
Mi anélkül csupán halott csinálmány.
Attól ne tarts, hogy míg eszményesítség,
Kifogsz az élő nagy természetten.
De a szabályt, a mintát hagyd pihenni.
Kiben erő van és Isten lakik,
Az szónokolni fog, vés vagy dalol,
Ha lelke fáj, szívrázóan zokog,
Mosolyg, ha a kéj mámorát alussza.
S bár új utat tör, bizton célra ér. –
Művéből fog készíteni új szabályt,
Nyűgül talán, de szárnyakul soha
Egy törpe fajnak az absztrakció. –

TANÍTVÁNY

Óh, mit tegyek hát, mester, mondd nekem.
Ki annyi éjt szenteltem a tudásnak,
Csak a butával lettem-é egyenlő,
És mind e munka elveszett hiába? –

ÁDÁM

El nem veszett, mert épp ez ad jogot,
Most már megvetni minden csábjait.
Ki még nem nézett a vésznek szemébe,
Ha hátrál, gyáva. A próbált vitéz
Bátran mellőzi a kötekedőt,
Bátorságához nem férhet gyanú. –
Fogd hát e sárgult pergamenteket,
E fóliánsokat, miken penész ül,
Dobd tűzre mind. Ezek feledtetik
Saját lábunkon a járást velünk,
És megkimélnék a gondolkodástól.
Ezek viszik múlt századok hibáit
Előítéletül az új világba.
A tűzre vélők! és ki a szabadba.
Miért tanulnád mindig, hogy mi a dal,
Minő az erdő, míg az élet elfoly,
Örömtelen poros szobafalak közt.
Hosszúnak nézed-é az életet,
Hogy sírodig teóriát tanulsz?
Együtt mondunk bucsút az iskolának,
Téged vezessen rózsás ifjuságod
Örömhözó napsúgár- és dalokhoz;
Engem vezess te, kétes szellemőr,
Az új világba, mely fejlődni fog,
Ha egy nagy ember eszméit megérti,
S szabad szót ad a rejtlő gondolatnak,
Ledült romoknak átkozott porán. –

ADAM

Chaches, chaches kodo shorel opre buzhe
La lumasa, savesa jekh si
Kereles taj zhuvindeske shol les
Ke bikodo feru mulikano kerimoj
Kathar kodo na inker te buzhares
Avri xutyiles po baro trajimo
E patyiv mukh te hodini
Ande kast zor taj Del beshel
Kodo vorbija, ramola, vaj gilyabela
Kana lesko dyi mukhela jilesa rovel
Assav kana andej zangar sovel
Ta ke nyevo drom phagel
Anda peski materija kerel nyevipe
Pharimaske, ba na phakenge,
Ekhe pikkone fircijake chikana. –

SITYARDO

Oh so te kerav, majstori phen mange
Kon kattyi ratya dom kothe e zhanimaske
Numa e dilesa som jekh
Taj e butyi xasajlas kade? –

ADAM

Chi xasajlas ke kado del krisi,
Aba te shos tele sogodi.
Kon chi dikhlas inke ande xasarake jakha
Kodo bitromakoj. O zumado vityazi
Tromasa nakhel e kecitores
Kaj o tromipe chi resel vorba
Xutyil kado galbeno hertija
Pe hertija muchedo beshel
Shude pe jag sa, kadal bristaven
Amare phurengo phirimo
Taj avri lename anda gindo.
Kadal ingren, but shela bershengi dosh
Bi chachimo ande nyevi luma
Pe jag lenca! Taj avri ando slobodo
Sostar te sityos ke soj e gilyi
Kana o vesh taj o trajo shordyoltar
Pasha biloshako zido
Lungoneske dikhes o trajo,
Kaj zhi kaj tyo mulimo sityos?
Kethane phenas agor la shkolake.
Tut te ingrel luludyaslo ternyipo
Loshamno khameski raza taj gilyi.
Man ingrel tu, godyako buzho
Andej nyevi luma savi bari avla
Kana jekhe bare manusheski godyi hatyarla
Kaj slobodo alav dela e garade gindoske
Tele parade prikezhime armajengo praho. –

NAGY GUSZTÁV FORDÍTÁSA

(Folytatjuk)

Pel droma lumake

*Pel droma lumake
Milioja thaj milioja
vurdona mishkinpe
Familiji bokhale
Bokhale anda sa:
Anda o martro thaj anda o Ion
Kathar o kamipe thaj le amale
Kathar o mukhlype thaj e mila
Milioja thaj milioja rom
Gras nasvale
Shavore purrangle
Romnya andal vast drabaren
Kaj roden penge xamo
Pel droma la lumake.*

A Földbolygó útjain

*A Földbolygó útjain
s körben az Egyenlítőn
szekereink milliói közlekednek
Családok sokasága tolong a
nagyvilágban:
a barátság és szeretet
kenyerét és sóját keresik
Nincs semmijük
meztelen gyerekeiket
gyógyszer és cipő nélkül
cipelik magukkal
a kifosztott népek milliói
Asszonyaik a csillagokból jósolnak jobb
sorsot maguknak
a Földbolygó útjain.*

The paths of the Earthplanet

*Millions of our carts jostle
along the paths of the Earthplanet
all round the Equator.
A multitude of families throng
throughout the world
seeking the bread and salt
of comradeship and love
No possessions
carrying with them
without medicine or shoes
their naked children
the millions of dispossessed peoples
Their women foretell
a better fate from the stars.
on the paths of the Earthplanet.*

(Eredeti megjelenés: ROM SOM, 1996)

La biblake pecimata

Jek tromako manush

Sar zhalas e vrama majbut-majbut manusha kerdyile pej phuv. Le majbut sa nasula si, sar o Kain. De kado mursh kathe kaver sas. Enok busholas haj tromako manush sas. Kodola sa kon krujal pasha leste beshenas, nasula sas, ba voj sa avri inkrelas ande Devleski voja.

Zhanes sostar kernas kattyi nasul le manusha atunchi? Gindintu numa! Kon las pe kodo le Adamos haj la Éva, hoj tena pattyan Andel Devleski vorba, haj te xan pa kasht? Ova, jekh nasul andyelo. E Bibla bengeske phenel les. O beng pe kodo si te rumuj sakones.

Jekh dyes o Del kodo bishaldas e manushenge kathar o Enok, pa soste china chi kamnas te ashunen. Kodo bishaldas: O Del murdarel jokhar intregone nasulen. Le manusha xojasa aushunenas kado. Kamnas te murdaren le Enokos. Andakado zurales tromako sas te avel o Enok, kaj kado troma sas les te phenel le nasul manushenge, hoj o Del so kamel te kerel.

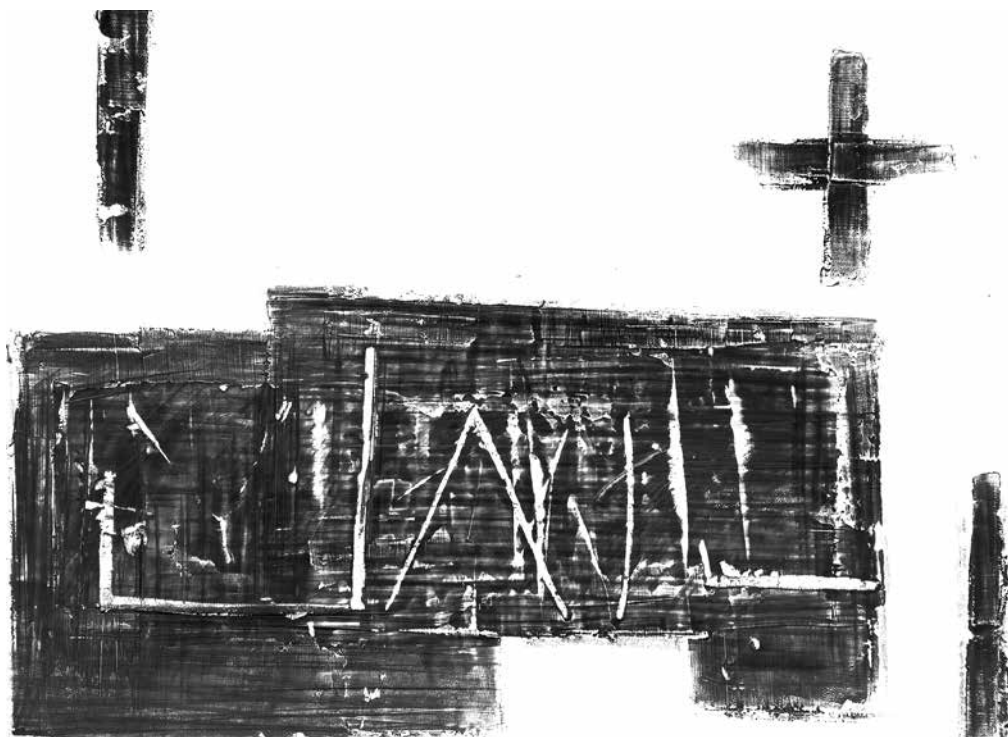
O Del chi muklas, hoj o Enok butajig te trajil mashkar le nasul manusha. Andakado numa trin shela thaj shovardes thaj panzh bersh trajisardas. Sostar phenas, hoj numa kattyi? Ke ande kodola dyesa le manusha butesa majzurále sasle sar akanak, haj vi majdur trajinas. Le Enokosko shavo, inja shela thaj shovardesh thaj inja bersh trajisardas. Sar mulas o Enok le manusha inke majnasula sasle. E Bibla kodo phenel, hoj so avri gindinas, sogodi nasul sas, haj intrego phuv pherdo sas silasa.

Zhanes sostar sas kattyi bida pe phuv? Anda kodo, ke o Beng pale avri araklas variso, hoj le manushen andej bida te ingrel.

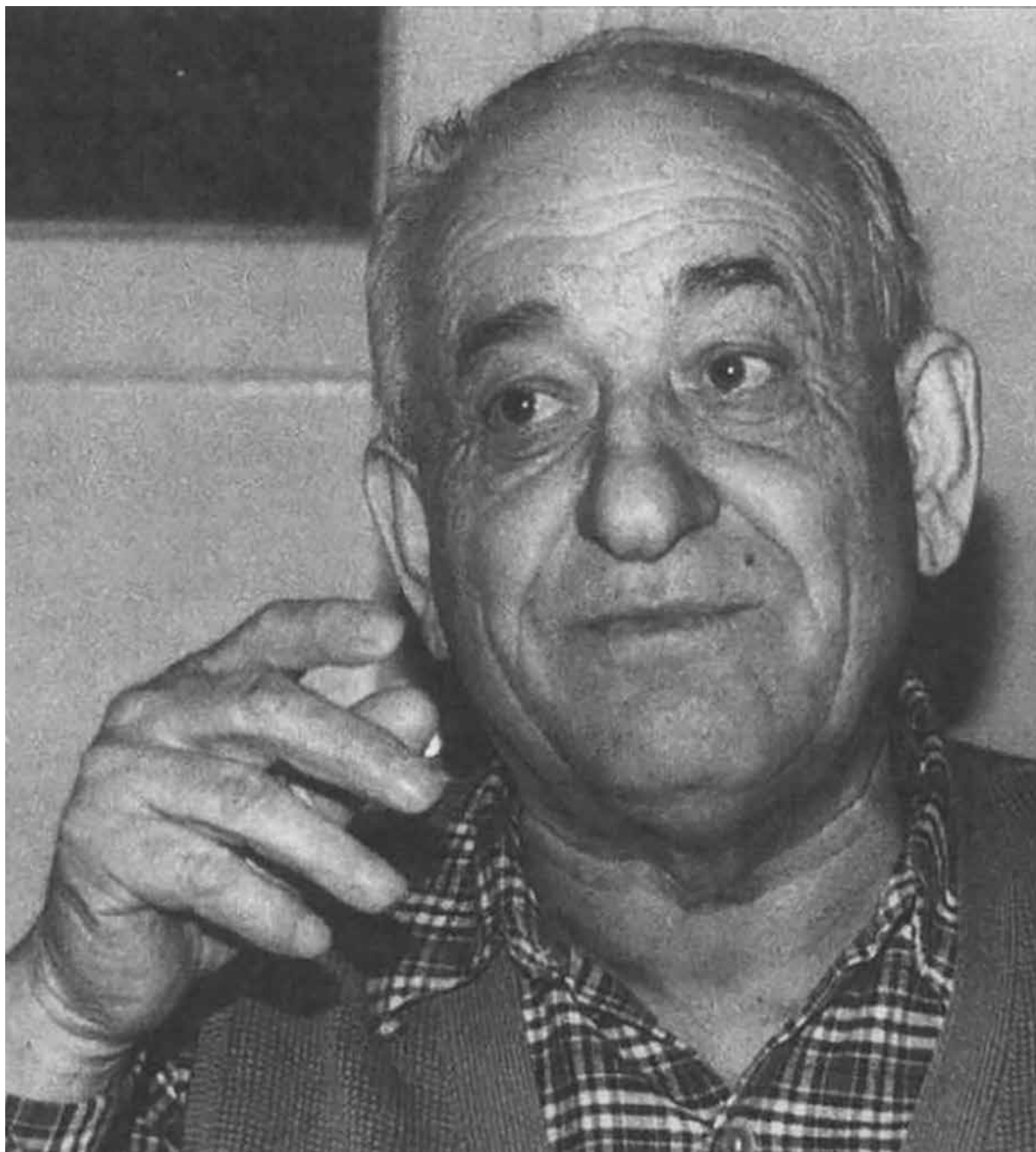
Kasave manusha sar o Kain chi faj e Devles. Anda kodi kaj murdardas peske phrales. O Del dur nashadas les, kathar peski familija. Kana o Kain gelastar pej puvaki kaver rig, ingerdas pesa peska phenya, haj lasla romnyake.

Maj palal bute vramasa, Le Kaines haj leska romnya shavora arakhadyile. Le Adamos thaj La Eva so sasle shavora vi kodola romes haj romnya line. Na pa buteste but manusha sas pej phuv. Pinzharas varisoden mashkar lende.

NAGY GUSZTÁV FORDÍTÁSA
(Eredeti megjelenés: ROM SOM, 1995)

ROMA ATLANTISZ

ORSÓS JAKAB

A történetnek ereje van

Egy zsidó közmondás úgy tartja, Isten azért teremtette az embert, mert szereti a mesét. Jorge-Luis Borges szerint méghozzá annyira, hogy leereszkedett az irodalom színvonalára és diktált egy könyvet is. Álmodok, küzdelmek, örömök, bukások, szerelmek, veszteségek, árulások – egyik történetből menthetetlenül keveredünk a másikba. Nem véletlen, hogy misztikusok, írók, történészek, filozófusok – más-más úton ugyan, de mind hasonló felismerésre jutottak ezzel az emberi sajátossággal kapcsolat: „A világ könyv.” „A könyv maga az ember, az ember maga a könyv.” „A történet világítja meg ki is az ember valójában.” „Ember és történet elválaszthatatlan egymástól, hiszen életünk szintiszta dráma, egyetemes esemény, melyben az ember maga sem más, mint történet.” „Muszáj, hogy meséljünk, mert mi emberek a történeteink vagyunk.” Történet és ember összetartozását, életünkre gyakorolt hatásait keveseknél figyelhetjük meg jobban, mint Orsós Jakabnál, aki szinte kötelességszerűen mesélte, és vetette papírra eleven történeteit családról, törzsről, vándorlásról, hányattatásról, „boldogulós” önmagáról.

Orsós Jakab 1920-ban született, úton Nagykanizsa felé, egy csak szavakkal élő, vándorló beás nemzetségbe. Születésének pontos ideje hivatalosan május 24., de valójában csak annyi tudható biztosan, hogy „nyíltak a vadrózsák, s a jó időben el kellett vinni a gyereket keresztelni”. Élete legnagyobb lépését, „az erdőtől az iskoláig” az 1928-as népszámlálásnak köszönhetően tette meg, minek során a tanító összeírta, és iskolába parancsolta a cigányság „első madarait”. Fiatal éveire a második világháború nyomta rá bélyegét. A MAORT-nál, (Magyar-Amerikai Olajipari Rt.) dolgozott, mint olajfűró, amikor huszonkétévesen behívták katonának.

A háború befejezése előtt nem sokkal orosz hadifogságba esett. A fogság évei alatt bányában és egy repülőgépgyárban dolgoztatták, majd Szibériába egy favágásra kijelölt fogolycsoportba osztották be, ahonnan 1948-ban térhetett haza. Itthon egy erdőgazdaságban kapott munkát, ahonnan rövidesen visszatért az olajiparba, ahol negyvenhárom évig, egészen a nyugdíjazásáig technikusként dolgozott.

A munka, és az olajipari technikum elvégzése mellett kedvtelésből faragni kezdett, próbálta visszaidézni a fafaragó őseitől, teknővájó édesapjától ellesett mozdulatokat, mesterségbeli fogásokat. A holokauszt roma áldozatainak tiszteletére faragott kopjafája a babocsai emlékparkban áll. Szobrai különböző gyűjteményekben, magántulajdonban vannak. 1962-ben fafaragó munkásságáért kiérdemelte a népművészet mestere kitüntető címet.

Orsós Jakab azok közé az írók közé tartozott, akik „elsőként juttatták szóhoz magyar nyelven népüket”. Írásai az olajipar üzemi lapjaiban jelentek meg először, majd a Napjaink és a Műhely című irodalmi folyóiratoknak is rendszeresen küldött elbeszéléseket, minek köszönhetően Pándi Pál irodalomkritikus felfigyelt a tehetségére. Elbeszéléseit több antológia közölte: a Visszhang 1983-ban, az Egerszegi Füzetek 1983-ban és 1987-ben, valamint a Lükttetés. Első önálló elbeszéléskötete 1987-ben jelent meg Aki hallja, aki nem hallja... címmel. A szintén önéletrajzi ihletésű Gyökerezés 1992-ben látott napvilágot. Művei nemcsak itthon, de Németországban és Ausztriában is sikert arattak. 1990-ben a Pannon Tükör című folyóiratot is kiadó Zala Megyei Írók Egyesületének elnökévé választották. Tisztségét haláláig viselte.

Mit tehet egy szegény özvegyasszony, aki a hatóságtól kap egy fenyegető levelet, amelyben az áll, hogy az Urának, aki már öt éve nyugszik a temetőben, ekkor és ekkor meg kell jelennie a bíróság előtt, mert a kútfúrás, amivel a családnak a betevőt keresi, engedély nélkül végzi? Hát elpanaszolja gondját-baját egy olyan embernek, aki hús a húsból, vér a véreből, „aki képzettsége révén, úgymond előreküldetett, de mégsem szakadt el a legsűrűbb-töményebb cigány közegtől”, hanem nagyon is szíven viseli az övéi sorsát. A szegény özvegyasszony története Idézés a túlvilágra címmel jelent meg a Zala megyei Hírlapban 1952-ben. Ez az írás volt az első, ami nyomtatásban megjelent Orsós Jakab tollából, és akkora indulatokat gerjesztett, hogy a bíróság elnöke személyesen kereste fel őt is és az özvegyet is, hogy elnézésüket kérje a bürokratikus ügymenet miatt. A siker bebizonyította, a történetnek ereje van: képes elrendezni még egy szegény özvegyasszony dolgait is ebben a zűrzavaros világban.

„Az én drága anyám úgy halt meg, hogy az apám háborúban volt, ő pedig a három gyerekkel egyedül kóborolta a világot. Egyszer egy csendőr szemet vetett rá, mert nagyon szép asszony volt, megleste az erdőben és megerőszkolta. Anyám haza sem jött, mert a lábai nem bírták hazahozni a szégyen súlyától: végzett magával.

Az volna a legjobb, ha a rossz emberek mielőtt világra jönnének, elvesznének. Csak hallgatna meg az Isten! Mit vétettem én a világnak? A világ vétett nekem! Ahogy mindenkinek, nekem is jogom volt a világra jönni és még nem részesültem a földön annyi jóban sem, hogy a hivatalnok elfogadja a köszönésemet, ha bemegyek az irodájában. Én elevenen lakom olyan lyukban, amilyenben a más ember holta után porladozik.

Márpedig az ember csak addig ember, amíg a szufla benne van, utána már akármilyen rangkórság ette, por lesz belőle. Hát én úgy gondolnám, hogy addig kellene az embert emberségben részesíteni, amíg él. Ha már meghalok, akkor mit ér nekem ha a gödröm mellett sírnak, engemet meg szegény Nacának sajnálgatnak!

Hát bolond vagyok én? Hol vannak már a holtak? Talán még a poruk is belekeveredett a levegőbe, mint a finomliszt. Most szívjuk a tudónkre, szívünkre, epénkre. Isten engem úgy segítjen, ha ezen a földön ennyi rossz ember valamikor is volt! Úgy váljak én kővé, ha nem mondok igazságot!”

Naca című novellájában Orsós Jakab egy olyan asszony mellé ülteti az olvasót, akire sietségében vagy zavarában az utcán talán rá sem tekintene, most pedig egy szoknyás prófétát lát benne, aki szinte egyszuszra kántálja el a sorsot, amit őseinek, neki, de még az unokáinak is viselni kell. Úgy mondja, morzsolja a szavakat, mint a rózsafüzért, látszik, hogy évtizedeken át hánytavette magában az életet és benne a maga dolgait: sodródást, igazságtalanságot, hiábavalóságot. Mindezek ellenére Naca azt állítja többet volt boldog életében, mint nem. Sárral tapasztott falát kovással felragasztott amatőr fotók borítják, és nevetve mesél arról, hogy „égett az egész cigánytanya az irigységtől”, amikor lányával együtt beültek a Dino mercedesébe. Orsós Jakab elbeszéléseiben van valami szárnyas, ami köszönhető annak, hogy megőrizte a szóbeliség fürge-ségét. Nem időz a tragédiák fölött, nem részletezi, nem kommentálja azokat, mert tudja, hogy a rossz úgy dermeszheti kővé az embert, ha nem vigyáz, akár Nacát a valótlan szavak.

Borges könyvről szóló esszéjében azt írja, a könyv az emlékezet, és a képzelet meghosszabbítása. Orsós Jakab történeteivel közel száz évet őrzött meg számunkra, amivel felemelte, a közös emlékezetbe helyezte övéit: a kilencféle módon síró asszonyok túrését, a teletet, nyarakat, az apát, amint a faluba érve „szinte vonyítani kezdett: üüüüsstttffffoolltooozznniii!” Bura Rezső primást, aki olyan náci bálteremben muzsikált, ahol „minden férfi össze volt kapaszkodva egy nővel, de a szerelemnek minden lángja hiányzott belőlük”. Az orosz munkatáborban eltöltött éveket, a cigányok életvitelét felforgató változásokat, férfiakat, amint a maguk módján az élet dolgait elemezték.

Képzeljük el, hogy belépünk egy könyvtárba, ahol megszámlálhatatlanul sok könyv sorakozik a polcokon. Egyik Japánba repít, másik az ókori Babilonba, harmadik a Bodrogszeg egyik viskójába, de csak akkor – figyelmeztet a lelkész és költő Emerson, ha kinyitjuk és olvasni kezdjük őket. Orsós Jakab elbeszéléseit különösen fontos megismerni, mert képzeletünknek segítségre van szüksége. Magunktól képtelenek vagyunk elgondolni, átérezni, átlátni és megérteni száz év történetét. Nélküle Naca egy észrevétlen cigány öregasszony marad, akit érzéketlenül, értetlenül bámul a saját előítéleteihez, gondolati sémáihoz leláncolt világ.

„Ahogyan most végignézek az életemen, hát, biztos mondhatom, hogy boldogulónak érzem magam. És boldognak is. 78 éves koromban még mindig keresem, és meg is találok a boldog-

ságot. A szerelemben is, meg kell mondanom. A családban is. Négy gyerekem van, mind tanult, mind boldogult. Az unokám is elvégezte már az egyetemet.

Na most, még arról akarok beszélni, ami nekem az életben a legfontosabb. Ahogy hazajöttem a háború után a fogságból, azon nyomban láttam, hogy nekem ez a hivatásom. Hogy mi? Az, hogy a cigányokért tegyek valamit. Tettem is értük, nem is keveset. Arra csábítottam el őket, hogy dolgozzanak – munkát is találtam nekik, kijártam közük a cigánytanyákra, érted? Meg se tudnám számolni, hogy hányszor. Már 43 éve dolgoztam az olajiparban amikor egy szép napon azt mondja nekem a vezérigazgató: – Nézze, itt kétezer ember teremt értéket a munkájával. Maga egy a kétezer közül – más is elvégezheti azt, amit maga. De amilyen értéket a cigányok között teremt, abban senki más nem helyettesítheti. Menjen! Tegye most már egész nap, amire eddig a szabadidejét áldozta! A fizetését persze megkapja minálunk ezután is. Jó lesz így?

De mennyire hogy jó volt!

Aztán nyugdíjas lettem. Amit addig, azt tettem azután is. Ezt teszem most is, 78 évesen. Engem ezalatt egyetlenegy cigány soha meg nem bántott. És ha azt mondom nekik, hogy erre menjetek, hát akkor erre mennek. Milyen fizetség lehetne nagyobb ennél?” (Rendkívüli történet)

A szerencsét próbáló szegénylegénynek a népmesékben sok akadályt kell leküzdenie ahhoz, hogy elnyerje a királykisasszony kezét és fejére kerüljön a korona. Ehhez helyén kell legyen nemcsak az esze, de a szíve is. Orsós Jakab számtalan próbát kiállt, köztük a legnagyobbat: úgy lépett ki a születésével járó skatulyából, úgy „került fejére korona”, hogy soha nem szakadt el az övétől. Gondolhatnánk, egy ilyen izgalmas, kalandos életet egyszerű papírra vetni, ha ennyi mindent megélt, az írónak könnyű dolga van. De tévednénk, nem is kicsit. „Ha azt mondanám, hogy Orsós Jakab született elbeszélő, akkor igazán keveset mondanék. Nem ismerek rajta kívül embert, akiben ilyen mennyiségű eleven történet élne. Ami a lélek ritkán adódó belső képességére utal, a nyugodt megfigyelés és az elmélyült megértés képességére. Aki történetében látja a világot, annak tudnia kell, hogy honnan jövünk és merre tartunk. Ismernie kell a rendet és a zűrzavart. Érezni kell önnön helyét az emberek, a tárgyak és a jelenségek között, ebben nem szabad tévednie.” (Nádas Péter)

HALUSKA IBOLYA

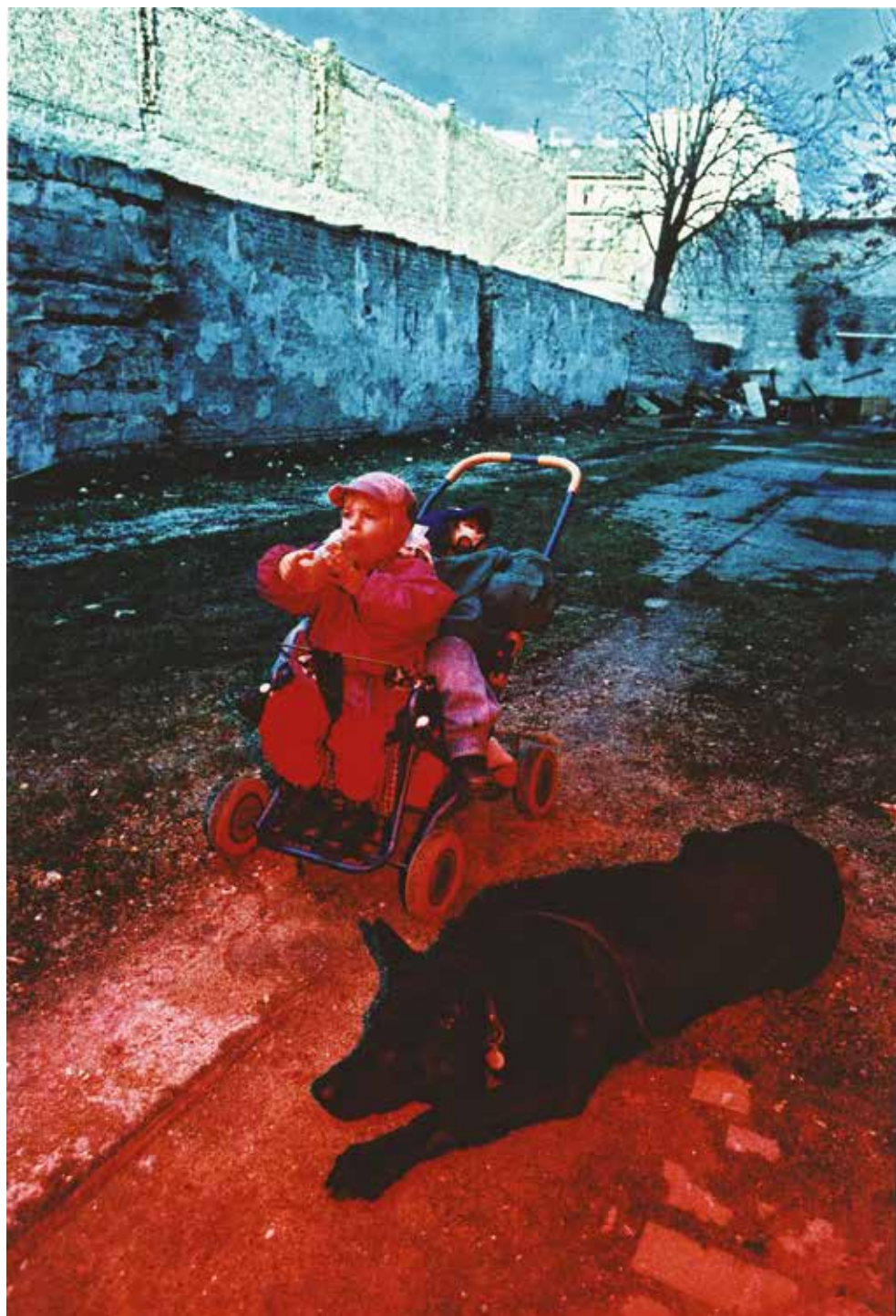

Anna
Forrás: Sulinet

Özvegy
Forrás: Sulinet

GALÉRIA

STALTER GYÖRGY

Szerb Antal – hogy irodalmárként egy irodalmárba kapaszkodjak ennyi kép között – ezt írta József Attiláról szólva: „Minden igazi költőnek megvan a maga sajátos tája saját flórával és faunával.”

Meglehet, minden fotóművésznek, minden művésznek, sőt minden embernek is.

De idézzük tovább Szerb Antalt, akinek szintén megvoltak a maga tájai, ezekről írt 1936-os olaszországi útinaplójában, A harmadik toronyban, s az egy évvel korábbi Budapesti kalauz Mars-lakók számára című művében, amit a Lánchíd bemutatásával kezdett. Ennek az elején mondja szokott frivolitásával, persze ne vegyük komolyan: „A pesti ember ... éppolyan, mint minden más kereskedő, ha nincsen pénze. Mit érdekel az egy Mars-lakót? Általában az emberek, hát fontosak az emberek a városban?” Ez az, amit Stalter György homlokegyenest másként gondol: számára az emberek fontosak, esetleg épp azok, akik másoknak s így gyakran saját maguknak sem azok. De olvassuk tovább a költők tájairól szóló szöveget!

„A Vörösmarty-féle tájban oroszánok rohannak zúgó, nagy folyamok felé becsapódó villámok fényében. Petőfi Alföld-jén gólyák kelepelnek, és aranykalászos búzaföldek ringatóznak.” József Attila tája, tudjuk, a város szélén fekszik. A város peremén. Hol zápfog rág. „Nagyon is emberi táj – mondja róla Szerb –, a természet igen kevés színnel ékesíti, emberi színekből tevődik össze, az emberi szürke sokféle

árnya latából.” Na, igen, József Attila ilyen tájon született, ilyen tájon nőtt fel, nem a József-, hanem a Ferencvárosban. A gyerekkorunk színhelyéhez pedig akkor is kötődünk, ha kevésbé szép, netán csúnya és barátságtalan. Ahogy kötődött a Tisza Kálmán – később Köztársaság, még később II. János Pál pápa – téren felnőtt Fejes Endre is „az ezerszer áldott nyolcadik kerület”-hez. Szerelemről bolond éjszakán című regényének én-elbeszélője így emlékezik: „Láttál már csodát,

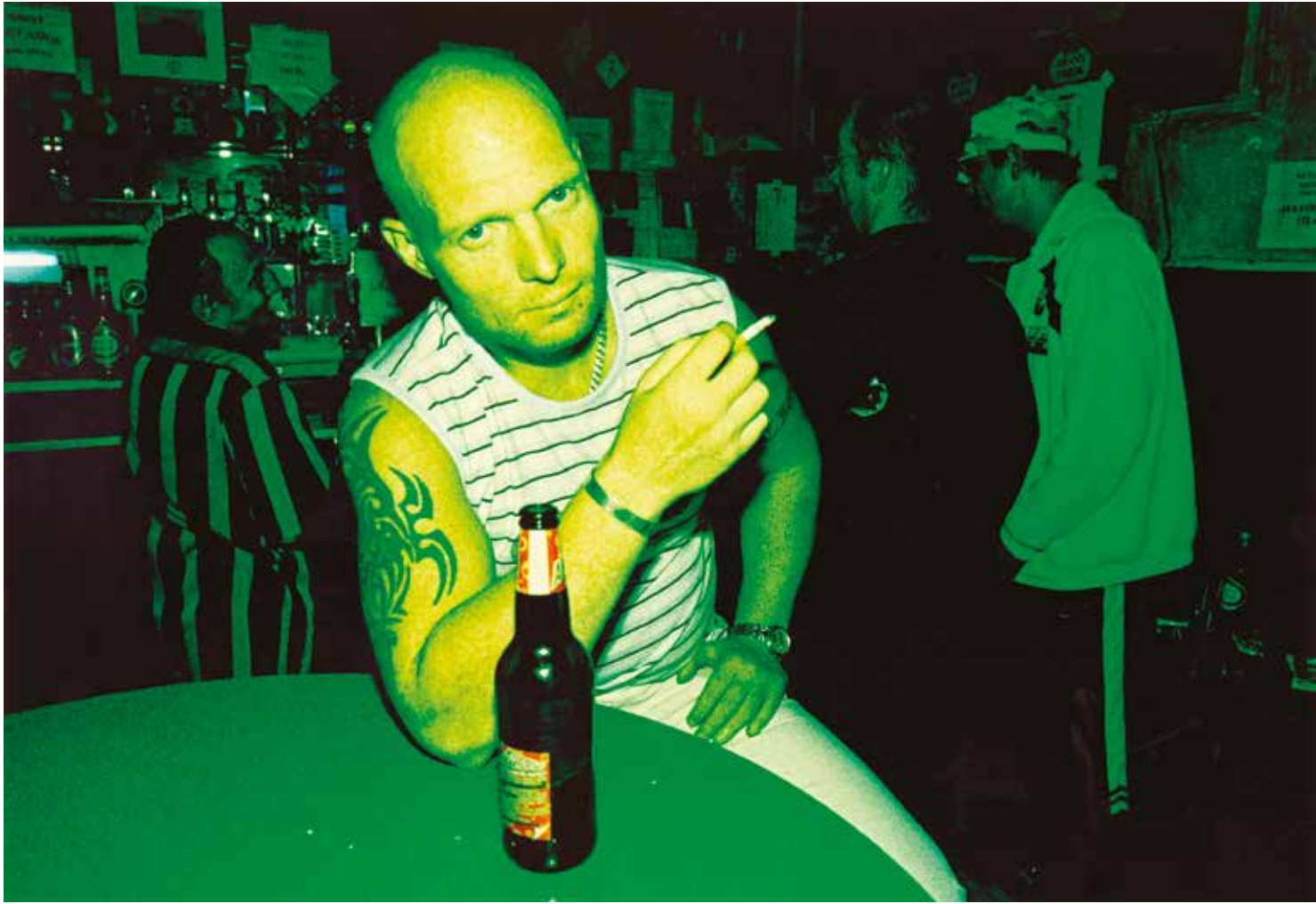

mesék birodalmát? Én ott születtem. Túl az Üveghegyen, az ezerszer áldott nyolcadik kerületben. Hároméves voltam, kis taligát loptam az óvodából. Négyévesen almát a fűszerestől, tízévesen tanultam a törvényt. Nőnek nem lehet igaza. Bal zsebemben pénz legyen, jobb zsebemben rugós kés. Senkitől ne kérjek, senki el ne vegye. Dolgozót szánni, betörőt becsülni, besúgót hazavágni, koldust leköpni. Ilyen világ nevelt föl, mást nem ismertem.”

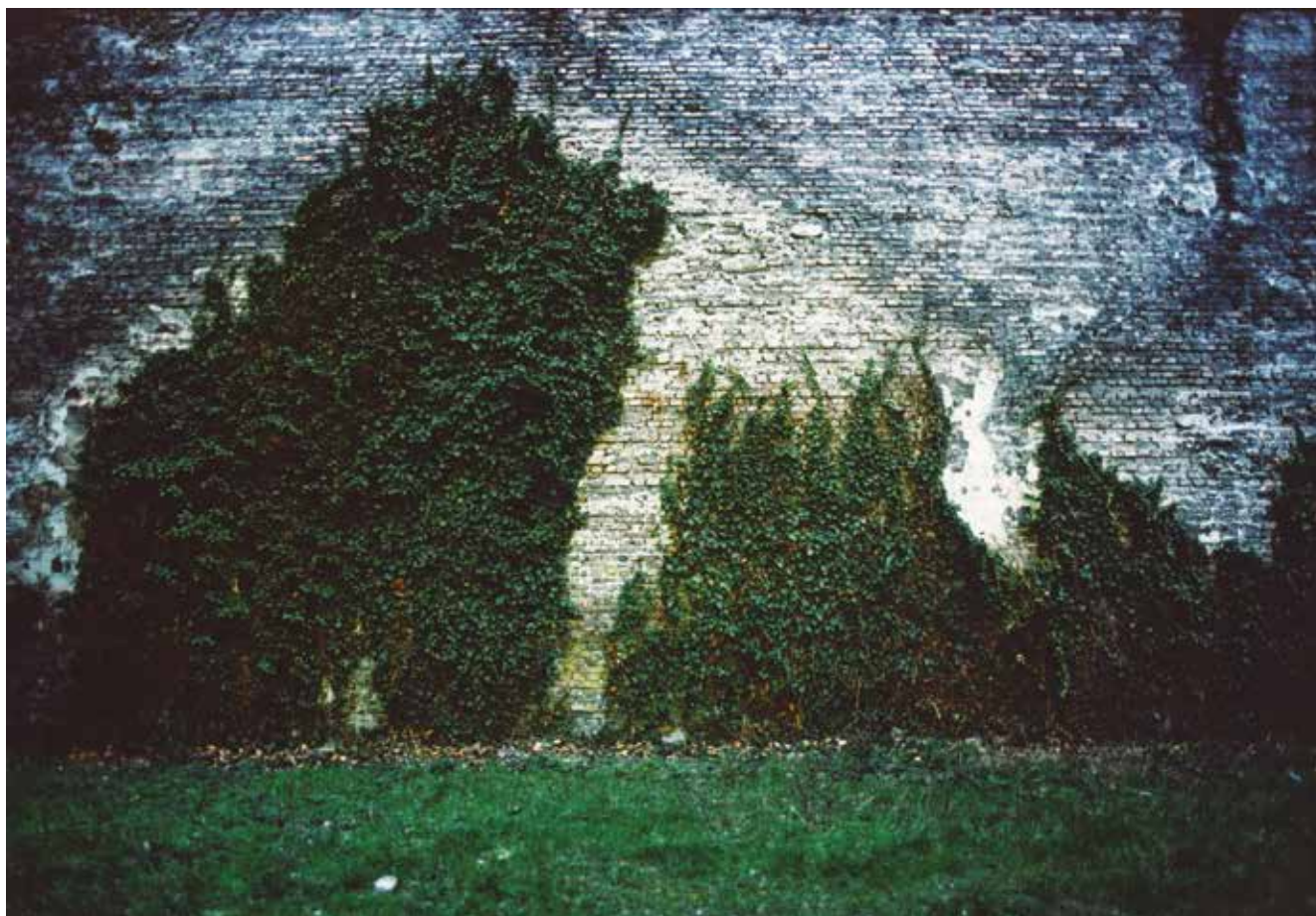
De kötődött ide Krúdy Gyula is, aki pedig a Nyírségben látta meg a napvilágot, s kötődött persze oda is, ahogy a Felvidékhez is, ahol diákoskodott. A tizenkilencedik század végén a fővárosba költözve lakott a Gyöngytyúk – a mai Gyulai Pál – utcában, a Sándor utcában, a József utcában, vagy hét józsefvárosi helyen. Van egy cikke is A vörös postakocsi címmel, ebben ezt olvassuk: „Pest akkor még félig-meddig vidéki város volt. Különösen a Józsefváros, ingujjban üldögélő polgáraival, éberlaszting cipős,

házikenyér-illatú asszonyaival, kosztosasszonyaival, akiknek széles keblében jó szív dobogott. Öröm volt itt, mert visszavarázsolódtak a kisvárosi hangulatok. Még nem voltam író, ám a Zerge utca kisasszonyai név szerint ismertek, egy derék, kövér asszonyság nagy fekete kakasát Krúdy Gyulának nevezte el, és öreg barátaim, a kocsmázó, kuglizó polgárok politikai pályára szántak...” Sokat írt a Józsefvárosról, lakóiról, utcáiról, a Múzeum mögötti „mágnás fertály”-ról, kocsmáiról, például az Ivkoffról, a Ligetiről, a Sveretzkyről, amikben „a magukat leghivatottabbnak nevező, de visszautasított írók és költők gyülekeztek”, köztük Benedek Aladár, Gáspár Imre, Inczedy László, Pongrátz Béla.

S bár nem itt született és nem is lakik, kötődik ide Stalter György is. Az ő Józsefvárosa persze más, mint Fejes Endréé vagy pláne Krúdyé. Más korban ismerte meg ezt a városban lévő várost, ami sokat változott és változik szinte percről percre. És főleg más szemmel nézte, nézi. Hogy ő mit látott, megmutatják ezek a különleges technikával készült képek – mely technikáról részletesen beszél a Város a városban című, 2010-ben megjelent gyönyörű album 48. oldalán a Sulyok László készítette interjúban. Azt pedig Mayer Dömötörnek mondta, hogy „A fotográfia lényege szerintem, hogy te az éneddel, a tudatoddal meg szeretnél mutatni valamit, és úgy, ahogy azt te gondolod.” Ez amúgy az egész művészetnek a lényege. Aztán ezt a valamit vagy sikerül megmutatni, vagy nem. Ezeken a furcsán

színes képeken maradéktalanul ott van, amit Stalter György meg akart osztani velünk. Részben egy eltűnő világ. „Két-három hetet kihagyva egész házak, utcasarkok tűnnek el. Építik az új társasházakat. Nyilván javul majd az életminőség, de ennek az utcaképet olyannyira meghatározó épületek látják kárát. ... Érdekes a környezet, akár egy lépcsőház, az udvarbelső, a parkok...” Részben pedig ott vannak a képeken ezeknek a házaknak, udvaroknak a lakói. „azt akarom megmutatni – fejtegette Stalter szintén Sulyok Lászlónak –, hogy nem szerencsétlen emberek élnek ilyen környezetben, hanem lehet, hogy szegényebbek vagy más normák között telnek a napjaik, ám ugyanúgy megvannak az örömeik. Ezek az érzelmek megjelenhetnek például úgy, hogy szereti valaki a kutyáját és tök jól elvan, ilyen környezetben pedig mindez abszurdá válik egy kicsit, de nem biztos, hogy nekik olyan rettenetes sok bajuk van akár azzal, hogy itt élnek, akár a világgal. az, hogy ki hol boldog, viszonylagos történet.” Ő is tudja persze, ki is mondja, hogy ezek az emberek kiszolgáltatottak, s ebből fakadóan frusztráltak, riadtak, ami gyakran agresszív-é teszi őket, de a fotókon ott a méltóságuk is, sőt gyakran a felszabadultságuk és a jókedvük is. Én igazából azt tartom Stalter György legnagyobb erényének, hogy bizalmat tudott ébreszteni ezekben az emberekben, akik hagyták, hogy megörökítse őket. Bizalmat ébreszteni abban, akit minden arra tanít, hogy ne bízzon soha senkiben, igen, az nagyon nagy erény. Nincs titok, se kicsi, se nagy: őszintén egyenrangúnak kell tekinteni a másikat.

Azt nem tudom, hogy akik itt élnek, azoknak valóban nincs sok bajuk azzal, hogy itt élnek. Hogy senkinek sincs. Hisz tudják, nem ezek a város legszebb utcái, terei, hogy vannak szebb környékek, szebb tájak. Ha netán nem vágnak ezekre, az azért is lehet, mert tudják, hogy nem vagy nemigen juthatnak el oda, s akkor már nem is akarnak, hogy legalább ezért ne fájjon a szívük, ami úgyis annyi mindenért fáj. Az is igaz persze, hogy – egy Tóth Krisztina-címre utalok –, az eget innen is látni, pontosabban láthatja az, akinek van hozzá tehetsége. Mert ne higgyük, hogy ehhez nem kell tehetség.

*(Részlet D. Magyar Imre kiállításmegnyitójából.
Elhangzott a Szentandrassy István Roma Művészeti Galériában, 2024. október 27-én)*

KÖVEL. BATAI SANDOR 200.01.3.

